

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU ENSTİTÜSÜ**

**KÜÇÜK DEVLET NEDEN SÜPER GÜÇ İTTİFAKINDAN
AYRILIR? SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ IRAK, MISIR, İRAN
ÖRNEKLERİNİN İNCELENMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza Nur ATABAY

Enstitü Anabilim Dalı: Ortadoğu Çalışmaları

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ali BALCI

HAZİRAN – 2020

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İmza

Feyza Nur ATABAY

12/06/2020

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
KISALTMALAR.....	iv
TABLO LİSTESİ.....	v
ŞEKİLLER LİSTESİ	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ.....	1
Literatürün Değerlendirilmesi.....	5
BÖLÜM 1: İTTİFAKTAN AYRILIŞIN GÖSTERGELERİ VE NEDENLERİ.....	13
1.1. İttifaktan Ayrılışın Göstergeleri.....	13
1.1.1.Askerî Personel Sayısındaki Değişim	13
1.1.2.Ekonomik ve Askerî Yardım.....	15
1.1.3.Rakip Süper Güçle Yapılan Anlaşma ya da Müttefik Süper Güçle Yapılan Anlaşmaların Feshi.....	17
1.1.4.Müttefikinden Bağımsız Politikalar Takip Etmesi.....	18
1.2.İttifaktan Ayrılışın Nedenleri	19
1.2.1.Rejim Değişikliği	20
1.2.2.Lider Değişikliği	21
1.2.3. Travmatik Olay	22
1.2.4.Devletin Kapasite Artışı Yaşamaları/Güçlenmesi	26
1.2.5.Meşruiyet Krizinin Ortaya Çıkması	27
BÖLÜM 2: IRAK, MISIR ve İRAN'IN SÜPER GÜÇ İTTİFAKLARINDAN AYRILIŞI.....	30
2.1. Irak	30

2.1.1. Irak'ın Batıyla Olan İttifakının Sona Ermesi: 1958 Darbesi.....	32
2.1.2. Sovyetler Birliği'nden Bağımsızlaşma: 1975	44
2.2. Mısır	50
2.2.1. 1952 Hür Subaylar Darbesi ve 1954 Nasır'ın İktidara Yükselişi.....	51
2.2.2.Mısır'ın İkinci İttifak Ayrılışı:1967'de Başlayan Hayal Kırıklığı	63
2.3.İran	72
2.3.1. İran İslam Devrimi: 1979	74
BÖLÜM 3: KÜÇÜK DEVLETLERİN İTTİFAK AYRILIŞI NEDENLERİNİN MODELLENMESİ.....	87
3.1.Rejim-Bağımlı Ayrılanlar	90
3.2.Lider-Bağımlı Ayrılanlar	91
3.3.Travma-Bağımlı Ayrılanlar	91
3.4.Kapasite Artışı-Bağımlı Ayrılanlar.....	92
3.5.Meşruiyet Krizi-Bağımlı Ayrılanlar	92
3.6. Rejim ve Lider Değişikliklerinin Ayrıcalıklı Rolü	93
SONUÇ	100
EKLER	105
Ek-1: Irak'ın Silah Envanteri (1950-1990).....	105
Ek-2: Mısır'ın Silah Envanteri (1950-1990).....	111
Ek-3: İran'ın Silah Envanteri (1950-1990)	119
KAYNAKÇA.....	125
ÖZGEÇMİŞ	134

TEŞEKKÜR

Bu çalışmayı, bugün sahip olduğum tüm güzellikleri ve erdemleri bana kazandıran kıymetli annem Sabahat ATABAY'a ve değerli babam Erhan ATABAY'a ithaf ediyorum. Hayatta istediğim yoldan gitme cesaretini bana vermiş olmasalardı, bugün olduğum kişi olamazdım. Bana olan sevgileri ve verdikleri güç için onlara müteşekkirim.

Feyza Nur ATABAY

Haziran 2020

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	: Anglo-Iranian Oil Company
BM	: Birleşmiş Milletler
CIA	: Merkezi İstihbarat Teşkilatı
ESF	: Ekonomik Destek Fonları
FMF	: Yabancı Askeri Yardım Fonu
IMET	: Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim Programı
SAVAK	: Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
WSLF	: Batı Somali Özgürlük Cephesi

TABLO LİSTESİ

Tablo 1. Olaylar ve Nedenler..... 89

Tablo 2. ABD ve SSCB'nin Rejim ve Lider Değişikliği Müdahaleleri 1950-1990..... 95

ŞEKİLLER LİSTESİ

Grafik 1. Irak'taki ABD Asker Sayısı 1950-1990	33
Grafik 2. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1973	35
Grafik 3. Irak'ın Silah Alımı 1950-1990	36
Grafik 4. Irak'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990	37
Grafik 5. Irak'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990	38
Grafik 6. Irak'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990	39
Grafik 7. Irak'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990	40
Grafik 8. Mısır'daki ABD Asker Sayısı 1950-1990	53
Grafik 9. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1990	55
Grafik 10. Mısır'ın Silah Alımı 1950-1990	56
Grafik 11. Mısır'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990	57
Grafik 12. Mısır'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990	58
Grafik 13. Mısır'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990	59
Grafik 14. Mısır'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990	60
Grafik 15. İran'daki ABD Askeri Sayısı 1950-1990	75
Grafik 16. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1990	77
Grafik 17. İran'ın Silah Alımı 1950-1990	78
Grafik 18. İran'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990	79
Grafik 19. İran'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990	80
Grafik 20. İran'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990	81
Grafik 21. İran'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990	82
Grafik 22. İttifak Ayrılışı Nedenlerinin Olaylara Göre Yüzdeleri	88
Grafik 23. İttifak Ayrılışı Nedenlerinin Yüzdeleri	90

Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü Yüksek Lisans /Doktora Tez Özeti**Tezin Başlığı:** Küçük Devlet Neden Süper Güç İttifakından Ayrılır? Soğuk Savaş Dönemi Ortadoğu Ülkelerinin İncelenmesi**Tezin Yazarı:** Feyza Nur ATABAY **Danışman:** Prof. Dr. Ali BALCI**Kabul Tarihi:** Savunma Tarihiniz **Sayfa Sayısı:** 8(ön kısım) + 114(tez) + 20(ek)**Anabilim Dalı:** Ortadoğu Çalışmaları

İttifak, Uluslararası ilişkiler disiplininin önemli kavramlarından birisidir. İttifak literatürü baskın oranda realist ve neo-realist yaklaşımların etkisi altında bulunmaktadır. Bu sebeple, pek çok çalışmada, ittifak ilişkilerini şekillendiren faktörlere ilişkin açıklamalar için devletin dışındaki unsurlar olan uluslararası sistemin ve sistemdeki güç dağılımının dikkate alınması gerektiğini ileri sürülmektedir. Bu bakış açısına göre, Soğuk Savaş döneminde sistemin yapısında bir değişiklik meydana gelmiyorken devletlerin mevcut ittifak ilişkilerinden ayrılmamaları beklenirdi. Fakat yaşananlar bunun aksini göstermekteydi. Bu sebeple, bu bakış açısı, devletlerin ittifak ilişkisinin şekillendirilmesi sürecinin anlaşılabilmesi için yetersiz kalmaktadır. Bu noktada, neo-klasik realizmin devletin birim düzeyindeki değişkenlerini değerlendirmelerine dahil eden bakış açısı, devlet davranışlarını etkileyen faktörlerin anlaşılabilmesi için daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Ayrıca literatürde, büyük ölçüde ittifakların oluşumuna ve sürdürülmesine odaklanılıyorken, ittifak ayrılışı göz ardı edilmiş durumdadır. Bu çalışmada, ittifak ayrılışlarının devlet düzeyindeki ekonomik ve siyasal nedenlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu sebeple Soğuk Savaş döneminde, Irak, Mısır ve İran'ın deneyimlediği ittifak ayrılışları, çalışmada analiz edilmiştir. Yapılan araştırma ve inceleme sonucunda, rejim değişikliği, lider değişikliği, travmatik olayın yaşanması, kapasite artışı, meşruiyet krizi nedenlerinin devletin ittifak ayrılışı kararını şekillendirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İttifak, İç Nedenler, Travma, Süper Güç, Ortadoğu

Sakarya University, Middle East Institute Abstract of Master's/PhD Thesis

Title of the Thesis: Why Does the Small State Disengage from the Superpower Alliance? Analyse of Middle Eastern Countries During Cold War

Author: Feyza Nur ATABAY

Supervisor: Prof. Dr. Ali BALCI

Acceptance Date: Defence Date **Nu. of pages:**8(pre text)+114(thesis) + 20(appendix)

Department: Middle Eastern Studies

The Alliance is one of the important concepts of the International Relations discipline. Alliance literature is dominantly influenced by realist and neo-realist approaches. For this reason, in many studies, it is suggested that the international system and the distribution of power in the system, which are the elements outside the state, should be taken into account for explanations about the factors that shape the alliance relations. From this point of view, it was expected that states were expected not to leave their existing alliance relations while the structure of the system did not change during the Cold War. But the experiences showed the opposite. For this reason, this point of view is insufficient to understand the process of shaping the alliance relationship of states. At this point, the point of view of neo-classical realism that incorporates the unit-level variables of the state into evaluations provides a broader perspective to understand the factors affecting state behavior. In addition, while the literature focuses largely on the formation and maintenance of alliances, alliance disengagement has been ignored. In this study, it is aimed to reveal the economic and political reasons of alliance disengagement at the state level. For this reason, in this study the alliance disengagement experienced by Iraq, Egypt and Iran during the Cold War were analyzed. As a result of this study, it has been determined that regime change, leader change, the existence of traumatic event, capacity increase and legitimacy crisis have shaped the decision of the alliance disengagement of state.

Keywords: Alliance, Domestic Reasons, Trauma, Superpower, Middle East

GİRİŞ

Bu çalışmanın araştırma sorusu, ‘2.Dünya Savaşı sonrasında hakim olan iki kutuplu soğuk savaş düzeninde, Ortadoğu’daki devletlerin süper güçlerle yaptıkları ittifaklardan ayrılışlarının iç politikaya dayalı dinamikleri nelerdir?’ şeklinde özetlenebilir. Bu soruya cevap ararken izleyeceğim yöntem, temelde vaka analizinden yararlanmaktır. Ortadoğu bölgesinin önemli devletlerinin siyasi tarihlerinin ayrıntılı bir incelemesi sonucunda belirlenen örnek olaylar, ayrı ayrı ele alınarak ittifakların bitiş tarihleri tespit edilecektir. Söz konusu tarihlerdeki ittifak ayrılışlarının devlet düzeyindeki temel sebepleri gruplandırıldıktan sonra elde edilen verilere dayanan istatistiksel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirmenin ittifak ayrılığı olgusunun anlaşılmasına katkı sunması arzu edilmektedir.

Çalışmanın ele aldığı Soğuk Savaş döneminde, sistemin yapısında bir değişiklik meydana gelmiyorken devletlerin ittifak tercihlerinin değişkenlik gösteriyor olması, değerlendirmenin devletler düzeyinde yapılmasını ve devletlerin iç dinamiklerine bakılmasını anlamlı kılmaktadır.

Soğuk Savaş dönemi boyunca dünyanın pek çok bölgesinin süper güçler arasındaki rekabete ve mücadeleye sahne olduğu su götürmez bir gerçektir. Bununla birlikte, çalışmanın coğrafi sınırlarının Ortadoğu olarak belirlenmesinin temel sebebi, Ortadoğu’nun söz konusu dönem içerisinde konuya ilişkin en çok ve çeşitli veriyi sunan bölgelerden biri olmasıdır. Bu durum, Ortadoğu bölgesinin istikrarlı olmayan bölgesel güç dengeleri ve Soğuk Savaş döneminin iki süper gücü için önemi göz önüne alındığında şaşırtıcı değildir. Ortadoğu bölgesinin soğuk savaş dönemi siyasi tarihinin sunduğu örnek çeşitliliği, çalışmanın sonunda küçük devlet- süper güç ittifakından küçük devletlerin ayrılışlarına ilişkin bir modele varılması amaçlandığı için önem taşımaktadır. Örnek çeşitliliğinin çok olması, hipotezlerin daha sağlıklı bir şekilde test edilmesine imkan sağlamasının yanı sıra sonuçlara ilişkin güvenilirliği de arttırmaktadır.

Çalışmamın en önemli unsurunu oluşturan ittifak kavramına ilişkin bir takım açıklamaların konunun anlaşılabilirliği açısından faydalı olacağını düşünüyorum. Sosyal bilimlerdeki birçok kavramda olduğu gibi ittifak kavramında da birtakım anlam belirsizlikleri ve değişkenlik gösteren kriterler kullanılarak, akademisyenler tarafından

çeşitli tanımlamalar yapılmıştır. İttifak kavramına ilişkin önemli ayrım noktalarından birisi, ittifakın resmi veya gayri resmi olarak kurulması durumudur. Bazı yazarlar, ittifaktan söz edebilmek için yazılı bir anlaşmanın varlığını gerekli görmektedirler. Bu gruba göre ittifak, en az iki devlet yetkilisinin imzaladığı ve askeri çatışma durumunda yardımı, askeri çatışma ihtimali olan uluslararası kriz durumlarında işbirliğini ve danışmayı ve herhangi bir anlaşmazlık durumunda tarafsız kalmayı vaad eden yazılı uzlaşılardır.¹ Bunun yanı sıra yazılı olma durumunu şart saymayarak gayri resmi bağlılıkları da ittifak kavramına dahil etmek mümkündür. Örneğin; Stephen Walt, ittifakı, iki ya da daha çok devletin güvenlik işbirliği adına gösterdiği, resmi ya da gayri resmi bağlılık olarak tanımlamaktadır.² Bu tanımda yer alan güvenlik kaygısı ortak paydasını genişleterek devletler arasında ortak çıkarların olması veya benzer ideolojik duruşa sahip olmaları durumlarını da ekleyebiliriz. John P. Miglietta ise ittifakın birçok bileşeni olduğunu ifade eder. En az iki devletten oluşan işbirliği ilişkisi, üye devletlerin askeri güçlerini birleştirmeleri, ortak tehdit algısına sahip olmaları ve dış politika çıkarlarının savunulmasında kolektif hareket etmeleri ittifakın bileşenleri olarak sıralanmıştır.³ Bu tanımlar ışığında ben çalışmamda, ittifak kavramını en geniş kapsamlı tanımıyla ele almayı tercih etmekteyim.

Önemli bir diğer konu, ittifak ayrılışlarının doğru olarak belirlenmesidir. Küçük devletin süper güç ittifakından ayrılış tarihlerinin doğru belirlenememesi, buna dayanarak yapılacak değerlendirmenin güvenilirliğini de etkileyecektir. Bu sebeple, küçük devletlerin süper güçlerle kurdukları ittifaklardan neden ayrıldığını sorguladığım çalışmamda, küçük devletin süper güçle kurduğu ittifaktan ayrıldığının nasıl belirleneceği ve söz konusu ayrılışı belirlemede dikkate alınan göstergelerin neler olduğu, açıklanması gereken önemli bir konudur. Küçük devletin içinde bulunduğu ittifak ilişkisinden ayrılışını tespit etmek için incelediğim dört gösterge bulunmaktadır. Bu göstergelerden ilki, söz konusu küçük devlette görevlendirilmiş süper güçlere ait askeri personel

¹ Brett Leeds, Jeffrey Ritter, Sara Mitchell ve Andrew Long, "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944", **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Research**, Vol.28, No.3, (2002) p.238; Glenn Snyder, **Alliance Politics**, Ithaca: Cornell University Press, 2007, p.8.

² Stephen M. Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol.39, No.1, (1997), p.157.

³ John P. Miglietta, **American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992: Iran, Israel, and Saudi Arabia**, Maryland: Lexington Books, 2002, p.2.

sayısındaki değişimlerdir. Bu verideki düşüşler, mevcut süper güçle ilişkilerin iyi olmadığının işareti olarak değerlendirilebilecekken diğer süper gücün askeri personel sayısının artıyor olması yeni süper güçle yakınlaşıldığının ifadesi olabilir. İkinci gösterge ise süper gücün ittifakın küçük devletine yaptığı ekonomik-askeri yardımlardaki ve silah satışındaki değişimlerdir. Bir diğer gösterge ise ittifak dışındaki süper güçle bir anlaşma yapılıp yapılmaması veya müttefik süper güçle yapılmış daha önceki anlaşmaların feshedilip edilmemesidir. Son gösterge ise ittifakın küçük devletinin müttefiki olan süper güçten bağımsız hareket etmesidir.

Küçük devletin süper güç ittifakından ayrılışının göstergelerinin belirlenmesinden sonra, çalışmam için önemli bir diğer unsur ise söz konusu ayrılışların nedenlerinin tespit edilmesidir. Küçük devletin süper güçle olan ittifakından ayrılmasının farklı düzeylerden çeşitli nedenlerinin olduğunu göz ardı etmeksizin çalışmamda bu ayrılışların devlet birimi düzeyindeki nedenlerine odaklanmaktayım. Küçük devletin süper güçle kurduğu ittifaktan ayrılışının nedenleri beş grupta ele alınmıştır. Küçük devletin yaşadığı rejim değişikliği, küçük devlette gerçekleşen lider değişikliği, küçük devleti derinden sarsan travmatik bir olayın yaşanması, küçük devletin yaşadığı kapasite artışı ve küçük devletin meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalması, küçük devletin ittifaktan ayrılma kararı almasına neden olabilmektedir. Yukarda ifade edilen göstergelerin ve nedenlerin incelenmesi, çalışmanın birinci bölümünü oluşturmaktadır.

Söz konusu göstergelerin değerlendirilmesi aşamasında karşılaştığım bir zorluk, her iki süper güç için de tüm göstergelere ilişkin verilerin mevcut olmamasından kaynaklanmaktaydı. Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu’da görevlendirilen ABD askerlerinin sayılarına ilişkin güvenilir veriler bulmak mümkün iken Sovyet askerlerinin sayılarını ve yıllara göre değişimlerini takip edebileceğimiz güvenilir bir kaynak mevcut değildi. Bu durumun sebep olduğu problemi aşmak adına elde edilen veriler, iki aşamalı olarak değerlendirildi. Örneğin; müttefik küçük devlette görevli ABD askeri personeli sayısındaki düşüş eğilimi, ABD’den uzaklaşıldığının işareti olmasının yanı sıra Sovyetler Birliği’yle bir yakınlaşmanın habercisi de olabilirdi. Bu ihtimal göz önünde bulundurularak ABD askerlerinin sayısında meydana gelen düşüş ve yükseliş eğilimleri üzerinden ev sahibi küçük devletin, süper güçlerle olan ilişkisine dair fikir yürütülmüştür. Varılan sonuçlar diğer göstergelerin sonuçlarıyla mukayese edilerek kontrol edilmiştir.

İkinci bölümde, küçük devletin süper güçle kurduğu ittifaktan ayrılışının belirlenmesinde faydalandığımız göstergeleri değerlendirmek için hazırlanan grafiklerin işaret ettiği yıllar ve bu yıllarda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Ayrılış göstergelerinin test edildiği ülkeler; Irak, İran ve Mısır'dır. Bölgesel politikalar üzerinde etkili olma hayaline sahip olsalar da bu üç ülke de uluslararası sistemdeki konumları itibariyle küçük güç kategorisinde yer almaktadırlar ve ittifak değişiminin net olarak gözlemlenebildiği örnekler sunmaktadırlar. Bu örnekler, tarihsel arka planları da göz önünde tutularak detaylıca ele alınmışlardır.

Göstergelerdeki değişimlerin tespiti için faydalanılan grafiklerin daha anlaşılır olması amacıyla birtakım açıklamaların yapılması uygun olacaktır. Bu grafiklerde, silah sağlayıcısı ülkeler, üç gruba ayrılmıştır. Birinci grup olan Batı bloğu, başta ABD olmak üzere, Birleşik Krallık, Fransa, Avusturya gibi Kuzey Amerika ve Avrupa merkezli ülkeleri içerisinde barındırmaktadır. Doğu bloğu ise Sovyetler Birliği ve onun uydu devletleri olan Çekoslovakya, Macaristan, Polonya ve Doğu Almanya gibi ülkeleri kapsamaktadır. Üçüncü grubun üyeleri ise Soğuk Savaş'ın iki kutuplu düzeninde herhangi bir kampa angaje olmamış, Bağılantısızlar olarak ifade edilen ülkelerdir. Örneğin; Çin, bu ülkeler arasındaki en önemli silah sağlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise küçük devletin süper güç ittifakından ayrılışının nedenleri irdelenerek küçük devletin ittifaktan ayrılışına ilişkin bir model oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde, önceki bölümlerde ulaştığım verilerin istatistiksel bir değerlendirilmesini yaparak bölgesel ittifakların sonlanışını açıklayan bir modele ulaşmayı deneyeceğim. Hangi nedenin ya da neden kombinasyonlarının, ittifakların sona ermesinde daha etkili faktörler olduğunun belirlenmesi söz konusu modelin iskeletini oluşturacaktır. Burada ifade edilmesi gereken önemli bir not vardır. Bu çalışma, belirlenen nedenlerin yüzde kaç ihtimalle ittifak ayrılışıyla sonuçlanacağına dair bir vizyon sunmayacaktır. Bu çalışmanın dizaynı böyle bir sonuç için uygun değildir. Bu çalışmadaki amaç, devletlerin ittifak ayrılışı kararında devlet düzeyindeki ekonomik ve siyasal nedenlerin etkisi olup olmadığının ortaya koyulması olduğu için söz konusu nedenlerin ittifak ayrılışı kararı üzerindeki etki gücüne bakılacaktır, söz konusu nedenlerin ittifaktan ayrılış kararını meydana getirme ihtimallerine değil. Son olarak

ulaşılan modelin bölgedeki ittifakların geleceğine yönelik fikir sunması ve bölgeye yönelik değerlendirmelere katkı sağlaması arzu edilmektedir.

Alandaki çalışmalara katkı sunması ümidiyle eklemek istediğim bir nokta var. Çalışmamda, küçük devletin süper güç ittifakından ayrıldığı örnek olaylar üzerinden değerlendirmelerimi yapmaktayım. Bu değerlendirme yaklaşımının yanı sıra benim ittifak ayrılışı nedeni olarak belirlediğim olaylara odaklanılarak da bir çalışma yapılabilir. Örneğin; Ortadoğu siyasi tarihindeki tüm rejim değişiklikleri, lider değişiklikleri, askeri müdahaleler incelenerek bu vakaların ne oranda ittifak ayrılışlarına sebep olduğu incelenebilir. Literatürde bulunan boşluk sebebiyle konu daha ileri araştırmalara ve farklı bakış açılarıyla değerlendirmelere ihtiyaç duymaktadır.

Literatürün Değerlendirilmesi

Uluslararası ilişkiler literatüründe, devletlerarası ittifakları ele alan çok sayıda yayın bulunmaktadır. Bu yayınlarda, güçler dengesi erevesi⁴, beklenen fayda yaklaşımı, oyun teorisi⁵, rastlantısal matematiksel modellemeler gibi farklı bakış açılarından yola çıkılarak ittifak olgusunun pek çok boyutu incelenmiştir. Ağırlıklı olarak “Devletler neden ittifak kurar?”, “Devletler ne zaman ittifak kurar?”, “İttifak oluşumu ve savaş ihtimali arasındaki nedensellik nedir?”, “İttifakların faydaları ve maliyetleri nedir?”, “İttifakın sorumluluğu partnerler arasında nasıl bölüştürölür?” gibi sorulara cevap arayan çalışmalar yayınlanmıştır. Benim çalışmamın odaklanacağı ana boyut ise süper güç ittifaklarının küçük devleti olan bir ölkenin ittifaktan ayrılmasının iç motivasyonları ve nedenleridir. Çalışmamda “Sistemin iki kutuplu yapısı varlığını sürdürüyorken, iç politika bağlamında devletleri ayrılığa yönlendiren temel unsur nedir?”, “Devletlerin herhangi bir lider ya da rejim değişimi yaşamadan ittifaktan ayrılması söz konusu mudur?”, “ölkenin içinde bulunduğu siyasal koşullar, ayrılış kararında ne derecede etki sahibidir?” şeklindeki sorulara yanıt arayacağım.

⁴ Hans J. Morgenthau, **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**, Beijing: Pekin University Press, 1997; J. David Singer ve Melvin Small, “Formal Alliances 1815—1939: A Quantitative Description”, **Journal of Peace Research**, Vol.3, No.1, (1966), 1-31; Stephen M. Walt, “Alliance Formation and the Balance of World Power”, **International Security**, Vol.9, No.4 (Auntum 1985), 3-43; Stephen M. Walt, **Origins of Alliances**, New York: Cornell University Press, 1987.

⁵ Glenn H. Snyder, "The Security Dilemma in Alliance Politics", **World Politics**, Vol.36, No.4, (July 1984), 461-95; William H. Riker, **The Theory of Political Coalitions**, New Haven: Yale University Press, 1962.

İttifak çalışmaları literatüründe takip edilen teorilerin bazılarında kısaca söz edecek olursak, matematiksel modellemeler yaklaşımını ele alarak başlayabiliriz.⁶ Bu grupta yer alan akademisyenler, savaş ihtimali ve ittifakların oluşumu arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Ayrıca sistemin, kutupluluk durumu gibi özelliklerinin, müttefik tercihlerindeki esneklik durumuna ve ittifak davranışlarına olan etkisini ele almışlardır. Beklenen-fayda teorisini⁷, çalışmalarında kullanan akademisyenler, genellikle devletler arasındaki ilişkileri, fayda kavramını kullanarak daha geniş bir perspektifle ele almışlardır. Söz konusu akademisyenlerin çalışmalarında dayandığı genel argüman, devletlerin ittifakı güvenlik, istikrar gibi konulardaki faydalarını arttırmak için tercih ettikleridir. Erich Reiter ve Heinz Gartner editörlüğünde kaleme alınan *Small States and Alliances* kitabı, Avrupa bölgesi özelinde küçük devletlerin ittifak ilişkilerini ele almaktadır. Danimarka, İsveç, İsviçre gibi Avrupa'nın küçük güç devletlerini (minor-power state) inceleyen vaka analizleri yapılmıştır. Heinz Gartner, kitabın giriş bölümünde, küçük devletlerin ittifak kararında, ittifaktan elde edecekleri kazancın, ittifakın maliyetinden büyük olup olmadığına dair görüşün belirleyici olduğunu ileri sürmüştür.⁸ Çalışmasında oyun teorisini kullanan Glenn Synder, oyun teorisinin, ittifakın oluşma ihtimaline dair değerlendirme için faydalı olsa da kimin kim ile ittifak edeceğini gösteremeyeceğini ifade etmektedir. Taraflar arasındaki pazarlık sürecinin bu konuda belirleyici olduğunu belirtmektedir.⁹

Güçler dengesi yaklaşımının, devletlerarası ittifakları ele alan literatürün geleneksel yaklaşımı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu yaklaşımı kullanarak eser veren araştırmacılar, ittifakları kuran temel motivasyonları ve ittifakları hazırlayan nedenleri ele

⁶ Robert Rood ve Patrick McGowan, "Alliance Behavior in Balance of Power Systems", **American Political Science Review**, Vol.69, No.3, (1975), 859-870; George T. Duncan ve Randolph Siverson, "Flexibility of Alliance Partner Choice in Multipolar Systems: Models and Tests", **International Studies Quarterly**, Vol.26, No.4, (December 1982), 511-538; Richard P. Y. Li ve W. R. Thompson, "The Stochastic Process of Alliance Formation Behavior", **American Political Science Review**, Vol.72, No.4, (December 1978), 1288-1303; W. J. Horvath ve G. C. Foster, "Stochastic Models of War Alliances", **Journal of Conflict Resolution**, Vol.7, No.2, (1963), 110-116.

⁷ Erich Reiter ve Heinz Gartner (Ed.), **Small States and Alliances**, Heidelberg: Physica Verlag, 2001; Michael F. Altfeld, "The Decision to Ally: A Theory and Test", **Western Political Quarterly**, Vol.37, No.4, (December 1984), 523-544; Michael F. Altfeld ve Bruce Bueno de Mesquita, "Choosing Sides in Wars", **International Studies Quarterly**, Vol.23, No.1, (March 1979), 87-112; Bruce Bueno de Mesquita, "Measuring Systemic Polarity", **Journal of Conflict Resolution**, Vol.19, No.2, (July 1975), 187-216.

⁸ Heinz Gartner, "Small States and Alliances", Erich Reiter ve Heinz Gartner (Ed.), **Small States and Alliances** içinde (1-11), Heidelberg: Physica Verlag, 2001, p.2.

⁹ Snyder, "The Security Dilemma in Alliance Politics", p.463.

almışlardır. İttifakları, güçler dengesinin bir fonksiyonu ve tezahürü olarak tanımlayan Hans Morgenthau *Politics Among Nations* kitabında rekabet halindeki iki devletin önünde üç seçeneğin bulunduğunu ifade eder. Bu seçenekler, kendi gücünü arttırma, gücünü diğer devletlerle birleştirme ya da diğer devletlerin gücünü rakip devletten alıkoymadır. Bu seçeneklerin son iki tanesi, ittifak politikasına işaret eder.¹⁰ Morgenthau'ya göre, devletlerarasında çıkar ortaklıklarının bulunması, ittifakın gerekli koşullarındandır.

İttifak çalışmaları alanında önde gelen isimlerden bir diğeri olan Stephen Walt, devletlerin ittifak eğilimlerinin farklı koşullarda (örneğin; tehdit olarak görülen devletin güçlü ya da zayıf olması ittifak tercihinin etkiler) değişkenlik gösterdiğini savunmaktadır. Devletlerin içinde bulundukları koşulları inceleyerek müttefik tercihlerini etkileyen faktörlere odaklanmaktadır. Dengeleme ve peşine takılma alternatiflerini ele alacak olursak devletlerin ağırlıklı olarak dengelemeden yana tercihte bulunduklarını ifade etmektedir. “Güçler dengesi” kavramına alternatif olarak “tehdit dengesi” kavramını ortaya atmaktadır.¹¹

Ortaya attıkları genel hipotezlerin nadiren sistematik testlerini sunuyor olmaları, geleneksel yaklaşımı temsil eden araştırmacıların bir eksiği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Buna ek olarak, çoğunlukla sınırlı sayıda vaka analizlerini tercih etmiş olmaları, varılan sonuçların genele uygulanabilirliğini şüphede bırakmaktadır. Temel olarak ittifak oluşumu ve müttefik tercihi eğilimlerine odaklanmış olmaları, konunun başka boyutlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Ayrıca Stephen Walt'u bir kenara koyacak olursak literatürün baskın oranda Avrupa merkezli olduğunu söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere farklı teorik yaklaşımları kullanıyor olsalar da ittifakları konu edinen literatür ağırlıklı olarak ittifakın oluşumuna odaklanıyorken ittifaklardan ayrılışlar, buna yol açan nedenler göz ardı edilmiş durumdadır. İttifakların süreleri ve sona ermelerini ele alan sınırlı sayıdaki çalışmalardan birisi D. Scott Bennett'e aittir. Bennett, ittifakların sürelerine odaklanarak ittifakların neden ve ne koşullarda sona ermesinin mümkün olduğu sorusuna cevap aramıştır. Çalışmasında, tek bir teorik yaklaşımla sınırlı kalmayarak kabiliyet-birleşme (capability-aggregation), güvenlik-özerklik (security-

¹⁰ Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, p.202.

¹¹ Walt, *Origins of Alliances*, p.185.

¹² Walt, *Origins of Alliances*, p.7.

autonomy), iç siyaset (domestic politics) ve kurumsallaşma (institutionalization) gibi çeşitli teorik modelleri birleştirerek kullanmış ve 1816-1984 arasında gerçekleşmiş 207 ittifakı analiz etmiştir.¹³

Bennett, her bir yaklaşımı test etmek için çeşitli hipotezler belirlemiştir. Kabiliyet-birleşme yaklaşımı başlığında incelenen hipotezler şunlardır; devletin güvenlik pozisyonu gelişirse, ittifakın sona ermesi daha muhtemeldir, ittifakın sona ermesiyle güvenliklerini kaybedecek devlet sayısı ne kadar çoksa ittifakın sona erme ihtimali o kadar düşüktür, müttefikler arasındaki ortak tehdit algısı ne kadar büyükse ittifakın sona erme ihtimali o kadar düşüktür. Bu hipotezlerden yalnızca ikincisi, Bennett'in ulaştığı verilerle uyumludur. Bir diğer yaklaşım olan güvenlik-özerklik modeline göre, ittifakın üye devletlerinin kabiliyeti, olumlu ya da olumsuz, ne kadar çok değişmişse ittifakın sona erme ihtimali o kadar yüksektir ve simetrik ittifakların sona ermesi, asimetrik ittifaklara kıyasla daha muhtemeldir.¹⁴ Bu modelin her iki öngörüsü de doğrulanmıştır. Üstelik araştırma sonuçlarının en güçlü desteği sunduğu yaklaşım olmasına paralel olarak Bennet tarafından iç siyasetle birlikte ittifak sürelerine etki eden faktörleri açıklamada en uygun yaklaşım olarak tanımlanmıştır.

Bennett, rejim değişimleri ve rejim türlerinin etkileri üzerine odaklanarak ittifakları analiz eden iç siyaset modelini değerlendirirken rejim değişikliğinden ne anlaşılması gerektiği hususunu ayrıntılı bir şekilde açıklıyor. Örneğin, aynı yönetici elit kitleye mensup farklı fraksiyonların yer değiştirmesiyle meydana gelen rejim değişimlerini değerlendirme dışında bırakıyor. Çünkü Bennet için rejim değişikliği, tercih edilen değerlerde (set of preferred values) bir değişiklik meydana getiriyorsa anlamlıdır, buna paralel olarak ortaya koyduğu hipotez, rejim değişimleri sonucunda ittifakların sonra erme ihtimali daha muhtemeldir şeklindedir. Bennett'in çalışmasının sonucu, bu hipotezin geçerli olmadığını gösterir. Akabinde bu hipotezin geçerli olduğunu savunan Siverson ve Starr'ın çalışmasına değinerek sonuca ilişkin farklılığın Siverson ve Starr'ın incelemeye dâhil

¹³ D. Scott Bennett, "Testing Alternative Models of Alliance Duration, 1816-1984", **American Journal of Political Science**, Vol.41, No.3, (June 1997), 846-878.

¹⁴ James D. Morrow'a göre, simetrik ittifak, üyeleri aynı güç seviyesinden olan devletlerden oluşuyorken asimetrik ittifaklar için büyük güç-orta güç, büyük güç-küçük güç, orta güç- küçük güç şeklinde farklı kombinasyonlar söz konusu olabilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. James D. Morrow, "Alliances and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances", **American Journal of Political Science**, Vol.35, No.4 (November 1991), 904-933.

etmediği bazı ittifakların Bennett'in çalışmasında yer alıyor olmasından ve analiz birimlerinin (Bennett için ittifak, Siverson ve Starr için rejim değişikliği) farklılığından kaynaklanabileceğini ifade eder.¹⁵

İttifaktan ayrılış için devlet seviyesindeki faktörlerin etkilerini incelediğim çalışmam için Bennett, Siverson ve Starr'ın değerlendirmeleri, özellikle önem taşımaktayken iki farklı görüşün söz konusu olması daha geniş bir incelemeyi de gerekli kılmaktadır. İttifakların oluşması sürecine dair önemli yapıtlar sunmuş olan Stephen Walt *Why Alliances Endure or Collapse?* isimli makalesinde ittifakların neden sona erdiği sorusuna da değinmiş ve tehdit algısının değişmesi, güvenilirliğin azalması ve iç politika başlıklarıyla değerlendirmelerde bulunmuştur.¹⁶

Tehdit algısının değişmesi başlığı altında çeşitli argümanlar ele alınmıştır. Örneğin; güçler dengesindeki bir değişimin sonucunda tehdit olarak görülen devletin zayıflaması, müttefiklerin dışarıdan destek alma ihtiyaçlarını azaltacağı için ittifakın sona ermesi muhtemeldir. Ayrıca ittifak içindeki bir devletin çok güçlenmiş olması diğer üye devletleri güvenlikleri adına endişelendireceği için ya da güçlenen devlet bir ittifaka bağlı kalmak istemeyebileceği için bu durum, bir ittifakın sona ermesine yol açabilir. İttifaka üye devletlerin diğer devletlerin niyetleri hakkındaki görüşleri değişirse de ittifaklar sona erebilir. Bunun aksi olarak tehdit unsuru aynı kalıyor olsa bile müttefik devletlerin, güvenliklerini sağlamak için farklı araçlara ulaşma imkânlarının olması da ittifakları sona erdirebilmektedir.¹⁷

Devletlerin güvenliklerini sağlamak için ittifak ettikleri varsayımını kabul edecek olursak, müttefikler arasında bu amacın gerçekleşmesine yönelik bir şüphenin ortaya çıkmasının (ittifakın kabiliyetinin yetersizliğinden ya da müttefiklerin samimiyetinden kaynaklanan bir şüphe), devletleri nötr kalma ya da düşmanla gruplaşma eğilimine yönlendirebileceğini söyleyebiliriz.¹⁸

Walt, ittifaktan ayrılma kararı üzerinde etkili olan iç politika süreçlerini dört kategoriye ayırmaktadır. İlk olarak demografik yapı ve sosyal trendlerde meydana gelen

¹⁵ Bennett, p.873.

¹⁶ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.156-179.

¹⁷ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.159.

¹⁸ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.160.

değişimlerin, özellikle ulus ötesi bağlara sahip olan ittifaklarda, ittifakın değerlerine olan bağlılığın jenerasyondan jenerasyona farklılaşmasından ötürü, ittifaktan kopuşlara neden olabileceği belirtilmektedir. Ülke içi rekabetten dolayı, elitlerin bir bölümü, ittifakın bazı kesimlere yaradığını düşünüyorsa ya da ittifakı ulusal egemenliğine bir hakaret olarak görüyorsa ittifakı zayıflatmayı ya da ayrılmayı tercih edebilir. Hangi kararın alınacağı, ittifaktan ayrılma kararının sonuçlarının etkisine göre farklılaşabilir. Bir diğer kategoride rejim değişikliklerini ele alan Walt'a göre, hükümetin değişmesi ittifak tercihlerinin değişmesi ihtimalini artırır. Üstelik bu değişimin, illegal yollarla gerçekleşmesi durumunda ittifak tercihlerinde değişiklik ihtimali daha da artar. Eski rejimi yıkan yeni bir rejimin, kendisinden önceki hükümetin iktidarda kalmasına yardımcı olmuş ittifaklara olumlu bakması pek muhtemel gözükmemektedir.¹⁹ Görüldüğü üzere Walt da Siverson ve Starr'ın öngörüsünü destekleyen bir sonucu savunmaktadır.

Son kategoride ele alınan ideolojik ayrılıklar, çok önemli olan tehditler karşısında geçici olarak göz ardı edilebiliyor olsalar da tehdit ortadan kalktıktan sonra ittifakın dağılması sonucunu doğurabilmektedirler. İdeoloji başlığının dikkat çekici bir diğer öngörüsü ise aynı ideolojiyi paylaşan ülkelerin, ideoloji üzerinde egemen olma mücadelesine girişmelerinden dolayı, ideolojinin, ittifaklar için birleştirici değil ayrıştırıcı bir etkisi olabileceğidir.

Realist ve neorealist bakış açısının hakim olduğu ittifak literatürü, devletin iç siyasal süreçlerinin, devletin sahip olduğu ittifak ilişkileri hakkındaki kararları üzerinde sahip olduğu etkiyi, analizin dışında bırakmayı tercih etmiştir. Devletlerin ittifak kurma kararlarının temel nedeni olarak anarşik uluslararası sistemdeki güç ve kapasite dağılımını işaret etmektedirler ve ittifakın oluşturulması, sürdürülmesi ya da sonlandırılması olsun fark etmeksizin nedenin, devletin dışında olduğunu ileri sürmektedirler.²⁰ Neo-klasik realistler, neo-realistlerin, devletin takip edeceği politikaların birincil belirleyicisi olarak gördükleri uluslararası sistemin yapısına verdikleri önemi korumalarının yanı sıra aynı tehdit durumu karşısında ulusal politikalarda görülen değişkenlikleri açıklamak için birim düzeyindeki nedenleri de araya giren değişkenler (intervening variables) olarak

¹⁹ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.162.

²⁰ Randolph Siverson ve Harvey Starr, "Regime Change and the Restructuring of Alliances", **American Journal of Political Science**, Vol. 38, No. 1, (February 1994), p.147.

değerlendirmeye dahil etmektedir. Bu sayede, realist ve neo-realistlerin aksine birim düzeyindeki açıklamaları göz ardı etmeyerek daha geniş bir perspektif sunmaktadırlar. Neo-klasik realistler çalışmalarında ağırlıklı olarak büyük güçlerin ortaya çıkış modelleri ya da ittifak oluşumu modellerine odaklanmaktadırlar.²¹

Devletlerin izledikleri politikaları şekillendiren temel faktör olarak güvenlik kaygılarına itibar eden klasik realizm ve devletlerin davranışları üzerinde en etkili unsur olarak uluslararası sistemin yapısını gören yapısal realistlerden (neorealist) farklı olarak neo-klasik realistler, devletin iç siyasal dinamiklerini değerlendirme ölçütü olarak kullanıyor olsalar da ittifak literatüründe, ağırlıklı olarak iç siyasal süreçlerin, ittifak davranışı üzerindeki etkilerinin göz ardı edilmesi eğilimi vardır. Bu durum, literatürde devlet düzeyindeki nedenlerin etkilerine ilişkin bir boşluk yaratmaktadır. Söz konusu boşluğun doldurulmasına katkı sağlamak amacıyla çalışmamda, iç politik süreçlerin, küçük devletin süper güçle kurduğu ittifaktan ayrılma kararı üzerindeki etkilerine odaklanacağım. Bunu yaparken iç siyasal süreçlerin ittifaka etkilerini makalelerinde kullanan akademisyenlerin yukarda ele alınan argümanlarından farklı olarak değinmek istediğim birkaç nokta bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda rejim değişikliği başlığı, benim çalışmamda ayrı bir başlık olarak ele aldığım lider değişikliğini de içerecek şekilde geniş anlamli olarak ele alınmıştır. Bu nedenler her ne kadar birbirine yakın gözüküyor olsa da aralarında farklar bulunduğu bir gerçektir. Rejim değişikliğinin yaşanması, lider değişikliğinin de meydana gelmesine zemin hazırlıyor olsa da her lider değişikliği, rejim değişikliğini de beraberinde getirmeyebilir. Bu sebeple, söz konusu nedenlerin ayrı ayrı ele alınması daha uygun düşmektedir.

Çalışmam ve ittifak literatürü arasındaki bir diğer fark ise benim nedenler kategorisine travmatik olay başlığını eklememdir. Bu başlığa ilişkin bir değerlendirme, ittifaklara ilişkin literatürde bulunmamaktadır. Bu başlığın çalışmaya eklenmesiyle beraber dış politika değişimi literatüründeki bilişsel yaklaşımların ittifak ayrılışı olgusunu açıklamadaki gücü ortaya konulmuş olacaktır. Bu nedenin en açık şekilde etkili olduğu olay, 1975 yılında Mısır'ın Sovyetler Birliği ile uzun yıllardır sürdürdüğü ittifakından

²¹ James Sperling, "Neo-classical Realism and Alliance Politics", Mark Webber ve Adrian Hyde-Price (Ed.), **Theorising NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance** içinde (61-92), New York: Routledge, 2016, p. 61.

ayrılması ve akabinde ABD'yle yakınlaşmasıdır. Literatürde bu olay, Enver Sedat'ın 1973 Ekim Savaşı'ndan sonra ihtiyaç duyduğu askeri materyal ve uluslararası arenada İsrail'i barışa ikna için gerekli siyasal korumayı Sovyetler Birliği'nden temin etmede başarısız olması nedeniyle ittifaktan ayrıldığı şeklinde ele alınmıştır.²² Kısacası literatüre göre, Enver Sedat'ın ittifaktan ayrılmasının nedeni, Sovyetler Birliği'yle sürdürülen ittifakın güvenilirliğinin ve ittifaktan elde edilen faydanın azalmasıdır. Bu bakış açısı, iki devlet arasındaki ilişkisel bir sürece işaret eder ve iç siyasetin alanı dışında kalır. Fakat bir ulusu etkileyen travmatik olay perspektifinden söz konusu gelişme ele alınırsa devletin iç siyasal ve ekonomik koşulları değerlendirme sürecine dahil edilerek daha kapsamlı bir analiz yapılmış olur.

²² Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.160.

BÖLÜM 1: İTTİFAKTAN AYRILIŞIN GÖSTERGELERİ VE NEDENLERİ

1.1. İttifaktan Ayrılışın Göstergeleri

İttifak ayrılışlarına neden olan faktörlere ilişkin değerlendirmelerin doğru yapılabilmesi için ittifaktan ayrılış vakalarının analizlerinin tutarlı ve standartlara bağlı şekilde yapılması gerekmektedir. Değerlendirme standardı olarak incelediğim kriterleri, göstergeler olarak adlandırmaktayım. Bu bölümde, çalışma boyunca incelenen devletlerin, ittifaktan ayrılışlarının işareti olarak değerlendirmeye aldığım göstergelerin neler olduğu incelenmiştir.

Çalışmamda yararlandığım dört gösterge bulunmaktadır. Bu göstergeler; A) ittifakın küçük devletinde görevlendirilmiş süper güçlere ait askeri personel sayısındaki değişimler, B) süper gücün ittifakın küçük devletine yaptığı ekonomik-askeri yardımlardaki ve silah alışverişindeki değişimler, C) ittifak dışındaki süper güçle bir anlaşma yapılması veya müttefik süper güçle yapılmış daha önceki anlaşmaların feshedilmesi, D) ittifakın küçük devletinin müttefiki olan süper güçten bağımsız hareket etmesidir. Çalışmanın üzerine inşa edildiği temel unsurlar olmaları sebebiyle göstergelerin detaylı bir şekilde açıklanması ve açıklığa kavuşturulması ayrıca önem taşımaktadır.

1.1.1.Askeri Personel Sayısındaki Değişim

Ülke sınırlarının dışında asker görevlendirilmesi, birkaç farklı şekilde yapılabilir. Görevlendirme, savaş durumundayken bir toprağın işgal edilmesi şeklinde ya da ev sahibi ülkenin rızasına dayalı olarak üçüncü taraflara bir caydırıcılık sağlaması amacıyla ya da yine ev sahibi ülkeye olağanüstü durumlarda yardımcı olmak amacıyla gerçekleştirilebilir.²³ Bu çalışmada değerlendirmeye alınan asker sayısı kriteri, yukarıda açıklanan ikinci kategori asker görevlendirmelerini içermektedir.

²³ Carla Martinez Machain ve T. Clifton Morgan, “The Effect of US Troop Deployment on Host States’ Foreign Policy”, *Armed Force and Society*, Vol.39, No.1, (2013), p.103.

Hans Morgenthau'ya göre ortak çıkar etrafında birleşen devletlerin oluşturduğu ittifaklar, kabiliyetlerini birleştirerek güvenliklerini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunurlar.²⁴ Devletler temelde güvenlik kaygılarıyla bir araya geldikleri için devletler arasında kurulan ittifak ilişkisinin önemli bir parçasını askeri unsurlar oluşturmaktadır. İttifakın koruyucusu pozisyonundaki güçlü devlet, gerek maddi olarak (askeri yardım ya da silah/teçhizat temini) gerekse insan sermayesi olarak (askeri danışman/personel ya da yerli askeri personelin eğitilmesi) müttefiki olan daha zayıf devleti destekleyerek onu güçlendirir.

Bunun yanında Machain ve Morgan'ın ABD askerlerinin sınır ötesi görevlendirilmelerine ilişkin "bu görevlendirilmelerin, Amerikan dış politikasının çıkarlarını ve belirli bir bölgeye olan adanmışlığını simgelediği"²⁵ şeklindeki tespitini diğer büyük devletler için de geçerli saymak mümkündür. Bu mantıkla görevlendirilen askerlerin geri çekilmesi olayı, ev sahibi ülkenin ittifaktaki konumlanışında meydana gelmiş olan bir değişimle ilişkilendirilebilir.

Soğuk savaş dönemi boyunca süper güçler olarak hem ABD hem de Sovyetler Birliği, müttefik ve dost ülkelere değişen sayı ve hizmet süresi aralıklarında askeri danışman görevlendirmesi yapmıştır. ABD'nin, 1950-1990 yılları arasında yabancı ülkelerde görev yapan askeri personel sayısı, 200.000 ile 1.100.000 arasında değişkenlik göstermektedir. ABD'nin görevlendirdiği askeri personelin ağırlıklı bir kısmı Asya ve Avrupa'da konuşlandırılmışken Ortadoğu'da görevlendirilen askeri personel, görevli tüm askeri personelin %0.5'ini oluşturmaktadır.²⁶

Sovyetler Birliği'nin görevlendirdiği askeri personel sayılarına ilişkin, yıllara göre kıyaslama yapılabilecek bir veri seti bulunamamıştır. Araştırılan makalelerde, Sovyetlerin görevlendirdiği askeri personele dair, cümle aralarında kullanılan, kısıtlı bir tarih aralığını ya da sadece bir yılı kapsayan bir takım rakamlar ise değerlendirme için yeterli bulunmamaktadır. Bu durumun yarattığı sorun ABD askeri personeline ilişkin verilerin iki aşamalı olarak değerlendirilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bu durum şöyle

²⁴ Mark J.C. Crescenzi, Jacob D. Kathman, Katja B. Kleinberg, ve Reed M. Wood, "Reliability, Reputation, and Alliance Formation", **International Studies Quarterly**, Vol.56, No.2, (June 2012), p.4.

²⁵ Machain ve Morgan, p.104.

²⁶ Tim Kane, "Global U.S. Troop Deployment 1950-2005", **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.

özetlenebilir; ABD ittifakından ayrılan bir devlette görevlendirilen askeri danışman sayısının düşmesi beklenen bir durumdur, diğer taraftan da Sovyetler Birliği ittifakından ayrılan bir devlette ise ABD askeri danışmanlarının sayısının artması ihtimal dâhilindedir. Sovyet askerlerinin sayısındaki değişime dair bilgi elimizde mevcut olmasa da ABD askerlerinin sayısındaki değişimden yola çıkılarak değerlendirme yapılabilmesi mümkündür.

1.1.2.Ekonomik ve Askeri Yardım

Bir devletin diğer bir devlete yaptığı para mal ve hizmet transferlerinin tümünü yardım olarak niteleyen Hans Morgenthau, söz konusu yardımları altı başlığa ayırıyor.²⁷ Bu başlıklar arasında yer alan ekonomik ve askeri yardım, çalışmamda küçük devletin süper güç ittifakından ayrılışını belirlerken incelediğim göstergelerden birisini oluşturmaktadır. Ekonomik ve askeri alanda kurulan işbirlikleri ve destekler devletler arasındaki ittifak ilişkisinin önemli bir parçasını oluştururlar. Söz konusu alanlardaki gelişmelerin de iki devlet arasındaki ilişkinin durumundan etkilenmesi beklenilebilecek doğal bir sonuçtur.²⁸ Bu sebeple ekonomik ve askeri alana yönelik göstergelerdeki değişimler devletlerin ilişkilerinin durumu hakkında değerlendirme yapmak için sağlıklı veriler sunabilir.

Bir devlete dış yardımda bulunmanın siyasal bir fonksiyonu da bulunmaktadır. Yardımı sağlayan ülke, yardımı alan ülkenin, yardım sağlayıcı ülke ile ilişkileri bozmamaya özen göstererek gelecekteki politikalarına şekil vermesini bekleyecektir.²⁹ Adrienne Armstrong, *The Political Consequence of Economic Dependence* isimli çalışmasında ekonomik bağımlılık durumunun siyasal uyumluluğa yol açtığı sonucuna varması yukarda sözü geçen beklentinin bir geri dönüşünün olduğunu göstermektedir.³⁰ Dış yardımların varlığı, alıcı devletin siyasal uyumluluğunu ve müttefikler arasındaki

²⁷ Söz konusu başlıklar sırasıyla; insani yardım, geçim yardım, askeri yardım, rüşvet, prestij yardımı ve ekonomik yardımdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Hans Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid", **The American Political Science Review**, Vol.56, No.2, (June 1962), 301-309.

²⁸ Ekonomik ve askeri yardımların, yardımı yapan ülke tarafından ödül ikna veya ceza amacıyla kullanımına ilişkin ayrıntılı bilgi için bakınız. Karl Deroun Jr ve UK HEO, "Reward, Punishment or Inducement? US Economic and Military Aid: 1946-1996", **Defence and Peace Economics**, Vol.15, No.5, (2004), 453-470.

²⁹ Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid", p.303.

³⁰ Adrienne Armstrong, "The Political Consequence of Economic Dependence", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.25, No.3, (September 1981), 401-429.

ilişkinin iyi durumda olmasını sağlıyorsa tam aksi yönden dış yardımların azalması veya kesilmesi ilişkilerin kötüleşmesinin işareti olarak görülebilir.

Bu başlık altındaki, küçük devlet ve süper güç arasındaki ittifak ilişkisinin durumunu değerlendirmek için faydalanabileceğimiz unsurlardan bir diğeri ise küçük devletlerin süper güçlerle yaptıkları silah alışverişidir. Silah satışları, ABD gibi ülkeler için önemli dış politika araçları olarak hizmet ederler ve arzı sunan devletin dostlarının güçlendirilmesine ve BM Tüzüğü'nün müsaade ettiği kendini savunma imkânlarının geliştirmesine katkı sağlarlar. John Sislin, silahın bir etki unsuru olarak yararlılığını incelediği makalesinde ABD'nin silah ihracatını kullanarak diğer ülkeleri manipüle etmeye çalıştığı sonucuna varmıştır.³¹ Ayrıca, bölgeler bazında bakıldığında, Ortadoğu bölgesinin, gelirinin %10'unu askeri harcamalar için kullanan ve komşular arasındaki güvensizlik kaynaklı silahlanmanın yoğun olduğu bir bölge olduğu göz önüne alınırsa silah alımına yönelik verilerin önemi daha net anlaşılabilecektir.³² Öte yandan Sovyetler Birliği'nin 70'li yıllarda komünist olmayan devletlere yaptığı silah satışının en az %70'inin Ortadoğu'ya yapılmasının yanı sıra Sovyetler, 1980'de ise büyük silah ithalatçısı yedi Üçüncü Dünya ülkesinden beşi (Suriye Libya, Hindistan, Irak ve Vietnam) için birincil silah sağlayıcısı durumundaydı.³³ Bu veriler Ortadoğu-silah ticareti-süper güçler arasındaki ilişkinin incelenmeye değer olduğunu göstermektedir.

Dış yardımda bulunmak, devletlerin müttefiklerini desteklemek için kullandıkları geleneksel bir yoldur. Söz konusu bu yardımı, müttefikler arasındaki bir iş bölümü olarak değerlendirebiliriz.³⁴ Devletler arasında kurulan ittifak ilişkisi, kaynakların ortak kullanımının ve ekonomik ve askeri yardımın önünü açması sebebiyle devletin güvenliğinin sağlanması için devletin yapılacağı bireysel harcamalarının kısılmasına katkı sağlayabilir.³⁵ Ayrıca elde edilen yardım neticesinde devletin güvenlik kurumlarının modernizasyonu ve iyileştirmelerinin tamamlanmasıyla devletin güvenlik mekanizması güçlendirilmiş olacaktır. Bu sayede hem zayıf olan devlet güçlenmesi sağlandığı için,

³¹ John Sislin, "Arms as Influence: The Determinants of Successful Influence", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.38, No.4, (December 1994), p.681.

³² Roger Williams, "Limiting Conventional Arms Exports to the Middle East", **A CBO Study**, The Congress of the United States Congressional Budget Office, 1992, p.2.

³³ Robin F. Laird, "Soviet Arms Trade with Non-comunist Third World", **Proceedings of the Academy of Political Science**, Vol.35, No.3, (1984), p.196.

³⁴ Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid", p.303.

³⁵ Kathman, Kleinberg, Crescenzi ve Wood, p.5.

hem de ittifakın güçlü olan devleti müttefiki artık zayıf olmadığı için kazançlı olacaklardır. Söz konusu desteğin sürdürülmüyor olması ittifak ilişkisinde bir değişim olduğu yönünde yorumlanmaya oldukça müsaittir.

Soğuk Savaş döneminin süper güçlerinden biri olan Sovyetler Birliği'nin, müttefiki olan devletlere yönelik izlediği politikalar ve takip ettiği stratejiler hakkında bir not düşmek gerekmektedir. Sovyetler Birliği, siyasi arenada sorun yaşadığı müttefiklerine karşı doğrudan cezalandırma ve yardımları kesme ya da yaptıkları anlaşmaları askıya alma pratiklerini ağırlıklı olarak tercih etmemektedir. Bu sayede önemli olduğuna inandığı müttefik devletlerle ilişkilerini kriz zamanlarında bile sürdürme yoluna gitmektiydi. Bu sebeple silah satışına veya ekonomik yardıma ilişkin verilerin diğer göstergelerin verileriyle kıyaslanarak kontrol edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu duruma ek olarak, Sovyetler Birliği döneminin dışarıya kapalı ve şeffaf olmayan yönetimi göz önünde bulundurulacak olursa, söz konusu döneme ilişkin kıyaslama yapabilmemizi sağlayacak sağlıklı verilere ulaşmanın zorluğu anlaşılabilecektir.

Bir diğer süper güç ABD'den bahsedecek olursak, ABD'nin 1950-1990 yılları arasında yaptığı askeri ve ekonomik yardımların %16.5'u Ortadoğu ülkelerine gönderilmiştir.³⁶ Bu göstergeyle alakalı ABD'ye ilişkin yıllara göre düzenlenmiş hem askeri hem ekonomik olarak kategorileştirilmiş ve ülke ülke ayrılmış verilerin mevcut olması memnuniyet vericidir. Veriler, tek taraflı (ABD) olsa bile kontrollerin yapılabilmesine ve ileri sürülen argümanların test edilebilmesine imkan tanımaktadır.

1.1.3.Rakip Süper Güçle Yapılan Anlaşma ya da Müttefik Süper Güçle Yapılan Anlaşmaların Feshi

Müttefiklik ilişkisine sahip devletler arasında bağılıklarının bir ifadesi olarak ekonomik ve askeri işbirliği ve ilişkilerin geliştirilmesi gibi amaçlara hizmet eden birçok anlaşma yapılmaktadır. Bu anlaşmaların, anlaşmaya taraf olan devletlerarasındaki ilişkinin durumu ve düzeyinden etkilenmesi doğal bir durumdur. Anlaşmanın yapıldığı dönemin koşullarının değişmesi durumunda (rebus sic stantibus), anlaşmanın taraflar için ifade ettiği anlamda değişecektir. Bu değişimin sonucu olarak anlaşmaya taraf olan devlet

³⁶ USAID Data Service, **US Overseas Loans and Grants [Greenbook]**, Washington D.C., 2019.

anlaşmadan çekilebilir ya da anlaşmayı fesih edebilir. Üye devletlerin nitelikleri ve anlaşmanın içeriği anlaşmanın fesih edilme ihtimalini etkileyebilmektedir.³⁷

Diplomasi tarihi, değişen koşullar neticesinde, devletlerin önceki bağlılıklarının (örneğin; üye oldukları uluslararası organizasyonlara ya da anlaşmalara olan bağlılık) değişebileceğini gösterir.³⁸ Bir devletin diğer bir devletin takip ettiği politikalara taraftar olmaması durumunda bir reaksiyon olarak önceki bağlılıklarının ifadesi olan anlaşmalardan çekilmesi ya da anlaşmaları askıya alması tarihte pek çok örneğine rastlayabileceğimiz uygulamalardır.³⁹ Söz konusu bu uygulamalar, iki devletin ittifak ilişkisinin durumu hakkında yorum yapabilmemiz için bizlere veriler sağlar.

İkili bir anlaşmanın feshi ya da ortaklıktan ayrılış ittifak birliğindeki bir kırılışın, açık ve belirgin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Bu kırılmayı deneyimleyen bir devlet, kendisi için yeni ortaklar bulma arayışına girebilir, Soğuk Savaş özelinde söyleyecek olursak rakip süper güçle yakınlaşarak ittifak ilişkisi kurmanın yollarını test edebilir ya da farklı farklı birçok devletle askeri ve ekonomik partnerlikler geliştirerek ittifaktan ayrılışının sebep olduğu kayıpları telafi etmeye yönelebilir.

1.1.4.Müttefikinden Bağımsız Politikalar Takip Etmesi

Müttefik devletler arasında kurulan çeşitli işbirliklerinin örneklerinden birisi de özellikle dış politika konularında benzer yaklaşımların ortaya konulmasıdır. Soğuk Savaş konjonktüründe düşündüğümüzde ise politikaların, müttefik olunan süper güçle benzerlik durumu daha da keskinleşmektedir. Bu duruma tersten bakacak olursak, uluslararası bir gündem hakkında müttefik süper gücün karşıtı bir pozisyon alınması, söz konusu süper güçle kurulmuş olan müttefiklik ilişkisinin zarar görmesinin, gerilmesinin ve ileri aşamada kopmasının göz alındığı şeklinde yorumlanmaya açıktır.

³⁷ Brett Ashley Leeds ve Burcu Savun, "Terminating Alliances: Why Do States Abrogate Agreements?", **The Journal of Politics**, Vol.69, No.4, (November 2007), p.1118.

³⁸ Bruce D. Berkowitz, "Realignment in International Treaty Organizations", **International Studies Quarterly**, Vol. 27, No. 1, (March 1983), p. 77.

³⁹ 1958 Darbesi'nden sonra Irak yönetiminin Bağdat Pakti'ndan ayrılması, Mısır'ın Sovyetler Birliği ile imzaladığı Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı 1976 yılında feshetmesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Soğuk Savaş koşullarında devletlerin süper güçlerle kurduğu ilişki, hamilik ilişkisine⁴⁰ dayandığı için küçük olan devlet, süper gücün desteğine olan ihtiyacı sebebiyle tam anlamıyla bağımsız bir özne konumunda değildir. Bu sebeple, küçük devletlerin Birleşmiş Milletler oylamaları gibi uluslararası faaliyetlerde hamilerinin izinden gitmesi çok sıklıkla gerçekleşmiş bir durumdur. Küçük devletin ihtiyaçlarını karşılama noktasında, müttefiki süper güce atfettiği önemin azaldığı ölçüde bağımsızlaşması artmaktadır. Örneğin, ekonomik bağımlılığı azalan devletin, müttefiki olan devletle arasındaki siyasal uyumluluğun da azaldığı görülmektedir.⁴¹ Çatışan çıkarlarının sonucunda küçük devlet kendi tercihiye uygun adım atma yoluna gidebilmektedir. Bağımlılığın sürmesi ve ilişkilerin yolunda gitmesi durumunda böyle bir çatışmanın yaşanması oldukça düşük bir ihtimaldir. Bu sebeple, ittifak ilişkisindeki küçük devletin, bağımsız ya da müttefiki süper güce karşıt politikalar takip ediyor olması, ilişkilerin bozulduğuna ya da ittifakın sona erdiğine işaret olarak değerlendirilebilir.

1.2.İttifaktan Ayrılışın Nedenleri

İttifakları analiz eden çalışmaların büyük bir kısmı, ittifakların nasıl oluştuğuna ya da ittifaktan doğan sorumluluğun taraflar arasında nasıl bölüşüleceğine odaklanırken ittifakların dağılışına değinen çalışmaların sayısı oldukça azdır. Bu sınırlı literatür, birde ittifak ayrılışının farklı düzeylerdeki nedenlerine odaklanan çalışmalara bölünmektedir. Sonuç olarak, literatürde, ittifaktan ayrılma kararı üzerinde etkili olan devletin ekonomik ve siyasal koşullarıyla ilişkili nedenleri inceleyen oldukça sınırlı sayıda çalışma kalmaktadır.⁴²

⁴⁰ Hami-müvekkil (patron-client) ilişkisi olarak adlandırılan ilişkide, güç ve otorite kaynağına sahip birisi ve bundan fayda sağlayan bir başka kişi vardır.

⁴¹ Armstrong, p.408.

⁴² Jack S. Levy, "Domestic Politics and War", **The Journal of Interdisciplinary History**, Vol.18, No.4, (Spring 1988), 653-673; Michael N. Barnett ve Jack S. Levy, "Domestic Source of Alliance and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73", **International Organization**, Vol.45, No.3, (Summer 1991), 369-395; Randolph M. Siverson ve Juliann Emmons, "Democratic Political System and Alliance Choices in the Twentieth Century", **Journal of Conflict Resolution**, Vol.35, No.2, (June 1991), 285-306; Randolph M. Siverson ve Harvey Starr, "Regime Change and the Restructuring of Alliances", **American Journal of Political Science**, Vol.38, No.1, (February 1994), 145-161; Stephen M. Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", **Survival:Global Politics and Strategy**, Vol. 39, No. 1, (1997), 156-179; D. Scott Bennett, "Testing Alternative Models of Alliance Duration, 1816-1984", **American Journal of Political Science**, Vol.41, No.3, (July 1997), 846-878; Ali Balcı, "A Three Level of Analysis of Turkey's Crisis with the U.S.-led Order", **Insight Turkey**, Vol.21, No.4, (2019), 13-24.

Söz konusu çalışmalarda ele alınan nedenleri de göz önünde alarak belirlediğim beş nedenden bahsedebiliriz. Bunlar; A) rejim değişikliğinin yaşanması, B) lider değişikliğinin yaşanması, C) travmatik bir olayın yaşanması, D) küçük devletin kapasite artışı yaşaması/güçlenmesi, E) meşruiyet krizinin ortaya çıkmasıdır.

1.2.1.Rejim Değişikliği

Rasyonel aktörler olarak kabul edilen devletler, sahip oldukları çıkarlarını korumak için çeşitli işbirlikleri kurma yoluna gidebilirler. İttifaklar, bu işbirliklerinin örneklerinden birisidir. Devletin mevcut iktidarının sahip olduğu ilişkiler ağı, bu iktidarın çıkar tanımlamasına, önceliklerine ve tercihlerine dayalı olarak üretilmiştir. Bu saydığımız unsurlar, her şart altında ve her kesim için aynı anlamlara gelmeyebilir. Devletin bir rejim değişikliği yaşamasından sonra yeni iktidarın çıkar tanımı, sosyal değer yargıları ve tercihleri değişkenlik gösterebilir.

Devletin sahip olduğu çıkarlar, doğal olarak belirlenmiş, değişmez unsurlar olmadığı için, toplum içerisinde yer alan farklı sosyal grupların devletin çıkarlarına yönelik tasavvurları farklılık gösterebilir.⁴³ Herhangi bir rejim değişimi sonrasında, iktidara yeni yükselen kesimin sahip olduğu farklı bakış açısının yansımaları, devletin mevcut ittifak ilişkilerini de etkileyebilir ve yeni egemen olan bakış açısına uygun müttefik arayışlarına yol açabilir. Morrow, rejimin siyasal tercihlerinde meydana gelen değişimin mevcut ittifakına ilişkin bakış açısını etkileyeceğini ifade eder.⁴⁴ Ayrıca, devletlerin dış politikalarında derin değişimlere neden olmanın en etkili yolu olarak rejim değişikliğini gören bir eğilim söz konusudur.⁴⁵ Çalışmalarında, rejim değişimlerinin ittifak davranışları üzerindeki etkisini ele alan Siverson ve Starr, ittifak değişikliği eğiliminin, rejim değişikliği yaşayan devletlerde, rejim değişikliği yaşamayan devletlerden daha fazla olduğunu ileri sürmektedirler.⁴⁶ Yakın siyasal gruplar arasında gerçekleşen bir devir teslim yukarıda anlatılan sürecin ortaya çıkmasını önleyebilir ve yönetim hala eski “oyunun kurallarıyla”

⁴³ Walt, “Why Alliances Endure or Collapse?”, p.162; Siverson ve Starr, p.146.

⁴⁴ Morrow, p.917.

⁴⁵ Charles Hermann, “Changing Course: When Government Choose to Redirect Foreign Policy”, **International Studies Quarterly**, Vol.34, No.1, (March 1990), p.4.

⁴⁶ Siverson ve Starr, p.148.

oynamaya devam edebilir. Bu çalışmada kriter olarak ele alınan rejim değişikliği, hem iktidarın hem de iktidarın “oyun kurallarının” değişmesini ifade etmektedir.⁴⁷

1.2.2.Lider Değişikliği

Bu başlık rejim değişikliği başlığıyla benzer özellikler taşıyor olsa da ikisi arasında bulunan bir takım farklılıklar göz ardı edilmemelidir. Yaşanan her lider değişikliği devletin yönetim şeklinin değişmesi sonucunu doğurmamaktadır. Yönetim şeklini değiştirmiyor olsalar da devletlerinin tarihini önemli ölçüde etkileyen ve devletler sistemi içerisinde devletin konumlanışını revize eden liderler vardır. Üstelik Ortadoğu’da yer alan devletlerin diğer devletlerle kurdukları ilişkilerin geliştirilmesi ve sürdürülmesi noktasında kişi faktörü önemli bir rol oynamaktadır.⁴⁸ Büyük bir bölümü, Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulmuş ve bağımsızlıklarını yüzyılın ortalarına doğru elde edebilmiş olan Ortadoğu ülkelerinin, çok uzun yıllara dayanan yönetim deneyimlerinden ve kurumsallaşmış siyasi yapılardan yoksun olduğunu düşündüğümüz zaman, Ortadoğu coğrafyası için kişi faktörünün ne derecede önemli olduğunu anlayabiliriz. Bu sebeple, devletlerin dış politikadaki adımlarına ilişkin nitelikli bir açıklamanın yapılabilmesi için, karar alıcının etkisi ihmal edilmemelidir.⁴⁹ Liderin dış politika yapımındaki etkisinden yolan çıkan çok sayıda çalışma, lider değişikliğinin ilgili devletin dış politikasındaki değişimi nasıl tetiklediğini ortaya koymuştur.⁵⁰

Devletler, onlar adına adım atan bireylerden oluşurlar. Bu sebeple kişi faktörü, bireyin idraki/bakış açısı, politika alanlarının tümü üzerinde etki sahibidir.⁵¹ Liderlerin inançlarının dış politika kararları üzerinde etkin olması⁵² ve farklı liderlerin, dünyayı anlamlandırdıkları farklı operasyonel kodlara sahip olmaları gerçeği⁵³ sebebiyle liderin değişmesi dış politika yapımını da değiştirmeye olanak sağlar. İktidardaki liderin kişisel özellikleri ve sahip olduğu hayat görüşü, devletin izleyebileceği politika seçeneklerini de

⁴⁷ Siverson ve Starr, p.148.

⁴⁸ Karen Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, London: Macmillan, 1979, p.52.

⁴⁹ Fareed Zakaria, “Realism and Domestic Politics”, **International Security**, Vol.17, No.1 (Summer 1992), p. 197.

⁵⁰ Örneğin bkz. Ulrich Pilster, Tobias Böhmelt, and Atsushi Tago, “Political Leadership Changes And The Withdrawal From Military Coalition Operations, 1946–2001”, **International Studies Perspectives**, Vol.16, No.4 (2015), 463-483.

⁵¹ Jerel A. Rosati, “The Power of Human Congnition in the Study of World Politics”, **International Studies Review**, Vol.2, No.3, (Auntumn 2000), p.47.

⁵² Jonathan Renson, “Stability and Change in Belief System: The Operational Code of George W. Bush”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.52, No.6, (December 2008), p.820.

⁵³ Pilster, Böhmelt ve Tago, p.467.

şekillendirir. Yöneten kişinin tercihleri dış politikayı şekillendiren bir faktör olduğu için, iktidarda meydana gelen değişimler, söz konusu devletin ittifak portfolyosunu da etkileyecektir.⁵⁴ Ayrıca liderlerin, bölge üzerinde sahip oldukları nüfuz alanı ve hem kendi vatandaşlarından hem de diğer Araplardan gördükleri teveccüh derecesi farklılaşmaktadır. Bu farklılaşma, liderlerin müttefikleriyle yaptıkları pazarlıklarda masadaki konumlarının da farklılaşmasını doğurur. Müttefikinden talep ettiği destekleri elde etmede başarısızlıkla karşılaşması da yeni liderin farklı ittifak ortağı arayışına yönelmesine yol açabilir.

Liderliğin, farklı toplumsal gruplar arasında el değiştirmesi durumunda önceki iktidarın müttefiki olarak yaptığı yardımlarla önceki iktidarın devamlılığını sağlamış olan devletlerle ilişkilerin sürdürülmesi düşük bir ihtimaldir. Çünkü yeni iktidara gelen lider, süregelen ittifaktaki devletin samimiyetinden ve niyetlerinden şüphe duyabilir.⁵⁵ Bu durum ilerleyen süreçte, farklı partnerle yola devam edilmesine ve yeni bir ilişkiler ağı tesis edilmesine sebep olabilir. Bunun yanı sıra, yeni lider selefleri tarafından verilmiş taahhütlere karşı daha az bağlılık duyabilirler.⁵⁶

Siverson ve Starr, ittifakların yeniden yapılandırılmasını inceledikleri çalışmalarında, iktidarın aynı grup içerisindeki farklı isimler arasında el değiştiriyor olmasını devletin yönelimlerini ve ittifak tercihlerinin etkileyecek bir faktör olarak değerlendirmemektedirler.⁵⁷ Fakat bölümün başında ifade ettiğim gibi Ortadoğu ülkelerinde köklü devlet geleneğine dayalı politikalar ve kurumsallaşmış bir siyasi kültür söz konusu olmadığı için kişi faktörü politikaların belirlenmesi aşamasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Aynı sosyal gruptan geliyor olsalar bile, farklı liderler farklı siyaset yollarını tercih edebilmektedirler. Her ikisi de Hür Subaylar grubunun üyesi olan Cemal Abdül Nasır ve Enver Sedat örneğinde bu durumu net bir şekilde görebilmekteyiz.

1.2.3. Travmatik Olay

Travmatik olayın, devletin ittifak tercihi üzerindeki etkisini disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almak yerinde olacaktır. Bu noktada, dış politika değişimi literatüründeki operasyonel kod ve siyasal öğrenme gibi bilişsel yaklaşımlar, politikacıların genel ideolojik ve dış

⁵⁴ Siverson ve Starr, p.153.

⁵⁵ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.162.

⁵⁶ Pilster, Böhmelt ve Tago, p.465.

⁵⁷ Siverson ve Starr, p.150.

politik oryantasyonlarını betimlemeye yardımcı olmaları sebebiyle konuya dair daha kapsamlı bir değerlendirme için imkan sağlamaktadırlar.⁵⁸ Operasyonel kodlar, bireylerin siyasal evrenin doğasına odaklanan spesifik inançlarıdır ve gerçeği, karar alıcılar için yapılandırır, düzene koyarlar. Bu sebeple alınan kararlar üzerinde etki sahibidirler.⁵⁹ Siyasal yaşamın doğasına ilişkin inançların kapsamlı ve uyumlu bir bütünü olan operasyonel kodlar, merkezi inancın iki türünden meydana gelir. Bunlar, içinde olunan durumun tanımlanmasına ve teşhis edilmesine yardımcı olan ve politikanın ve insanın doğasına ilişkin genel varsayımları içeren “felsefi inançlar” ve amaca ulaşmak için atılacak adımın ne olacağını etkileyen “enstrümantal inançlar”dır.⁶⁰ Bireyler gibi devletler de operasyonel koda sahiptirler ve bu kod devletin lideri tarafından ifade edilen niyetler ve inançlardan oluşmaktadır.⁶¹

İnanç sistemleri, yeni durumu analiz edebilmek için hazır çerçeveler ve siyasal dünya hakkındaki temel sorulara hazır cevaplar sağlayarak karar alımına hizmet ederler.⁶² Operasyonel kod gibi inanç sistemlerinin parçası olan imgeler, dış dünyanın mesajlarının yorumlanmasını ve algılanmasını kontrol eder ve bazen yeni durumlar imgelerin ve inanç sisteminin değişmesine neden olurlar. Deutch ve Meritt’in çalışmasında yeni durumu meydana getiren faktör olarak olağanüstü olaylara (spectacular event) dikkat çekilmiştir. Bu olaylar, liderlerin bakış açılarında değişimler meydana getirebilir.⁶³ Charles Hermann’ın makalesinde dışsal şoklar olarak tanımlanan durumlar, dış politika değişiminin kaynağı olarak gösterilmiştir. Dışsal şoklar, alıcı üzerindeki etkisi ve görünürlük açısından büyük olaylardır ve görmezden gelinemezler.⁶⁴ Dışsal şoklar,

⁵⁸ Rosati, p.54.

⁵⁹ Renson, p.821.

⁶⁰ Jerel A. Rosati, “The Power of Human Cognition in the Study of World Politics”, **International Studies Review**, Vol.2, No 3, (Autumn 2000), 45-75; Jonathan Renson, “Stability and Change in Belief System: The Operational Code of George W. Bush”, **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.52, No.6, (December 2008), 820-849; Alexander L. George, “The “Operational Code”: A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision Making”, **International Studies Quarterly**, Vol.13, No.2, (June 1969) 190-222.

⁶¹ Stephen Walker ve Mark Schafer, “The Political Universe of Lyndon B. Johnson and His Advisors: Diagnostic and Strategic Propensities in Their Operational Codes”, **Political Psychology**, Vol.21, No.3, (2000), p.530.

⁶² Philip E. Tetlock, “Social Psychology and World Politics”, S. Fiske, D. Gilbert ve G. Lindzey (Ed.) **Handbook of Social Psychology** içinde (868-914), New York: McGraw-Hill, 1998, p.878.

⁶³ Karl W. Deutch ve Richard L. Meritt, “Effects of Events on National and International Images”, Herbert C. Kelman (Ed.), **International Behavior: A Social-Psychological Analysis** içinde (132- 187), New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965, p.134-6.

⁶⁴ Hermann, p.12.

olağanüstü ya da trajik olabilirler.⁶⁵ Literatürdeki farklı çalışmalar farklı tanımlar kullanıyor olsa da dış politika değişimine ön ayak olan olayın travmatik doğası hakkında bir ortaklık söz konusudur. Bir topluluğun üyeleri, grup bilincinde silinmez izler bırakan, sonsuza kadar hafızalarında kalacak olan ve gelecek tahayyüllerini kökten ve geri döndürülemez şekilde değiştiren korkunç bir olaya maruz kaldıklarını hissettiklerinde ortaya çıkan durum bir travmadır. Yaşanan olaylar, doğaları gereği travmatik olabilmelerinin yanı sıra içinde gerçekleştikleri sosyal çevrenin yüklediği anlam sebebiyle de travma haline gelebilir⁶⁶ veya sosyal anlam yükleme travmanın şiddetini arttırabilir. Örneğin; devletlerin almış olduğu yenilgiler, varlıklarına tehdit yönelttiği için travmatikken, yenilgiyi alan devletin, kendini öncü bir rolde konumlandırırmış olması, ulusal travmayı daha da ağırlaştıracaktır. Travmatik şokların, inanç sistemindeki temel değişimleri etkileyebilme kapasitesi vardır. 11 Eylül terörist saldırılarının dönemin ABD Başkanı George W. Bush üzerindeki etkisini ele alan Jonathan Renshon, söz konusu travmatik olayın başkanın bakış açısını ve dolayısıyla da Amerikan dış politikasının yönünü nasıl değiştirdiğini açık bir şekilde kanıtladı.⁶⁷

Operasyonel kod yaklaşımının yanı sıra siyasal öğrenme yaklaşımı da, bir problemle karşılaşan politika yapıcılarının problemi algıladıkları şemayı ya da operasyonel kodlarını değiştirdikleri zaman köklü dış politika değişimlerinin meydana gelebileceğini ileri sürmektedir.⁶⁸ Öğrenme sürecinin nasıl başladığına ilişkin yapılan açıklamaların çoğu öğrenmeyi, başarısız girişimler, trajediler gibi derin olaylara bağlantılı görürler.⁶⁹ Ulusal travma olarak nitelendirilen tüm halk üzerinde yaygın etki yaratan bu olaylar⁷⁰, sebebiyle operasyonel kodun yeniden yapılandırılması sonucunda dış politika amaçlarının ya da amaçlara ulaşma araçlarının değiştirilmesi olasıdır.⁷¹ Travmatik olayın toplumsal hafızada canlılığını koruması sayesinde travmanın etkisi daha geniş bir zaman dilimine

⁶⁵ Philip E. Tetlock, **Expert Political Judgement: How Good Is It? How Can We Know?**, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005, p.131.

⁶⁶ Jeffrey C. Alexander, "Towards a Theory of Cultural Trauma", Jeffrey C. Alexander ve diğerleri (Ed.), **Cultural Trauma and Collective Identity** içinde (1-31), London: University of California Press, 2004, p.1-8.

⁶⁷ Renson, p.831-5.

⁶⁸ Hermann, p.11.

⁶⁹ Rosati, p.67.

⁷⁰ Eliezer Witztum ve Ruth Malkinson, "Death of a Leader: The Social Construction of Bereavement", Ellen S. Zinner ve Mary Beth Williams (Ed.), **When Community Weeps: Case Studies in Group Survivorship** içinde (119-197), Washington, DC: Taylor & Francis, 1998, p.119.

⁷¹ Hermann, p.10.

yayılmakta ve devlet yönetimi üzerinde oluşturduğu baskı güçlenebilmektedir. Travma yaratan olaylara verilecek cevaplar, bu travmaya neden olan koşulların değiştirilmeye çalışılması olacaktır.⁷² Bu sebeple, travma devletin sosyoekonomik yapısı üzerinde etkileyici bir güce sahiptir. Daha önceki pratikleri sorgulamaya açar ve değişiklik, yenilik için fırsat sunar.⁷³ Bu dönüşümün devletin ittifak ilişkisini de etkilemesi beklentiler dahilindedir. İttifak ilişkisi açısından, travmatik süreci deneyimleyen devletin, verebileceği iki zıt tepkiden söz edebiliriz. Birinci seçenek olarak devlet, içinde yer aldığı ittifaka daha bağımlı bir pozisyonda, hamisi devletle daha derinlemesine ve geniş kapsamlı bir ilişki kurmaya yönelebilir. Öte yandan ikinci seçenek ise devletin daha önceki müttefikleriyle ilişkisini sonlandırması ve uluslararası pozisyonunu yeniden yapılandırmasıdır. Çalışmanın ele aldığı konu, ittifak ayrılışları olduğu için, travmatik sürecin devlet davranışları üzerindeki ikinci etkisi değerlendirmeye alınmaktadır. Travma derecesinde büyük olaylar olmasalar da Irak'ta Ebu Gureyb Cezaevi işkencelerinin açığa çıkması nedeniyle İtalya'nın ABD ile savaştaki ittifakından çekilmesi⁷⁴ ve İsrail askerlerinin 2002 yılında Filistin Cumhurbaşkanı Yaser Arafat'ın karargâhını işgal etmesi nedeniyle Türkiye-İsrail ittifakının derinden sarsılması, olağandışı olayların devletler arasındaki ittifak ilişkisi üzerindeki etkisine örnek olarak gösterilebilir.⁷⁵ Buradan hareketle politik liderlerin ve toplumların deneyimlediği travmatik olayların dış politikada önemli değişikliklere ve daha da önemlisi ittifak ilişkilerinin yeniden düşünülmesine sebep olduğu söylenebilir. Dış politika değişimleri alanına ilişkin bu çıkarımların, travmatik bir deneyim yaşayan devletin ittifak ilişkisindeki muhtemel değişimler için de yol gösterici olması beklenmektedir. Özellikle liderler tarafından mevcut ittifak ilişkisi söz konusu travmatik olayın yaşanmasında önemli bir neden olarak görülüyorsa, bu durum olayın etkisini daha da artırabilir ve ittifaktan ayrılmaya kadar varabilir.

⁷² Alexander, p.3.

⁷³ Arthur G. Neil, **National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Century**, New York: M. E. Sharpe Inc, 1998, p.18.

⁷⁴ Jason Davidson, "Heading For The Exits: Democratic Allies And Withdrawal From Iraq And Afghanistan", **Democracy and Security**, Vol. 10, No.3 (2014) 251-286.

⁷⁵ Ali Balci ve Tuncay Kardeş, "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization", **Insight Turkey**, Vol.14, No.2, (2012), 99-120.

1.2.4.Devletin Kapasite Artışı Yaşamaları/Güçlenmesi

Devletlerin izledikleri politikaları şekillendiren temel faktör olarak güvenlik kaygılarına itibar eden klasik realizm ve devletlerin davranışları üzerinde en etkili unsur olarak uluslararası sistemin yapısını gören yapısal realistler, devletin iç siyasal ve ekonomik koşullarının devlet davranışları üzerinde etkisi olmadığını ileri sürmektedir. Öte yandan, neo-klasik realistler devletin birim düzeyindeki gelişmelerinin, devletin davranışlarını etkilediğini savunmaktadır. Birtakım çıkar ortaklıkları, fayda beklentisi veya ihtiyaç (askeri/ekonomik) sebebiyle kurulmuş olan bir ittifak ilişkisi, devletin çıkarı veya beklediği faydayı tanımlayan bakış açısı değişirse veya devlet siyasal istikrarını sağlar ve ekonomik anlamda gelişim gösterirse, söz konusu devlet için eskisi kadar önemli ve anlamlı olmayabilir.⁷⁶ Müttefiklik ilişkisine değer veren bir devlet, ittifakını kuvvetlendirmek, sürdürmek için daha fazla isteğe sahipken⁷⁷, ittifakın öneminin azalması ittifaka karşıt olmayı kolaylaştırabilir.⁷⁸ Bu sebeple ittifaka üye devletlerden birinin ya da birkaçının kapasitesinde bir değişim meydana geldiğinde (askeri, ekonomik ya da siyasal) söz konusu ittifakın dağılması muhtemeldir.⁷⁹

Her ne kadar tüm devletlerin, egemenlik hakları açısından eşit olduğu kabulü uluslararası ilişkilerde temel varsayım olsa da pratikteki uygulamalar bu kabulü yansıtmayabilmektedir. Siyasal anlamda istikrarsızlığın, ülke içi güç mücadelelerinin veya kötü ekonomik koşulların hüküm sürdüğü bir devlet, teoride sahip olduğu eşitliği kullanabilecek güçte değildir. İçinde olduğu koşullar bu devleti, ihtiyaçlarını karşılama veya bir koruyucu edinme amacıyla ittifak arayışına yönlendirebilir. Bu şartlarda kurulan bir ittifak aslında bir bağımlılık ilişkisidir. Literatürde bu durum, hami-müvekkil ilişkisi veya asimetrik ilişki olarak kavramsallaştırılmıştır ve küçük devlet-süper güç arasındaki ilişkiyi anlatmaktadır. Bağımlılık okulu düşünürleri ve neo-Marksistler, asimetrik ilişkinin söz konusu olduğu durumlarda bağımlılığın olumsuz sonuçlarının daha büyük olduğunu ileri sürmektedirler.⁸⁰ Asimetrik ilişkinin bağımlı durumundaki devleti, daha

⁷⁶ Bennett, p.854.

⁷⁷ Jason W. Davidson, **America's Allies and War: Kosova, Afghanistan and Iraq**, New York: Palgrave Macmillian, 2011, p.15.

⁷⁸ Balcı, p.16.

⁷⁹ Morrow, p.930.

⁸⁰ Katherine Barbieri, "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict?", **Journal of Peace Research**, Vol.33, No.1, (February 1996), 29-49, p.32.

güçlü olan hamisinin manipülasyonuna veya zorlamasına maruz kalabilir.⁸¹ Müttefiklik ilişkine değer veren herhangi bir devlet, bu durumdan rahatsızlık duyuyor olsa bile bu değerli ilişkinin gelecekteki faydalarını düşünerek ittifakı sürdürmekten yana olabilir.⁸² Fakat devletin koşullarının iyileşmesi ve müttefikine verdiği değer azalmasıyla beraber, devletin, söz konusu muameleye karşı çıkması ve asimetrik nitelikteki küçük devlet-süper güç ittifakını sona erdirmesi muhtemeldir. Çünkü güçlenen bir devlet için müttefik desteği eskiden taşıdığı anlamı taşımamaktadır ve gözden çıkarılması kolaylaşmıştır.⁸³ Bir devletin önem vermediği bir ittifak için fedakarlık yapmaktan kaçınması ve ya ittifakla uyumlu davranışlarda bulunmayı göz ardı etmesi normaldir.⁸⁴ Örneğin; çalışmada bağımlı devletlerin düzene karşı olan davranışlarını ele alan Ali Balcı, daha fazla kapasitesi artışının, daha fazla düzene karşı çıkma ihtimali anlamına geldiği hipotezini, Türkiye'nin 2000'li yıllarda deneyimlediği kapasite artışıyla ABD'den bağımsızlaşmasını örneği üzerinden açıklamaktadır.⁸⁵ Kısacası, küçük devletin koşullarının değişmesi bağımlılık durumunun da değişmesi ve ittifakın önemini kaybetmesi anlamına gelmekte ve bağımlılığın ortadan kalkmasıyla beraber devletin ittifak politikaları ve tercihleri değişkenlik gösterebilmektedir.

1.2.5.Meşruiyet Krizinin Ortaya Çıkması

Neo-klasik realistler, devletin ekonomik ve siyasal koşullarında meydana gelen gelişmelerin, devletin davranışlarını etkilediğini savunmaktadırlar. Devletler, sadece realistlerin dediği gibi dış güvenlik tehditlerini bertaraf etme amacıyla değil birde iç tehditleri önleme çabasıyla da ittifak kararlarını şekillendirmektedirler.⁸⁶ Anarşik uluslararası sistemde hayatta kalmak için mücadele eden devletler, iç siyasetlerinde de benzer bir mücadele içindedirler. Devletler arasında hayatta kalma mücadelesinin yerini, bu kez iktidarda olanın iktidarda kalma mücadelesi alır. İç politikaya ilişkin konular, söz konusu bu mücadelenin merkezinde yer alırlar.⁸⁷ Bu mücadelede iktidarın elini zayıflatan,

⁸¹ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, "Power and Interdependence", **Survival: Global Politics and Strategy**, Vol.15, No.4, (1973), 158-165, p.160.

⁸² Davidson, "Heading for Exits: Democratic Allies and Withdrawal from Iraq and Afghanistan", p.257.

⁸³ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.156.

⁸⁴ Davidson, **America's Allies and War: Kosova, Afghanistan and Iraq**, p.15.

⁸⁵ Balcı, p.16-18.

⁸⁶ Steven R. David, "Explaining Third World Alignment", **World Politics**, Vol. 43, No.2 (January 1991), p.245.

⁸⁷ Hermann, p.7.

sahip olduğu ittifakın halk nezdindeki meşruluğu azaltan ekonomik ve siyasal tabanlı bir takım gelişmeler, iktidar yeni yollar denemeye yönlendirebilir.

Ekonomik ve siyasal talepler, ittifak kararlarını şekillendirecektir.⁸⁸ Ekonomik koşulların kötüleşmesi, halkın beklentilerini karşılamada iktidarın yetersiz kalışı, iktidar üzerindeki baskıyı arttıran unsurlardır. Hükümete yönelik büyük ölçekli bir hoşnutsuzluğun olması, iç politikada iktidarın halk tabanını kaybetmesine yol açabilir.⁸⁹ Herhangi bir devlet, bu baskının üstesinde gelebilmek için müttefikinin desteğine ihtiyaç duyuyorken bu desteği elde edemezse, iktidarın sahip olduğu ittifak ilişkisi sorgulanır. İttifaklar, ekonomik işbirliğini de kapsayan bir takım beklentilerle kurulduğu için tarafların beklentilerinin karşılanıyor olması ittifakın sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut ittifak halkın yaşam standartlarında bir iyileşmeyi beraberinde getirmiyor ve işler daha da kötüleşiyorsa ittifakın itibarı zedeleneyecektir. İktidar, söz konusu ittifakın sürdürülmesinin maliyetini üstlenmekten kaçabilir.

Siyasi olarak ise süper güç ve küçük devlet arasındaki ittifakın asimetric doğası, iktidar ve ittifak için sorun yaratabilmektedir. Müttefik süper gücün, küçük devletin pek çok alanına nüfuz etmesi ve yönlendirmesi durumu, devletin karşılaştığı olumsuzluklardan ittifakın sorumlu tutulmasına neden olabilir.⁹⁰ Ayrıca, ittifakın devletin egemenliğini ihlal ettiğı düşüncesi iç siyasette gerilim yaratarak ittifakın gözden düşmesine neden olabilir. İç siyasette güç için rekabet eden elitler, bu durumu kullanabilir.⁹¹ Bu durumun, kendisine karşı kullanılması halinde iktidar rakip grubun siyasi yıpratmalarından kurtulmak adına ittifak ilişkisini bozabilir ya da aksine egemenlik ihlali sebebiyle ittifakı hedef göstererek kendi popülaritesini arttırmayı deneyebilir. İç siyasette önemi azalan ittifak ilişkisinin gözden çıkarılması muhtemeldir.⁹² Kamuoyu taleplerinin liderlerin kararlarını şekillendirmedeki etkisi düşünüldüğünde, ittifak ayrılışı ihtimali daha fazla güçlenmektedir.⁹³ Atsushi Tago'nun devletlerin ulusal seçim dönemlerinin yaklaşmasının, siyasi maliyeti bulunan bağılıklardan ayrılışı hızlandıracağına ilişkin

⁸⁸ Anessa L. Kimball, "Political Survival, Policy Distribution, and Alliance Formation", **Journal of Peace Research**, Vol. 47, No.4 (2010), p.407.

⁸⁹ Hermann, p.13.

⁹⁰ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Toward Egypt**, p.55.

⁹¹ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.161.

⁹² Balci, p.16.

⁹³ Davidson, "Heading For The Exits: Democratic Allies And Withdrawal From Iraq And Afghanistan", p.266; Davidson, **America's Allies and War: Kosova, Afghanistan and Iraq**, p.11.

öngörüsü, liderler üzerindeki kamuoyu baskısına ve iktidarın iktidarı sürdürme arzusunun yönlendiriciliğine örnek olmaktadır.⁹⁴ Bazı durumlarda, dış politika adımları, ülke içerisindeki çeşitli grupların desteği devşirmek amacıyla atılabilir. Bunlar, iç politikanın dış politikayı etkilediğinin işaretleridir.⁹⁵

⁹⁴ Atsushi Tago, “When Are Democracies Friends Unreliable? The Unilateral Withdrawal of Troops from the ‘Coalition of the Willing’”, **The Journal of Peace Research**, Vol. 46, No. 2, (2009), 219-234, p.220.

⁹⁵ Zakaria, p.198.

BÖLÜM 2: IRAK, MISIR ve İRAN'IN SÜPER GÜÇ İTTİFAKLARINDAN AYRILIŞI

Ortadoğu bölgesi, Soğuk Savaş'ın süper güçleri, ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki rekabetin önemli sahnelerinden birisi olmuştur.⁹⁶ Ortadoğu bölgesinin istikrarlı olmayan bölgesel güç dengesi ve iki süper gücün, rakibinin yayılmasını önleme çabası dönem boyunca pek çok ilişki kombinasyonunu beraberinde getirmiştir. Ortadoğu bölgesinin, Soğuk Savaş dönemi siyasi tarihinin sunduğu örnek çeşitliliği, hipotezlerin daha sağlıklı bir şekilde test edilmesine imkan sağlamasının yanı sıra sonuçlara ilişkin güvenilirliği de arttırmaktadır. Değerlendirme için bu bölgeden seçilen üç ülke, Irak, Mısır ve İran, küresel düzeyde etki alanları sınırlı olan küçük devletler olsalar da bölgesel olarak değerlendirildiklerinde stratejik öneme sahiptirler. Soğuk Savaş süresince müttefik oldukları süper gücün, rakibini çevreleme planları için önemli roller üstlenmiş ülkelerdir. Bunun yanı sıra, pek çok darbeye maruz kalmaları, rejim ve lider değişimi yaşamaları sebebiyle siyasal hayatları istikrarsızlık, rekabet doluydu. Düşük ekonomik gelişmişlik seviyesinde olmalarının yanı sıra ekonomik gelişme trendlerinde bir istikrar söz konusu değildi. Örnek ülkelerin yukarıda ifade edilen nitelikleri sebebiyle sıklıkla değişen devlet içi koşullar, devletin ittifak ayrılığı kararına devletin iç koşullarının etkisinin değerlendirilebilmesi için pek çok örneklem sunmaktadır.

2.1. Irak

Günümüz Irak Devleti'ni meydana getiren topraklar, Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği Ekim 1918'e kadar Osmanlı Devleti hakimiyeti altındaydılar. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 18-26 Nisan 1920'de gerçekleştirilen San Remo Konferansı kararları doğrultusunda İngiltere, işgali altındaki eski Osmanlı vilayetleri olan Basra, Bağdat ve Musul'u, Irak Devleti adı altında birleştirerek manda yönetimini kurmuştu. Manda yönetiminin başına ise Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Prens Faysal'ı getirmişti.⁹⁷ Irak, Faysal göreve geldiğinde, hükümet sistemi, eğitim ve milli savunma ya da bir milletin

⁹⁶ Peter Mangold, **Superpower Intervention in the Middle East**, New York: Routledge, 2013, p.22.

⁹⁷ Tayyar Arı, **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**, 6.Baskı, Bursa: Dora Yayınları, 2014, s.450.

tanımlandığı ve yönetildiği kurumların hiçbirine sahip değildi. Faysal, sadece ismen Iraklı olan bir haklar karışımını (Kürt, Arap, Türkmen) devlete dönüştürmek gibi zor bir görevi üstlenmiş bulunmaktaydı.⁹⁸

Irak yönetimi ve İngiltere arasında imzalanan iki önemli anlaşma, ilişkilerin nasıl bir şekilde ilerleyeceğini belirliyordu. 1922 ve 1930'da imzalanan bu iki anlaşma, Irak yönetimine iç işlerinde özerklik sağlıyor olsa da İngiltere, Irak'ın dış işlerinde ve askeri ve güvenlik alanlarında öncelikli bir statü elde ediyordu. Irak, 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye kabul edildiği halde yukarıda belirtilen koşullar devam etti ve bağımsızlığı kâğıt üzerinde varlığını sürdürdü.

1933 yılında Faysal'ın vefatından sonra başa geçen Gazi (1933-1939) devlet yönetiminde başarılı olamadı ve hükümet sivil yönetim deneyimleri olmayan dar bir politikacılar grubuna kaldı.⁹⁹ İktidar mücadelesinde birbiriyle yarışan politikacılar arasında ciddi politik farklılıklar bulunmuyorken İngiltere'ye karşı uygulanacak politikalar konusunda ayrışıyorlardı. Örneğin; Yasin el-Haşimi gibiler, İngilizlerden bağımsız bir güvenlik politikası taraftarıyken Nuri Said gibiler, ilişkilerin koparılmasından ve orta bir yolun takip edilmesi gerektiğini savunuyordu.¹⁰⁰ Irak siyasetinde değerlendirmeye alınması gereken bir diğer grup ise Milliyetçilik ve Pan-Arabizm'in etkisi altında kalan ordu liderleriydi. General Bekir Sıtkı'nın 1936 yılında gerçekleştirdiği darbeye birlikte ordu, Irak siyasal hayatına girmiş oldu.¹⁰¹

İkinci Dünya Savaşı'nda, Irak'ın İngiltere'nin yanında yer alması gerektiğini savunan Nuri Said, Almanların ilerleyişinden etkilenen ve İngiltere'ye şüpheli bakan orduyla anlaşamamış ve istifa etmiştir. Başbakan olan Raşit Ali, İngiltere'nin Irak topraklarını kullanma karşılığında askeri destek sağlama teklifini reddetmiş ve Basra'daki İngiliz askerlerinin ülkeyi terk etmesi çağrısında bulunmuştur. Bu gelişmeler üzerine yaşanan çatışmalar, Irak-İngiltere arasında 1941 yılında bir savaşın başlamasına sebep olmuştur. Savaşın kaybedenleri olarak Raşit Ali ve taraftarları ülkeyi terk etmişlerdir. Muhalefetin

⁹⁸ William L. Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.232.

⁹⁹ Cleveland, s.234.

¹⁰⁰ Arı, s.452; Cleveland, s.235.

¹⁰¹ Cleveland, s.236.

susturulmuş olduğu bu ortamda yeniden başbakan olan Nuri Said ve Kral Naibi Prens Abdullah 1958'e kadar yönetimde kalmışlardır.¹⁰²

2.1.1. Irak'ın Batıyla Olan İttifakının Sona Ermesi: 1958 Darbesi

1941 yılında İngiltere ile yaşanan olaylar, Irak Devleti'nin tam bağımsız bir ülke değil yalnızca İngiliz çıkarlarına göre hareket edebilecek bir imparatorluk sömürgesi olduğu inancını yaygınlaştırmış ve İngiltere'ye yönelik hayal kırıklığını pekiştirmişti.¹⁰³ Öte yandan, kitle iletişim araçları, gazete ve radyonun yayılması, eğitim olanaklarının genişlemesiyle birlikte dünyayla iletişimi artan insanların beklentileri yükselmekteydi. Daha fazla bireysel özgürlük, daha eşitlikçi toplum ve Batı etkisinden daha bağımsız bir ülke talepleri vardı. Anti-emperyalizm ve rejimin dış bağlantısının koparılması muhalefetin ortak noktasıydı.¹⁰⁴

1958'de General Abdül Kerim Kasım tarafından gerçekleştirilen darbeye birlikte Irak monarşisi ortadan kaldırılmış oldu. İngiliz yanlılığıyla suçlanan Başbakan Nuri Said, Kral II. Faysal ve Prens Abdullah öldürüldü. Darbeden sonra Irak'ın dış politika yönü, Batı'dan Doğu'ya kaymıştır.¹⁰⁵ 1958 darbesini gerçekleştiren genç subaylar, 1941'de yarım kalan işi tamamladıklarına inanmaktaydılar.¹⁰⁶ Bu darbeye beraber Birinci Dünya Savaşı'ndan beri bölge üzerinde söz ve imtiyaz sahibi olan İngiltere ile ilişkiler kopmuştur. Irak yönetiminin Batı'dan kopuşunun en net ifadesi ise 1955 yılında kurulmuş olan ve Türkiye, İran, Pakistan ve İngiltere'nin üye olduğu Bağdat Paketi'nden Mart 1959'da ayrılması olmuştur. Söz konusu bu pakt, Mısır, Suriye gibi Batı ittifakına mesafeli olan devletler tarafından "emperyalizmin farklı bir maskesi" olarak değerlendirilmekteydi.

1958 Darbesi'ni çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan ittifak ayrılığı göstergeleri üzerinden değerlendirmeye ilk olarak asker sayılarındaki değişimi inceleyerek başlayabiliriz. Sovyetler Birliği'nin Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu'da görev yapan askeri personel sayısının yıllara göre değişen verisini sunan bir kaynağa sahip

¹⁰² Arı, s.454.

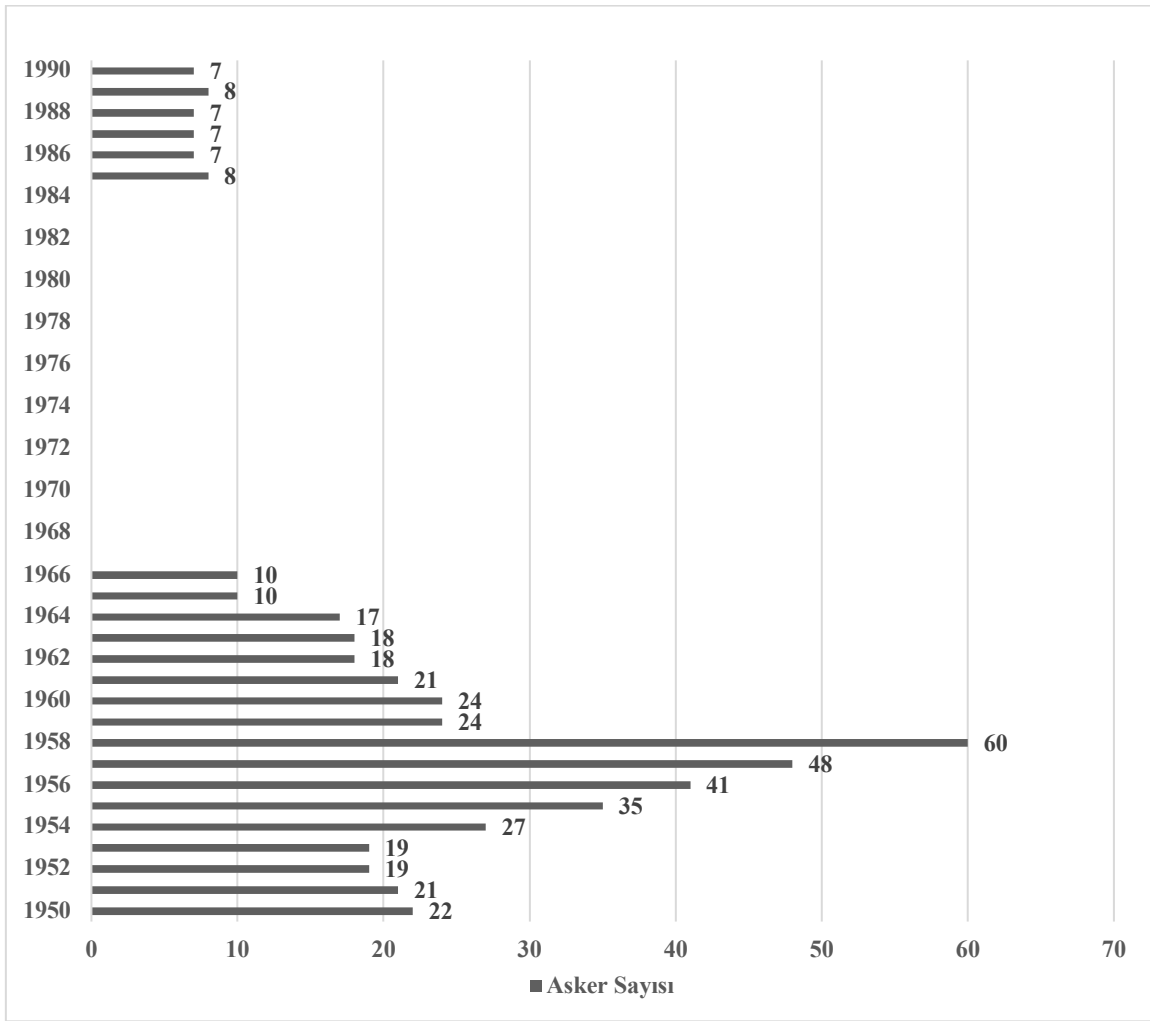
¹⁰³ Arı, s.453-4.

¹⁰⁴ Phebe Marr, *The Modern History of Iraq*, 3.Baskı, Colorado: Westview Press, 2012, p.61-2.

¹⁰⁵ Arı, s.456.

¹⁰⁶ Marr, p.56.

olamadığımız için askeri personel sayısına ilişkin çıkarımlarımızı ABD askeri personel sayısından yola çıkarak temellendireceğiz. Grafik 1’de¹⁰⁷ görüldüğü üzere, Soğuk Savaş döneminin başlangıcından itibaren Irak’ta ABD’nin askeri varlığı mevcuttu. ABD’nin görevlendirdiği asker sayısı, 1953’ten itibaren ise sürekli olarak artmıştır. 1958’de zirve noktasını (60) gördükten sonra 1959’da ciddi bir düşüşle (24) karşılaşmıştır. Üstelik bu askeri personel sayısındaki düşüş eğiliminin, geçici bir trend olmayıp istikrarlı bir süreklilik gösterdiği grafikte görülmektedir. Bu yönüyle Grafik 1’deki veriler, Irak’ın Batı’yla kurduğu ittifaktan ayrıldığı iddiasını destekleyici niteliktedirler.

Grafik 1. Irak’taki ABD Asker Sayısı 1950-1990

Kaynak: Tim Kane, Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.

¹⁰⁷ Tim Kane, Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.:The Heritage Foundation, 2006.

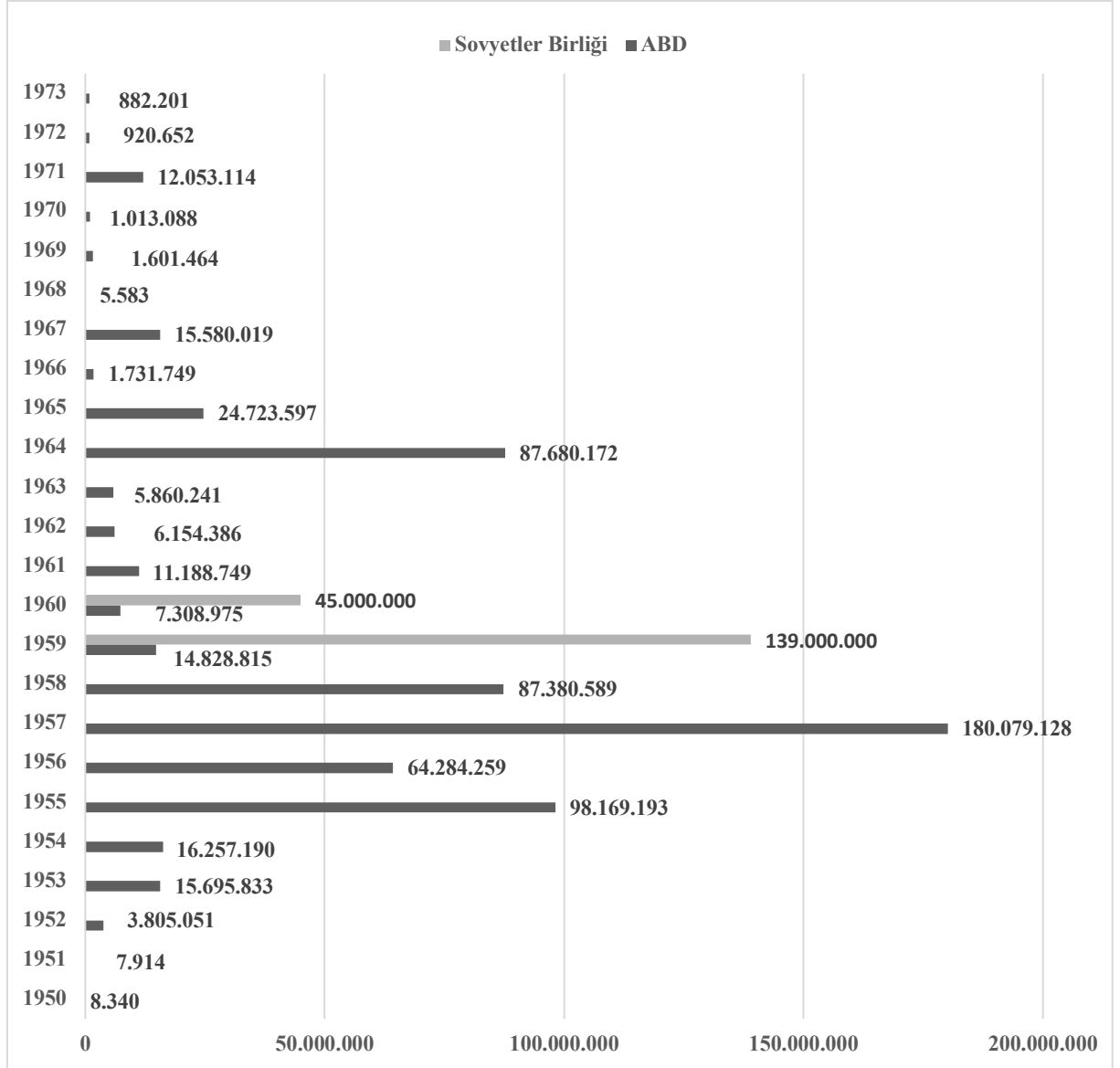
İttifaktan ayrılışın bir diğer göstergesi olarak ele aldığımız başlık, müttefik devletin ya da rakibinin askeri ve ekonomik yardımlarındaki değişim durumudur. Sovyetler Birliği'nin yaptığı ekonomik ve askeri yardımlara ilişkin çok az yıl için veri bulunuyor olması bir handikap oluşturuyor olsa da ABD'nin yaptığı ekonomik ve askeri yardım miktarının düştüğü yıllarda yüklü miktarlarda yardım yapılmış olması dikkate değerdir. Grafik 2'de yer alan, süper güçlerin Irak'a yaptığı ekonomik ve askeri yardıma ilişkin veriler¹⁰⁸, 1958'den sonra ABD'nin yardımlarında yaşanan düşüşün, Sovyetler Birliği'nden alınan yardımlarla dengelendiğini göstermektedir. Müttefik devletler arasındaki iş bölümünün bir tezahürü olan dış yardım uygulamalarındaki bir düşüş, müttefiklik ilişkisinin kötü gidişatının bir işaretidir.¹⁰⁹ Müttefik süper gücün yardımındaki düşüşün rakip süper güçten alınan yardımla kapatılması, Irak'ın Batı'dan kopuşunun ve Doğu'yla yakınlaşmasının somut bir ifadesidir. Grafik 2'deki grafik bu durumu somut olarak ortaya koymaktadır. İkinci göstergenin bir diğer unsuru olan silah alımına ilişkin verilerin¹¹⁰ yer aldığı Grafik 3-4-5-6-7 net bir şekilde, Irak'ın 1957 yılına kadar sadece Batı bloğu ülkelerinden alım yaptığını göstermektedir. Irak, darbenin gerçekleştiği 1958 yılından 1963 yılına kadar ise sadece Doğu bloğu ülkeleriyle silah alışverişi yapmıştır. 1958 yılı, Irak'ın silah ticaretindeki net bir kırılmayı işaret etmektedir. Güvenlik endişesi ittifak oluşumunun önemli motivasyonlardan birisiyken¹¹¹, ulusal güvenliği sağlamanın ve caydırıcılık oluşturmanın etkili bir aracı olan silahların temini de büyük ölçüde müttefik güçten yapılması beklenir. 1964 yılına kadar Sovyetler Birliği dışında herhangi bir Batı bloğu ülkesinden silah ve mühimmat alışverişi yapılmamış olması da Irak'ın ittifak tercihinin değişiminin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

¹⁰⁸ USAID; James Richard Carter, *The Net Cost of the Soviet Foreign Aids*, (New York: Praeger, 1971), Aktaran: Gu Guan-Fu, "Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy", **Soviet Studies**, Vol.35, No.1 (January 1983), p.75.

¹⁰⁹ Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid", p.303.

¹¹⁰ SIPRI, **Arms Trade Database**, 2019, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php (7 Temmuz 2019)

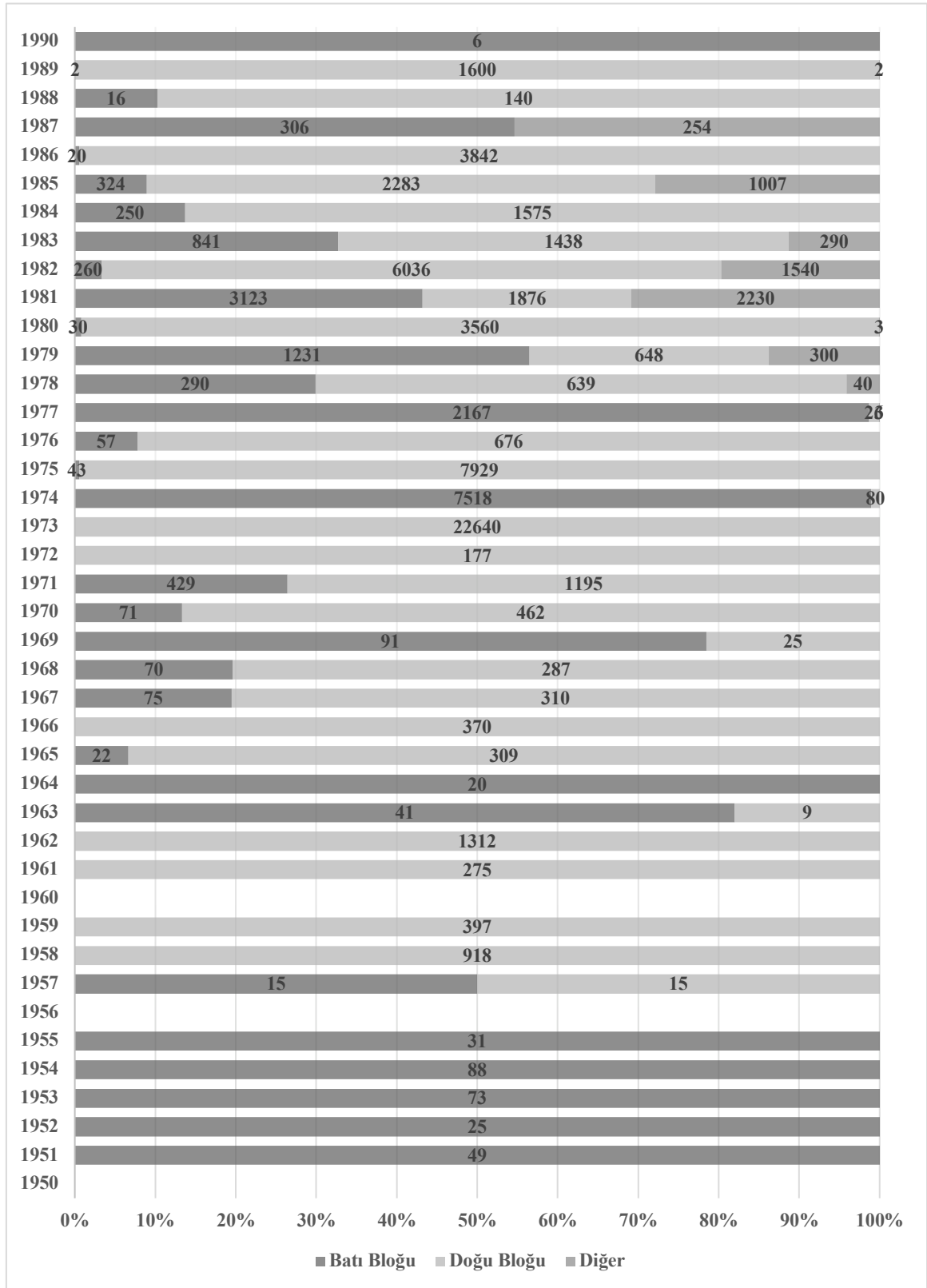
¹¹¹ Walt, "Why Alliances Endure or Collapse?", p.157.

Grafik 2. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1973¹¹²

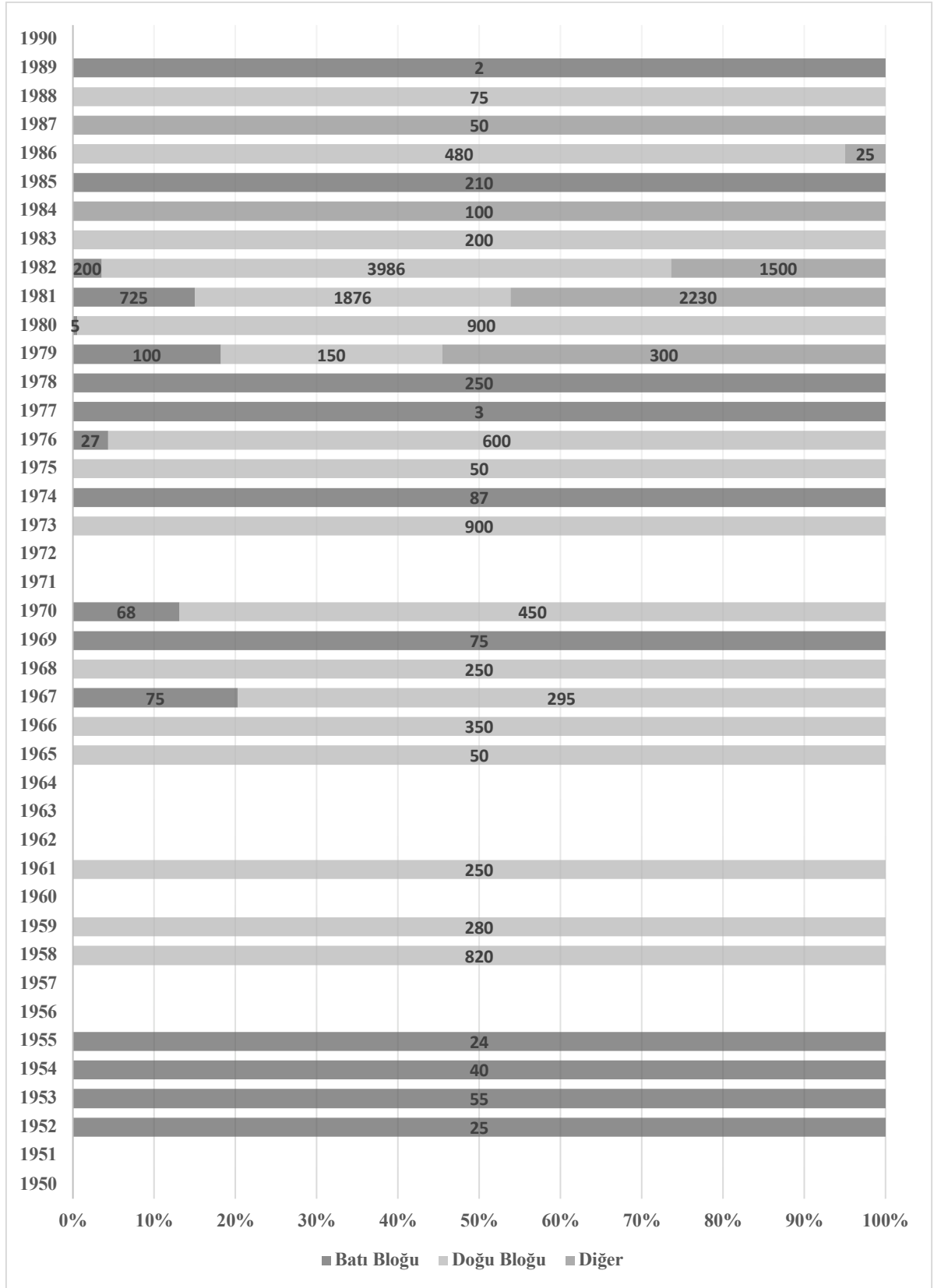
Kaynak: USAID Data Service, **US Overseas Loans and Grants [Greenbook]**, Washington D.C., 2019; James Richard Carter, *The Net Cost of the Soviet Foreign Aids*, (New York: Praeger, 1971), Aktaran: Gu Guan-Fu, “Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy”, **Soviet Studies**, Vol.35, No.1 (January 1983), p.75.

¹¹² Bu çalışmanın kapsadığı yıl aralığı 1950-1990 olmasına rağmen bu grafikte 1973’e kadar veri girişi yapılmıştır. Bunun sebebi, ABD’nin 1973-1997 yılları arasında Irak’a yardımda bulunmamış olmasıdır.

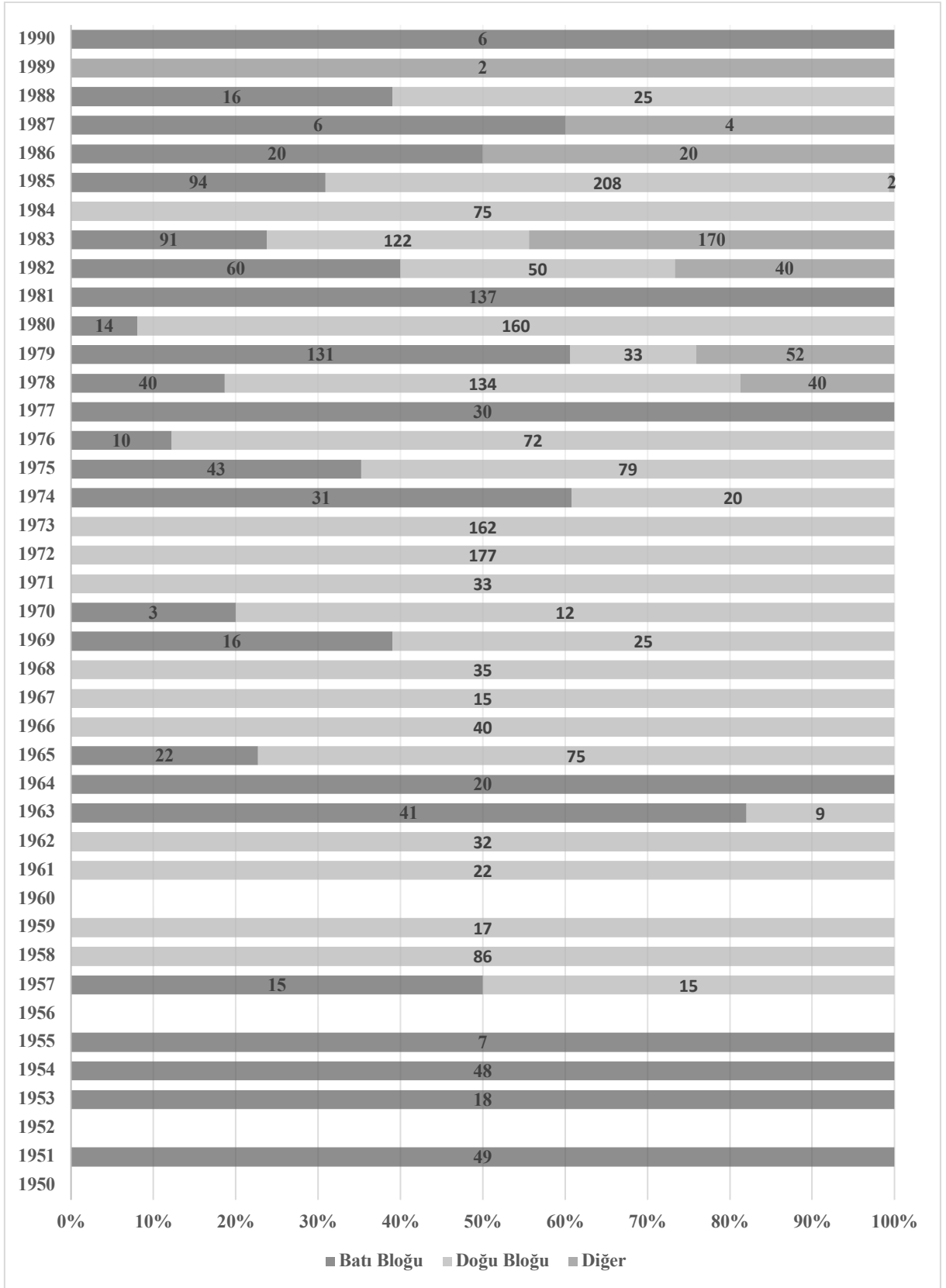
Grafik 3. Irak'ın Silah Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

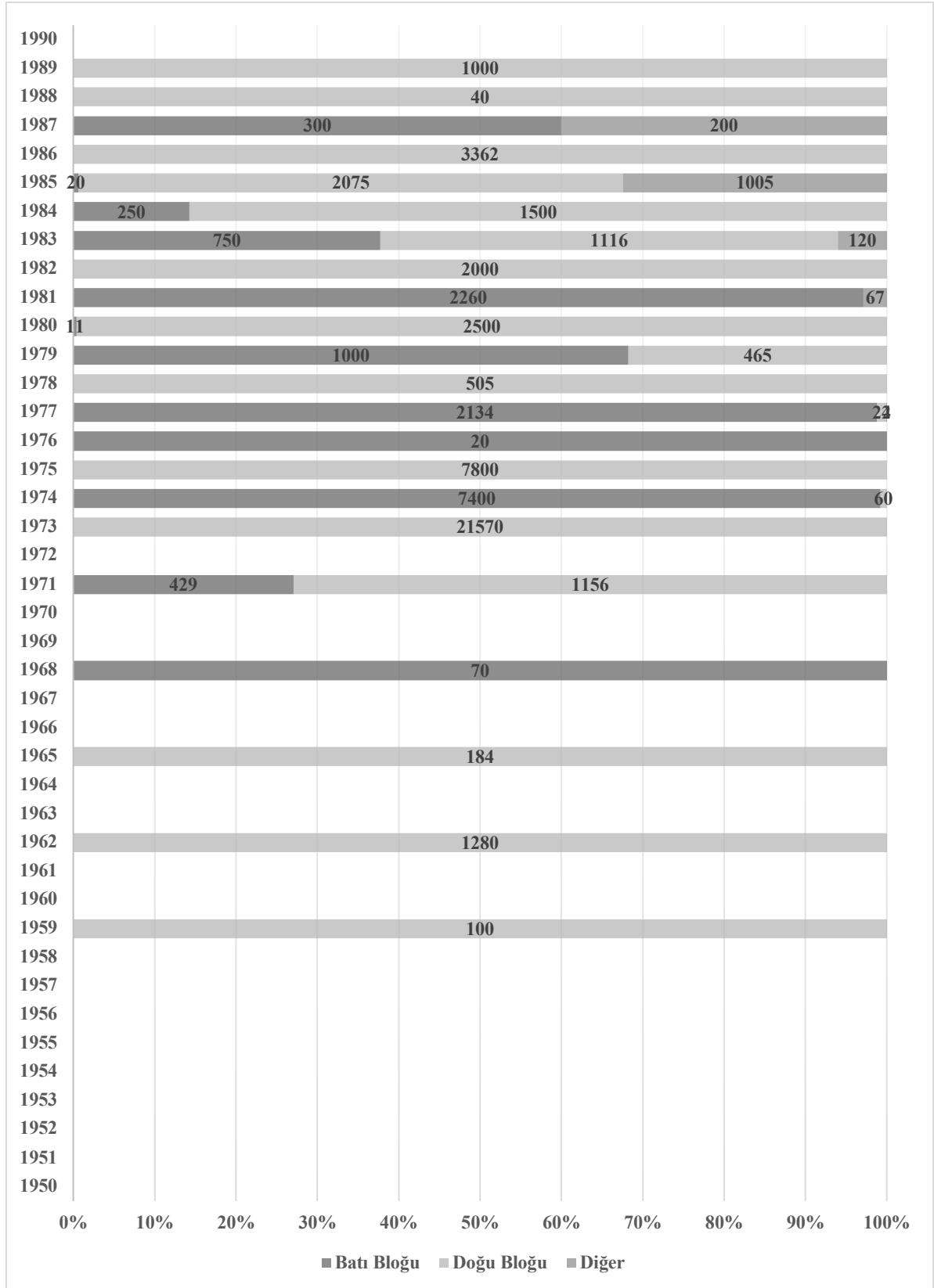
Grafik 4. Irak'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

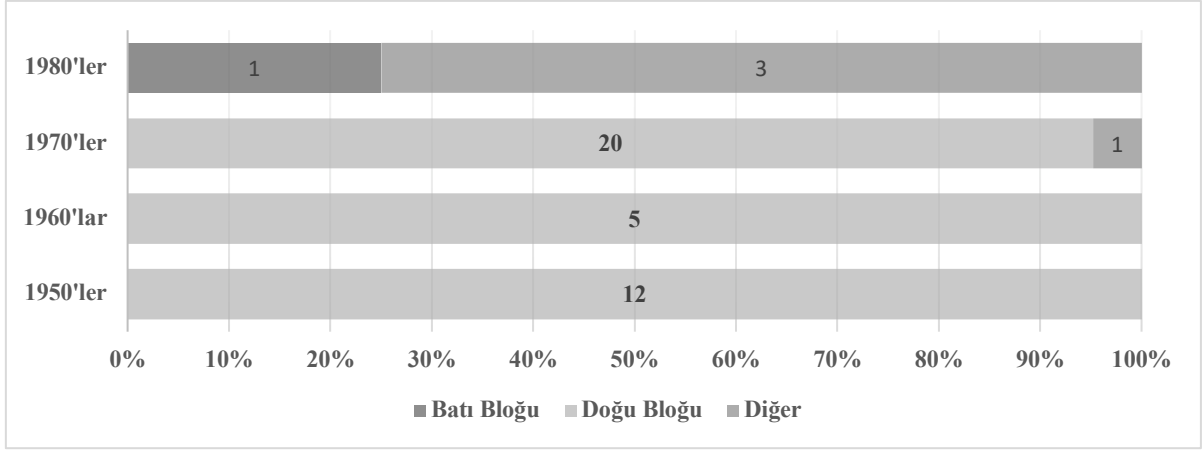
Grafik 5. Irak'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 6. Irak'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 7. Irak'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, *Arms Trade Database*, 2019.

İttifak ayrılışını tespit için dikkate aldığımız diğer gösterge, müttefik ile yapılan anlaşmaların feshi ya da yeni müttefikle yapılan yeni anlaşmaların varlığıdır. Irak, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde rakibi Sovyetler Birliği'ni çevrelemek için hayata geçirdiği paktlar sisteminden birisi olan Bağdat Paktı'nın bir üyesiydi. ABD pakta üye bir devlet olmasa da gözlemci statüsünde yer almaktaydı ve paktın süper güçlerden biri olan Sovyetler Birliği'ne karşı üstlendiği misyon sebebiyle diğer süper gücün himayesinde olduğuna şüphe yoktur. Irak 1958 Darbesinden sonra bu paktan ayrılma kararı alarak Batı ile olan (dolayısıyla ABD ile olan) ittifakına son verdiğini ilan etmiştir. Ayrıca, Sovyetler Birliği, batı-yanlısı bir hükümeti deviren darbeden sonra kurulan cumhuriyetçi yönetimi memnuniyetle karşılayarak derhal Irak Cumhuriyeti'ni tanıdı. Sovyetlerin memnuniyeti, cumhuriyetçi rejimin batı-karşıtı bir duruşa sahip olmasından kaynaklanıyordu.¹¹³ Sovyetler Birliği, Batı'dan kopuşuna memnun olduğu Irak'a sadece devleti hızlıca tanımasında gördüğümüz gibi siyasal olarak destek vermemiş bir de ekonomik ve askeri alanda da ilişkilerini geliştirmiştir. Irak'la ticari ve askeri anlaşmaların ilkinin 1958'in sonunda imzalanmıştır. 137 milyon dolar değerindeki bir başka ekonomik yardım anlaşması ise Mart 1959'da imzalanmıştır.¹¹⁴ Darbeden sonra meydana gelen bu gelişmeler, (Irak'ın Sovyetler Birliği'nden gördüğü diplomatik destek, ekonomik ve askeri alanda yapılan yüksek meblağlı yardımlar ve silah satış anlaşmaları)

¹¹³ Oles M. Smolansky ve Bettie M. Smolansky, *The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence*, Durham ve Londra: Duke University Press, 1991, p.15.

¹¹⁴ Smolansky ve Smolansky, p.16.

Irak'ın siyasi, askeri ve ekonomik politikalarının yön değiştirdiğini ve yeni bir eğilime yöneldiğini göstermektedir.

İttifak ayrılışı göstergelerinin sonuncusu olarak belirlenen kriter ise devletin davranışlarında, mtfeikinden bağımsız politikalar takip etme eğiliminin gözlemlenmesidir. Yukarda anlatılan süreçler ışığında baktığımızda Irak'ın Bağdat Paktı'ndan ayrılması başlı başına bir bağımsız politika geliştirme örneğidir. Buna uygun olarak, Irak dış politika tercihlerini eski mtfeikinden bağımsız olarak yönlendirmiş ve yeni ilişkiler ağı ve partnerlikler kurmuştur. Irak'ın Sovyetler Birliği ile imzaladığı anlaşmalar ve yaptığı silah satışı anlaşmaları da göz önüne alınarak bir bütün olarak değerlendirildiğinde veriler birbirini tamamlayıcı ve destekleyici mahiyettedir. Yapılan değerlendirme sonucunda, 1958 Darbesi'nden sonra yönetimi ele alan General Abdül Kerim Kasım'ın Irak'ı Batı ittifakından ayırdığı sonucuna varılmış ve Doğu Bloğuyla ilişkilerini geliştirmeye yöneldiği yorumu yapılmıştır. Bu olay, bir ülkede gerçekleştirilen askeri müdahale sonucunda ortaya çıkan rejim ve lider değişikliğinin devletin ittifak tercihlerini etkileyebileceği ve önceki bağlılıklarını sona erdirebileceği iddiasını desteklemektedir.

1958 yılında Irak'ı darbeye götüren süreç, halkın talep ve beklentilerine ilgisiz yönetimlerin ortak kaderiydi. Britanya'nın etkisi altındaki Monarşinin sosyal tabanı, geniş toprak sahiplerinden geliyordu. Bu toprak sahipleri ve onların yarattığı sosyoekonomik yapılar, tarım alanındaki değişim süreçlerini çarpıtma ve durdurma etkisine sahiplerdi. Tarımdan elde edilen kar, toprak sahiplerini zenginleştiriyorken köylünün borcu gittikçe yükselmekteydi. Bu durum Britanya'nın bilinçli tercihlerinin sonucuydu. Tarım sektöründe kalarak borçlarını kapatmayı başaramayan köylüler, petrolün sağladığı iş olanaklarına güvenerek şehirlere göç etmeye başladı.¹¹⁵ Bağdat'ın nüfusu 1950-1958 arasında 579.000'den 847.000'e çıkarak % 46 yükseldi.¹¹⁶

Nispeten iyi eğitim almış olan küçük burjuvazi mensupları, milliyetçi ve anti-emperyalist düşüncelerin taşıyıcısı durumundaydılar. Monarşiye ve var olan siyasal yapıya,

¹¹⁵ Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, **Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship**, New York: I.B.Tauris and Co Ltd., 2001, p.31-34.

¹¹⁶ Baghdad, Iraq Population 1950-2020, <https://www.macrotrends.net/cities/21529/baghdad/population> (7 Mart 2020).

Britanya'nın çıkarlarına hizmet ettikleri gerekçesiyle karşıydılar.¹¹⁷ Rejim yeni yükselen bu toplumsal sınıfın desteğini kazanmakta başarılı olamadı.¹¹⁸ Bunun sebebi, 1955 yılında, Nuri Sait Paşa'nın Bağdat Paktına katılmasında da gördüğümüz gibi halkın tepkilerini görmezden gelmesiydi. Ayrıca, Mısır'ın müttefiki Sovyetler Birliği'nden büyük miktarlarda aldığı modern silahların, Irak'ın müttefikinden aldığı silahlarla kıyaslanması, Nuri Said'in Irak için en iyisini yapıp yapamadığını sorgulatır olmuştu.¹¹⁹ Monarşinin son yıllarında, toplumun bütün kesimleri, ülkenin en acil ihtiyacının ulusal bağımsızlık ve ekonomik gelişme olduğu düşüncesinde hem fikirdi.¹²⁰

Irak'ta 1932-1958 yılları arasında on dokuz başbakan görev yapmıştı. 1958 yılında başbakan olan Nuri Said 8. Başbakanlığını yapmaktaydı. İstikrarsız siyasal koşullar ve iktidarın güç kullanma tekeli karşısında muhalif politikacıların güçsüzlüğü, rejimi devirmenin ancak güç kullanılarak mümkün olabileceğini göstermekteydi.¹²¹ Diğer devlet kurumlarının aksine ordu mensupları, büyük ölçüde alt ve orta sınıftan geliyorlardı.¹²² Çünkü eğitim veya ordu kariyeri, soylu aileden gelmeyen ve servet sahibi olmayan bireyler için sosyal sınıf atlama imkanı sunuyordu. Ordudaki genç jenerasyon, farklı farklı sosyal gruplardan geliyordu ve onların düşünce yapıları, komünizm, Nasırcılık yada pan-Arabizmin diğer versiyonları da dahil olmak üzere ülkede yayılan çeşitli siyasal akımlardan etkilenmekteydi.¹²³

Ordu içerisinde Hür Subaylar olarak örgütlenen yaklaşık 200 kişilik bir grup, tek bir olaya verilen ani bir tepkiyle değil süreç içerisinde yavaş yavaş biriken duyguların eseri olarak ortaya çıktı.¹²⁴ Homojen bir grup söz konusu değildi fakat ortak bir amaçları vardı; rejimi yıkmak. Bu amaca ulaşıldıktan sonra, heterojen yapıdaki grup içinde izlenecek politikalar hakkında görüş ayrılıkları ortaya çıkmış olsa da Irak milliyetçisi kanadı temsil eden ve

¹¹⁷ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.36-37.

¹¹⁸ Marr, p.78.

¹¹⁹ Hanna Batatu, **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists, and Free Officers**, New Jersey: Princeton University Press, 1978, p.766.

¹²⁰ Farouk-Sluglett ve Sluglett p.37-38.

¹²¹ Farouk-Sluglett ve Sluglett p.45.

¹²² Batatu, p.764.

¹²³ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.44-45.

¹²⁴ Batatu, p.765; Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.48.

1957 yılında grubun başkanı olan Abdül Kerim Kasım ağır basan taraf olmuştu. Diğer grup ise Abdül Selam Arif'in temsil ettiği pan-Arabizmi savunanlardı.¹²⁵

Darbeden sonra ilk iş, eski rejimin kurumlarının (monarşi ve parlamento) ortadan kaldırılması ve bu kurumlarla ilişkili kişilerin temizlenmesi oldu. Ordudan, polisten, kamu hizmetlerinde çalışanlardan pek çok kişi tasfiye edildi ve devrime sadık kişiler onların yerlerine yerleştirildi. Devrilen monarşinin yerine Irak Cumhuriyeti ilan edildi ve Abdül Kerim Kasım, Irak'ın ilk cumhurbaşkanı oldu. Ekim 1958'de geniş kapsamlı toprak reformu başlatıldı. Bu, eski rejimin toplumsal tabanını temsil eden geniş toprak sahibi kesimin siyasal gücünü kırmayı amaçlayan bir adımdı.¹²⁶ Darbeyi gerçekleştiren yeni yönetimin eski düzenin sadece içerdeki işbirlikçileriyle değil dışardaki uluslararası işbirlikçileriyle de yola devam etmemeyi tercih etmesi ve politik olarak Doğu'ya yönelmesi, devletin çıkarlarının doğal olarak belirlenmediği ve yönetim kompozisyonundaki değişimler sonucunda bu çıkarların farklı şekilde yorumlanabileceği¹²⁷ düşünülürse doğal karşılanabilecek bir sonuçtur.

Yukarıda açıklanan göstergeler ve nedenler bir bütün olarak değerlendirildiğinde veriler birbirini tamamlayıcı ve destekleyici mahiyettedir ve Irak'ın 1958 Darbesi'nden sonra Batı ittifakından ayrılışını işaret etmektedir. 1958 yılında ordu mensuplarınca gerçekleştirilen darbe, Irak'ın çıkarlarına hizmet etmediği düşünülen monarşiyi ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Eski rejimin kurduğu sosyoekonomik yapının önemli unsuru olan geniş toprak sahibi kişiler de darbenin hedefindeydi. Toplumun alt ve orta gelir grubu, küçük burjuvazi tarafından desteklenen darbe, sosyalist düşünceye yakındı. Darbeden kısa bir süre sonra Sovyetler Birliği, Çin ve diğer sosyalist devletlerle ilişkiler kurulması, yeni yönetim Britanya ve Batı'dan bağımsız dış politika izleme arzusunun işaretleriydi.¹²⁸

1958 Darbesi Irak'ın rejimini ve liderini değiştirmişti. General Abdül Kerim Kasım, Irak milliyetçisi bakış açısıyla iktidardaki kişiydi. Darbeden sonra ortaya çıkan, Kasım ve Arif arasındaki güç mücadelesi devletin inşasındaki lider faktörünü göstermesi açısından

¹²⁵ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.51-53.

¹²⁶ Marr, p.81.

¹²⁷ Walt, "Why Alliance Endure or Collapse?", p.162.

¹²⁸ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.51.

değerlidir. Rejimin değişmesini sağlayan darbeyi birlikte başaran Kasım ve Arif, devletin inşasına dair farklı bakış açılarına sahiplerdi. Arif, pan-Arabizmin etkisinde olarak Suriye ve Mısır'la birleşme hayali kurmaktayken, Kasım bir Irak milliyetçisi olarak bu fikre kesin olarak karşıydı. Yeni rejimin, devletin uluslararası konumunu, çıkarlarını ve ideolojisini tanımlamasında bu farklılığın yansımaları görmekteyiz. Darbeden sonra yönetimi ele alan General Abdül Kerim Kasım öncülüğünde, Irak Batı ittifakından ayrılarak, Doğu Bloğuyla ilişkilerini geliştirmeye yönelmiştir. Bu olay, devletin yeniden inşasının yolunu açan rejim ve lider değişikliğinin, devletin çıkarlarını, beklentilerini revize ederek ittifak tercihlerini etkilediğini göstermektedir.

2.1.2. Sovyetler Birliği'nden Bağımsızlaşma: 1975

Irak tarihindeki ikinci ittifak ayrılığı deneyimi, net bir kopuş şeklinde yaşanmamakla birlikte, Irak'ın askeri ve ekonomik partnerlerini çeşitlendirmesi ve Sovyetler Birliği'nden bağımsız davranışları sebebiyle çalışma dahilinde değerlendirilmeye müsaittir. Bu dönemi ittifak çıkışı kriterlerine göre, değerlendirmek bir takım nedenlerle zordur. Birinci gösterge olan asker sayısındaki değişim durumunu incelemek, Sovyet askerlerinin sayısını bilmediğimiz için zor, 1966-1984 yılları arasında ABD askerlerinin de Irak'ta görevlendirilmemiş olması nedeniyle ittifak ilişkisi hakkında yorum yapılabilmesi daha da güçleşmektedir. İkinci gösterge olan askeri ve ekonomik yardımlardaki değişimler için de aynı durum geçerlidir. Sovyetlerin yardımları hakkındaki kısıtlı bilginin üstüne bir de ABD'nin 1973 yılından sonra Irak'a yardım yapmamasının eklenmesi, kıyaslama yaparak sonuca ulaşma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Bu sebeple, göstergelere ilişkin değerlendirmeye ikinci göstergenin ikinci kısmı olan silah alımındaki değişimler incelenerek başlanması uygun görülmüştür. Irak, Soğuk Savaş döneminde zaman zaman Batı bloğu ülkelerinden silah almıştır. Fakat bu silah alımları, uzun yıllar devam eden bir grafik ortaya koymamaktadır. Genellikle, Batı'dan silah alımı, dalgalı bir seyir izlemektedir ve sonunda yine Sovyetler Birliği silah alımında baskın bir duruma gelmektedir. 1977 yılından sonra ise ne batı ne de doğu bloğuna dahil olmayan ülkelerin yer aldığı diğer kategorisindeki ülkeler, grafiğe dahil olmuştur. 1958'den sonra silah alımlarının % 85'i Sovyetler Birliği'nden olmak üzere sadece dört ülkeden (Sovyetler Birliği, Fransa, İngiltere, Çekoslovakya) alım yapmış olan

Irak, 1976'dan 1990 yılına kadar 16 farklı ülkeden silah alımı yapmıştır.¹²⁹ Silah alım kaynağındaki bu çeşitlenme, Irak ve Sovyetler Birliği arasındaki hami-müvekkil ilişkisinin eskisi kadar güçlü olmadığını göstermektedir.

Sovyetler Birliği ve Irak arasında 1972 yılında Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma ilerleyen yıllarda fesih edilmese de Irak Batılı devletlerle de çok sayıda askeri ve ekonomik işbirliğine ilişkin anlaşma imzaladı. Hatta 1973 yılında Sovyetler Birliği, Irak'ın ithalatının %10'undan azını karşılamışken, Batı Almanya, Japonya, ABD ve Fransa daha büyük yüzde oranlarına sahiptiler.¹³⁰

İttifak ayrılışının son göstergesi olan müttefik devletten bağımsız politikaların takip edilmesi koşulu için örnek gösterilebilecek olaylardan bir tanesi Ogedan Çatışması (1977-1978)'dir. Eritre Devleti'nde iktidardaki askeri yönetim ve halk arasındaki çatışmalar 11 Şubat 1977'de bir iç savaşa evrilmiş durumdaydı. Somali Devleti, bu iç savaş ortamında Eritre'de faaliyet gösteren Somali Devleti yanlısı ayrılıkçı Batı Somali Özgürlük Cephesi (WSLF) örgütüne savaşçı ve askeri teçhizat yardımında bulunmaktaydı. Somali Devlet Başkanı Maxamed Siyaad Barre, örgüte 35 bin görevli asker ve 15 bin savaşçı göndermişti. Temmuz 1977'de patlak veren çatışmalar sonucunda Eylül 1977'ye kadar Somalili savaşçılar Ogedan'ın %90'ını kontrol altına almış durumdaydılar.¹³¹ 1974'te Eritre İmparatoru Haile Selassie'yi deviren Derg isimli askeri komitenin başına 1977 yılında geçen Mengistu Haile Mariam, Eritre'nin Marksist bir devlet olduğunu Sovyetler Birliği'nin müttefiki olduğu ilan etti.¹³² İki müttefiki arasında patlak veren çatışmada arabuluculuk için girişimde bulunan Sovyetler Birliği başarılı olamayınca Somali'ye yaptığı silah sevkiyatını askıya alarak Eritre'ye yaptığı yardımı ve silah satışını arttırmıştır. Ayrıca Somali'de görev alan askeri danışmanlar da Eritre'ye gönderilmiştir.¹³³

¹²⁹ Ek-1'deki tablodan çıkarılan sonuçtur.

¹³⁰ Francis Fukuyama, "Soviet Union and Iraq Since 1968", **A Rand Note**, Santa Monica: Rand Corp, July 1980, p.49.

¹³¹ Harold G. Marcus ve D. Anthony Low, "Eastern Africa" **Encyclopedia Britannica**, Encyclopedia Britannica Inc., 2019, <https://www.britannica.com/place/eastern-Africa> (9 Ağustos 2019).

¹³² Ephrem Yared, Ethiopian – Somali War over the Ogedan Region (1977-1978), 2016, <https://www.blackpast.org/global-african-history/ethiopian-somali-war-over-ogaden-region-1977-1978/> (12 Kasım 2019)

¹³³ Harold G. Marcus ve D. Anthony Low, "Eastern Africa" **Encyclopedia Britannica**, Encyclopedia Britannica Inc., 2019, <https://www.britannica.com/place/eastern-Africa> (9 Ağustos 2019).

1977 yılında Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştiren Saddam Hüseyin, Sovyetler Birliği'ni Eritre'ye yaptığı yardım konusunda uyarmıştır.¹³⁴ Irak Baası'nın resmi organı olan al-Thawrah "Saddam Hüseyin'in uyarılarının görmezden gelinmesinin Sovyetlerin çıkarlarına zarar verdiğini, Irak'ın Somaliler ve "Eritre devrimi" için samimi destekte bulunacağını " ileri sürmüştür.¹³⁵ Bu yaklaşımın uygulamadaki hali, Eritre'ye yardım ve teçhizat götüren Sovyetler Birliği uçaklarının yakıt ikmali için Irak topraklarını kullanmasına izin verilmemesi olmuştur.¹³⁶ Irak'ın, Eritre'ye duyduğu düşmanlığın temelinde Eritre ve İsrail arasındaki yakın ilişki yatmaktadır.¹³⁷

1973 Ekim Savaşı'ndan sonra yaşanan petrol krizi, Irak'ın gelirlerinin yüksek bir artış göstermesine neden olmuştu. 1973- 1978 yılları arasında petrol geliri on kat artmıştı ve toplam gelir içindeki petrol geliri payı %87'e yükselmişti.¹³⁸ Bu yüksek gelir artışının sonucunda Irak hem ekonomik hem de askeri olarak önemli bir pazar durumuna gelmişti. Ayrıca Irak, mümkün olan en kısa sürede kalkınma ve ilerlemeye yönelik projelerini gerçekleştirmek istediği için, gelişmiş teknolojik teçhizatlara ihtiyaç duymaktaydı. Söz konusu gelişmiş teknoloji ve uzmanlık Batı'daydı. Bu durum sebebiyle Batılı devletlerin, Irak'ın ekonomisindeki payları gittikçe artıyordu. Irak'ın elindeki ekonomik güç, diğer pek çok devletin gözünde onu, ekonomik potansiyeli yüksek olan yeni bir pazar yapmaktaydı ve bu durum Irak'ı silah temini için Sovyetler Birliği'ne bağımlı olmaktan kurtarıyordu. Yükselen petrol fiyatları sebebiyle elde ettiği gelir, Irak'ı Sovyetler Birliği ile hami-müvekkil (patron-client) ilişkisi olan bir ülkeden, alımlarını nakitle gerçekleştirebilen bir ticaret partnerine dönüştürmüştü. Petrolün sağladığı zenginlik, Sovyet taraftarlığının azalmasında etkili olmuştu.¹³⁹ Rejimin yönünü değiştirme arzusunun en açık ifadesi askeri mühimmat kaynaklarını çeşitlendirme teşebbüsüdür. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren pek çok çeşitli Batılı ülkeden silah alımı

¹³⁴ Galia Golan, **Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev**, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p.170.

¹³⁵ J. M. Abdulghani, **Iraq and Iran: The Years of Crisis**, Baltimore: John Hopkins University Press, 1984, p.162-63, Aktaran: Oles M.Smolansky ve Bettie M. Smolansky, **The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence**, Durham ve Londra: Duke University Press, p.26.

¹³⁶ Bill Lee, "Crunch in Eritrea", **Arap Report and Record**, 1978, Aktaran: Oles M.Smlansky ve Bettie M. Smolansky, **The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence**, Durham ve Londra: Duke University Press, p.26.

¹³⁷ Smolansky ve M. Smolansky, p.296.

¹³⁸ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.179.

¹³⁹ Karen Dawisha, "The USSR in the Middle East: Superpower in Eclipse?", **Foreign Affairs**, Vol.61, No.2, (Winter 1982), p.445.

yapılmıştı.¹⁴⁰ Irak, 1976'dan 1990 yılına kadar 16 farklı ülkeden silah alımı yapmıştır. Bu durum, Irak'ın askeri teçhizat/mühimmat ve silah gibi önemli bir konuda müttefikine bağımlılığının ciddi oranda azaldığının bir göstergesidir. Bağımlılığın azalması da bağımsız politikalar izlenebilmesini ve özgür hareket edebilmeyi sağlayan bir faktördür.

Irak Devleti kurulduktan sonra statüleri belirsiz kalan Kürtler, “özerklik” veya “bağımsızlık” amaçlarına ulaşabilmek için bir takım siyasi askeri girişimlerde bulunmaktaydılar. 1961 yılında, Kuzey Irak'taki Kürtler ve Irak hükümeti arasında çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar kesintili olarak 1975 yılına kadar devam etmiştir.¹⁴¹ Bu süreçte, birtakım girişimler ve görüşmeler neticesinde taraflar arasında suların durulduğu dönemler olmuştur. 11 Mart 1970'de yayınlanan Mart Deklarasyonu, Kürtler için özerk bir yönetime imkan sağlayacak düzenlemelerin dört yıl içinde yapılmasını öngörüyordu. 1974 yılında, Irak ve Kürtler arasındaki çatışma, Mart Deklarasyonu'ndaki beklentilerin karşılanmaması sebebiyle yeniden alevlendi. Bu çatışmalarda Iraklı Kürtler, İran'dan destek görmekteydiler. Irak hükümeti ve İran Şahı arasında anlaşmazlık yaratan Şattül Arap su yolu konusu, Iraklı Kürtlere verilen yardımın sona ermesi şartıyla İran Şahı'nın istediği şekilde çözüme kavuşturuldu ve 1975 yılında Cezayir Anlaşması imzalandı. Bu anlaşmadan sonra ortada kalan Kürtler, Irak hükümeti güçleri tarafından bastırıldı ve ülkede asayiş tesis edilmiş oldu. Bu durumda, Irak için Sovyetler Birliği'ne karşı bağımlılığı kuvvetlendiren bir mesele çözümlenmiş bulunmaktaydı. Çünkü sürdürülmesi için silah ve teçhizata ihtiyaç olan bir çatışmanın ortadan kalmış olması, Irak'ın silah alımının hayatiliğini azaltmaktaydı. Kürtlere karşı Sovyetler Birliği'nin yardımına ihtiyacı kalmayan Irak yönetimi için Sovyetlerle dostane ilişkilere sahip olmak daha az bir önemsenmekteydi.¹⁴²

Irak'ta iktidarın ülkedeki kontrolü tesis etmesini sağlayan bir gelişme daha vardır. 1968 yılında gerçekleştirilen darbeye beraber Baas Partisi iktidara gelmişti. Ahmed Hasan el-Bekr devlet başkanı ve Devrimci Komuta Konseyi (RCC) başkanı olmuştu. Söz konusu konsey, ülkede yürütme ve yasama faaliyetlerinden sorumlu organdı. Bu konseyin başkan yardımcısı olan Saddam Hüseyin ikinci adam pozisyonunda olmasına rağmen, tehdit olarak

¹⁴⁰ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.181.

¹⁴¹ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.81.

¹⁴² Golan, p.161.

gördüğü ya da anlaşılamadığı kişileri azlederek rakiplerinin gücünü ortadan kaldırıyordu.¹⁴³ 1976 yılında Irak Devlet Başkanı Ahmed Hasan el-Bekr'in kalp krizi geçirmesi sonucunda de-facto olarak ülke yönetimini eline alan Saddam Hüseyin, 1979'da el-Bekr'in istifası üzerine resmi olarak devletin başına geçti. Saddam Hüseyin, resmi görev başlangıcının çok öncesinde de devleti kontrol altında tuttuğu için, 1976'dan beri Irak'ın liderinin Saddam Hüseyin olduğu ileri sürülebilir.

1976 yılının başlarında, herhangi bir askeri kariyeri olmamasına rağmen, Saddam Hüseyin kendisini general rütbesine terfi ettirmişti. Baas Partisi'nin paramiliter bir kolu olan, Taha Yasin Ramazan komutası altındaki Irak Halk Ordusu'nun kapasitesi, 1976 yılında iki katına çıkarılarak gelişmiş teçhizatlarla donatıldı ve rejime karşı ortaya çıkabilecek herhangi bir darbe girişimine karşı, orduyu dengeleyici unsur olarak tasarlandı. Ayrıca, ulusal ordunun, Hüseyin'in ailesinin kontrolü altına alınması, ordunun rejim için tehdit oluşturabilmesini önleyici bir başka önlemdi.¹⁴⁴ Saddam Hüseyin'in Irak'ta kurduğu güvenlik ve kontrol mekanizması muhaliflerinin üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktaydı. Hüseyin için sıklıkla diktatör benzetmesi yapılmaktaydı.¹⁴⁵ Kendi kurduğu güvenlik kurumlarıyla ülkede tesis ettiği bu baskı, başta Kürtler olmak üzere muhaliflerinin kontrol altında tutulmasına yardımcı olarak rejim lehine bir düzen tesis etmiştir. Hem ekonomik olarak gelirlerin yükselmiş olması hem de Kürt sorunun çözüme kavuşturulmuş olması rejimin kendine güvenini arttırıyordu. Bu durum, rejimin üzerinde tam bir kontrole sahip olacağı siyasal sistemin oluşturulmasına ve gücün merkezde konsolide edilmesine olanak sağlıyordu. Ayrıca, Baas Partisi'nin, Saddam Hüseyin'in kişi kültürünün etrafında şekillenen liderliğin bir enstrümanına dönüştürülmesi, rejim için önemli bir istikrar sağlayıcı faktördü. Önemli pozisyonlardaki kamu görevlilerin, polislerin, askerlerin Baasçı kişilerden seçilmesine özen gösterilmekteydi. Rejim güvenlik konusundaki hassasiyetini göstermesi açısından 1976 yılının başlarında, dört ayrı istihbarat yapısının varlığı ve birbirlerini gözlemliyor oluşları dikkat çekicidir.¹⁴⁶ Yukarda açıklandığı üzere, ülke içinde sessizliğin sağlanmasının akabinde silah alımı

¹⁴³ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.134.

¹⁴⁴ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.206-7.

¹⁴⁵ Smolansky ve M. Smolansky, p.280

¹⁴⁶ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.182-5.

ihtiyacı azalmıştır ve bu durum hamisi konumundaki müttefikine bağımlılığını etkilemiştir.

1975 yılından sonraki dönemde, Irak'ın artan petrol gelirlerinin yarattığı ekonomik zenginliğin ve Saddam Hüseyin'in etrafında şekillenen otoriter devlet aygıtının ülke içindeki muhalefeti susturarak istikrar ve düzeni tesis etmesinin, Irak'ın ittifak ilişkisini etkilediğini görmekteyiz. 1975 yılından sonra Irak, Sovyetler Birliği başta olmak üzere sosyalist devletlerle bağlarını yavaşça gevşetme yoluna gitti.¹⁴⁷ Bu dönemde Mısır, Sovyetler Birliği'yle olan ittifakından kesin bir kopuş yaparak ABD ile yeni bir ittifaka yönelmişti. Irak durumunda ise bu kesin kopuşu görmemekteyiz. İki durum arasındaki farklılığın temel sebebi, Irak'ın sahip olduğu yüksek petrol geliri idi. Bu ekonomik zenginlik, Irak'a Sovyetler Birliği karşısında manevra kabiliyeti ve hareket özgürlüğü alanı sağlıyordu.¹⁴⁸ Bu sayede, Sovyetler Birliği'ne sırtını dönmek zorunda kalmaksızın Batı bloğuyla olan ilişkilerini kendi inisiyatifinde sürdürebiliyordu. Bu sebeple, 1970'lerin ikinci yarısından sonra, Sovyetler Birliği ve Irak arasındaki ilişki alışılmış bir hami-müvekkil ilişkisi değildi. Irak artık herhangi bir mecrada Sovyet yanlısı açıklamalar yapmıyor, askeri teçhizatlarını büyük ölçüde Fransa'dan temin ediyor ve ağırlıklı olarak Batılı ülkelerle ticaret yapıyordu.¹⁴⁹ Irak'ın içinde olduğu yeni koşullar, Sovyetler Birliği ittifakının önceden sahip olduğu önemi azaltmıştı. Irak, ekonomik olarak zenginleştiği için ister askeri teçhizat olsun ister kalkınma projelerinin hayata geçirilmesi olsun ihtiyaçlarının karşılanması için sadece Sovyetler Birliği'nin sunabileceği seçeneklere bağımlı değildi. Irak'ın müttefikine bağımlılığını azaltan bir diğer faktör ise ülke içinde sağlanan istikrar ortamı sayesinde rejimin silah temin etme ve dış destek görme ihtiyacının azalmasıydı. Bu nedenler, ittifakın önemini azaltarak, izlenecek politikalarda Sovyetler Birliği'nin fikrinin önemszenmemesine ve daha bağımsız kararların takip edilmesine ve Batı'yla ilişkilerin genişletilmesine yol açmaktaydı.¹⁵⁰ Bu bakımdan, 1975 yılından sonra Irak'ın içinde olduğu durum, ekonomik ve siyasal anlamda yaşadığı kapasite artışının ittifaktan bağımsızlaşmaya neden olduğunu göstermektedir. Bu durumun zemin hazırlayıcısı ise lider değişikliğinin yaşanmasıdır. 1976 yılında Saddam

¹⁴⁷ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p179.

¹⁴⁸ Farouk-Sluglett ve Sluglett, p.182.

¹⁴⁹ Golan, p.174.

¹⁵⁰ Golan, p.169-170.

Hüseyin'in iktidarı de facto olarak eline alması ve muhalif seslerin hiç birine izin vermeyen katı bir güvenlik ağı tesis etmesi, siyasal istikrarın önünü açmıştır. Saddam Hüseyin'in, ekonomik zenginleşmenin kaynağı olan petrol gelirlerinin artışıındaki rolü ise Irak petrollerinin millileştirilmesi sürecindeki girişimlerinden kaynaklanmaktadır. Bu değerlendirme sonucunda, ekonomik ve siyasal kapasite artışının, Irak'ın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşmasındaki temel faktörler olduğu, lider değişikliğinin dolaylı bir etkide bulunduğu gözlemlenmiştir.

2.2. Mısır

Mısır, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce resmi olarak, Mehmet Ali'nin varislerinin yönetimi altındaki bir Osmanlı Devleti toprağı olarak kabul edilse de 1882 yılından itibaren İngiltere'nin fiili denetimi altında bulunmaktaydı ve ekonomik, siyasal yapısı, İngiltere tarafından biçimlendirilmekteydi.¹⁵¹ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber İngiltere'nin protektorası konumuna gelen Mısır'ın durumu, 1919 Paris Konferansı kararlarıyla birlikte uluslararası olarak onaylanmıştır.

Mısır'ın stratejik ve ekonomik olarak önemli unsurlarından birisi olarak değerlendirebileceğimiz Süveyş Kanalı üzerinde İngilizlerin %45 hissesi bulunmaktaydı. Buna ek olarak, İngiliz tekelleri, Mısır'ın en elverişli ve iyi topraklarının binlerce dönümünü ellerinde bulunduruyorlardı.¹⁵² Mali ve siyasal sistem üzerinde tam bir hakimiyete sahip olan İngilizler, halkta hoşnutsuzluğa ve huzursuzlanmalara yol açmaktaydı.

İngiltere'nin Özel Yüksek Komiser olarak atadığı General Allenby 1922 yılında, Mısır da mevcut olan İngiliz hâkimiyetinde bir değişikliğe yol açmaksızın Mısır'a tek taraflı bir bağımsızlık verdi.¹⁵³ Mısır'ın bağımsızlığına giden süreçteki önemli aşamalardan bir diğeri ise 1936 İttifak Anlaşması'dır. Bu anlaşma, bir ittifak anlaşması olması hasebiyle taraflar arasında bir eşitliğin kabulünü simgelemekteydi. Ayrıca, söz konusu anlaşma, kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamakla beraber siyasal, askeri ve mali yapıda yer alan İngiliz danışmanlarının bir bölümünün tasfiyesini de öngörmekteydi. Öte yandan,

¹⁵¹ Peter Calvocoressi, **World Politics Since 1945**, 9.Baskı, Essex: Person Education, 2009, p.324.

¹⁵² Arı, s.176.

¹⁵³ Arı, s.178.

anlaşmanın Süveyş Kanalı alanı boyunca İngiliz askeri varlığına dokunmuyor oluşu, Mısır'ın egemenlik haklarını tam elde edemediğini göstermekteydi.

İkinci Dünya Savaşı döneminde, Mısır, Almanya ve İtalya ile diplomatik ilişkilerini kesmiş olsa da 1945 yılına kadar Mihver devletlerine savaş ilan etmiş değildi. Savaş boyunca İngiltere'nin Mısır'a müdahalelerinin ve yönlendirmelerinin de katkısıyla beraber savaş sonrası dönemde İngiltere karşıtı protestolar artış göstermişti. Mısır'ın tam bağımsızlığını ihlal eden unsurlar barındıran 1936 İttifak Anlaşması'nın kaldırılması ve İngilizlerin ülkeyi terk etmesi başlıca taleplerdi. Mısır'da gerçekleştirilen protesto eylemleri, 1948 yılında Arap-İsrail Savaşı'nın yaşanması ve İsrail'in toprak kazanımları sebebiyle bir süre durmuş olsa da nihayete ermiş değildi.¹⁵⁴ 1948 yılındaki savaşın, Arap devletlerinin hezimetıyla sonuçlanması var olan huzursuzluğu daha da derinleştirmişti. 15 Ekim 1951'de mecliste, 1936 yılındaki İttifak Anlaşması'nı geçersiz kılan bir yasa oybirliğiyle kabul edilmiş olsa da ülke içindeki protestolar ve gösteriler sona ermiş değildi. Yönetimin göstericilere yönelik tutumu gün geçtikçe sertleşmekteydi. Bunun yanında, 1948 yılındaki yenilgiden Kral ve mevcut rejim sorumlu tutulmaktaydı. Bu düşüncenin harekete geçirdiği bir grup asker darbe planları için hazırlık yapmaktaydılar.

2.2.1. 1952 Hür Subaylar Darbesi ve 1954 Nasır'ın İktidara Yükselişi

1948 yılındaki savaşın yenilgisinin ordu içerisinde yarattığı kızgınlık, Hür Subaylar olarak örgütlenen bir grup ast rütbeli subayın, 26 Temmuz 1952'de bir darbe gerçekleştirmesiyle sonuçlanmıştı.¹⁵⁵ Hür Subayların bu darbe aracılığıyla ulaşmak istedikleri altı amaçları vardı. Bunlar, Britanya'nın işgalinin sonlandırılması ve Mısırlı destekçilerinin ortadan kaldırılması, feodalizmin ortadan kaldırılması, kapitalizmin siyasal gücünün sonlandırılması, sosyal eşitliğin tesis edilmesi, güçlü bir ordunun kurulması ve "sağlıklı bir demokratik hayatın" kurulmasıydı.¹⁵⁶ Bu doğrultuda Mehmet Ali Hanedanı ve krallık yönetimi sona erdirilmiş, eski anayasa kaldırılmış ve Mısır'ın bir cumhuriyet olduğu ilan edilmişti. Toplumsal eşitsizliğin önemli unsurların birisi olan

¹⁵⁴ Türkkaya Ataöv, **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara: SBF Yayınları, 1973, s.50.

¹⁵⁵ Cleveland, s.338.

¹⁵⁶ Arthur Jr. Goldschmidt, **A Brief History of Egypt**, New York: Facts on File, 2008, p.144.

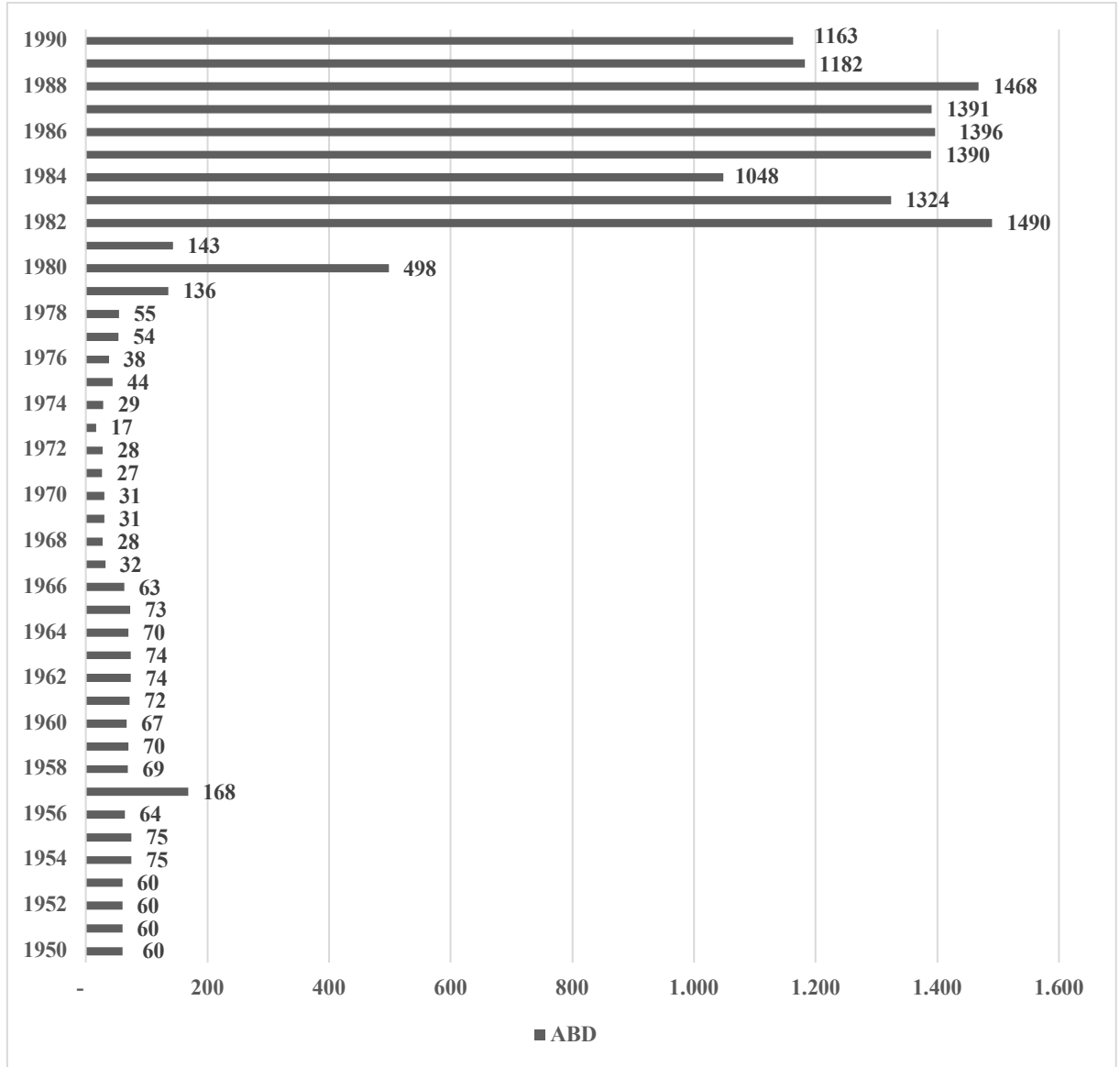
toprak dağılımındaki adaletsizliğe müdahale ederek geniş çaplı bir toprak reformuna girişilmişti.

1948 yenilgisini, Kral'ın, sivil politikacıların ve üst rütbeli askeri komuta kademesinin yozlaşmasına bağladıkları için darbenin ast rütbeden askerlerce gerçekleştirilmiş olması şaşırtıcı değildir. Darbeyi gerçekleştiren askerler tanınmış kişiler olmamalarının yanı sıra özdeş siyasal yapılardan da gelmemekteydiler. Fakat Mısır milliyetçisi olmaları onları birleştiren bir faktördü.¹⁵⁷ Darbeyi gerçekleştiren ekibin başlıca isimleri Cemal Abdül Nasır, Enver Sedat, Halid Muhammed ve Abdül Rauf olmasına rağmen darbeden sonra ekibin lideri olarak ilan edilen kişi, idare edilmeye açık olan General Muhammed Necib'ti. İlerleyen yıllar, General Necib'in başbakan olan Nasır'ın gölgesinde kalışına tanıklık edecekti. Görünürdeki lider isim her ne kadar General Necib olsa da asıl olan lider Abdül Nasır'dı.¹⁵⁸

1952 Darbesi ve 1954 yılında Nasır'ın iktidar olması gelişmelerinin, ikinci bölümde belirlenen göstergeler üzerinden değerlendirilmesi için ilk olarak asker sayılarındaki değişimlere bakmaktayız. Bir önceki bölümde açıkladığımız üzere sadece ABD'nin mevcut asker sayılarının ulaşılabilir olmasından dolayı sadece ABD'nin Mısır'da görevlendirilen askeri personelinin sayısına bakıyoruz. Hür Subaylar Darbesi ve Nasır'ın Batı bloğundan uzaklaşması sürecinde göstergelerde meydana gelen değişikliklere baktığımız zaman, eski müttefikin asker sayısındaki düşüş beklentisinin karşılanmadığını görmekteyiz. Soğuk Savaş dönemi boyunca, Mısır'daki ABD askerlerinin sayısı hiç sıfırlanmamıştır. ABD'nin 1957 yılındaki Süveyş Krizi'nin yatıştırılmasındaki rolüne paralel asker sayısında bir artış bile vardır. Bu durumu meydan getiren etkenler, Soğuk Savaş düzeninin uluslararası dengeleriyle alakalıdır. Bu sebeple, çalışmanın kapsamına dahil değildir. Yeni müttefik, Sovyetler Birliği'nin asker sayısını ise bilmemekteyiz.

¹⁵⁷ ARI, s.182.

¹⁵⁸ Calvocoressi, p.324.

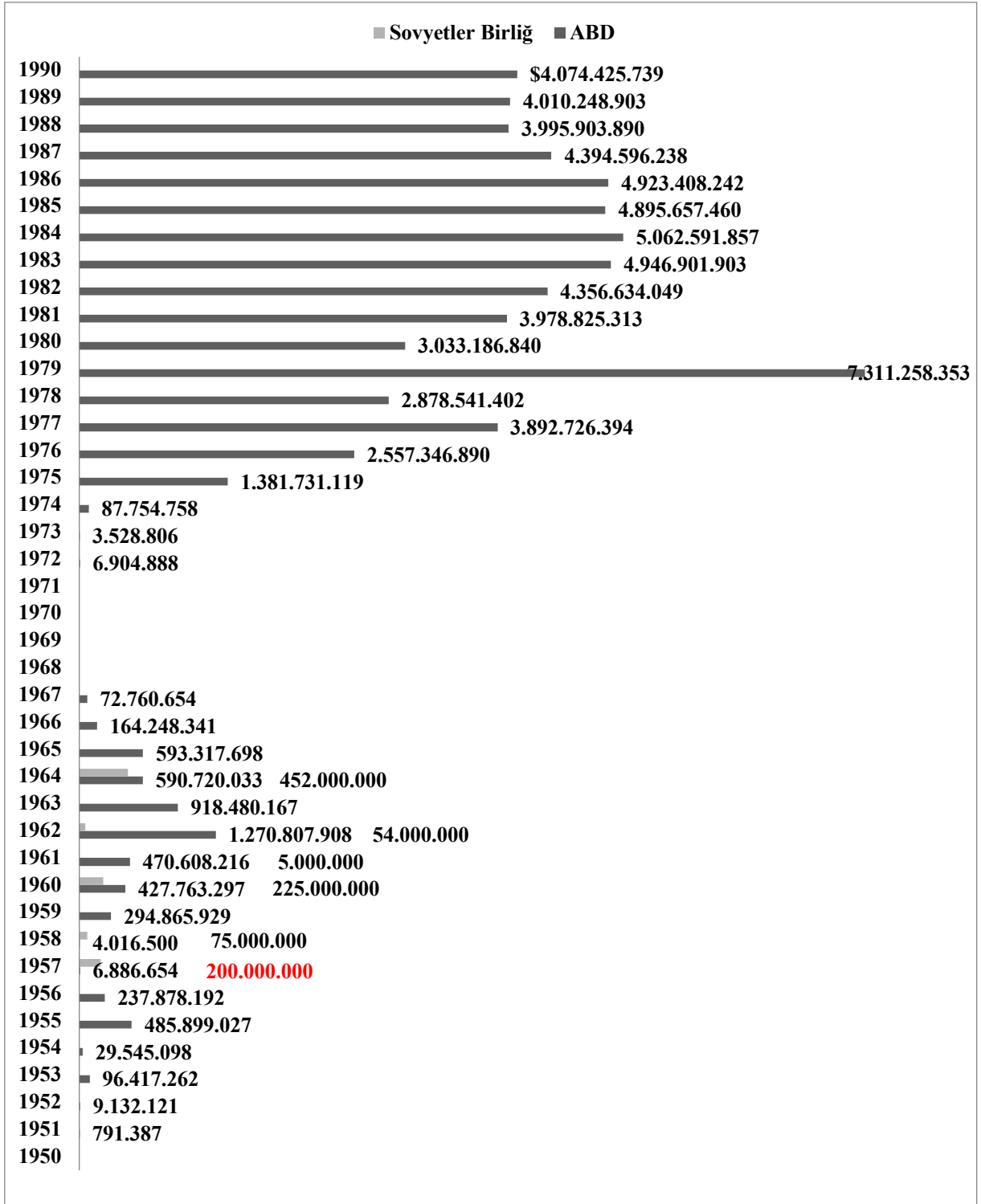
Grafik 8. Mısır'daki ABD Asker Sayısı 1950-1990

Kaynak: Tim Kane, Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.

Ekonomik ve askeri yardımlardaki değişimler, ikinci göstergemizi oluşturmaktadır. Bu göstergede hem 1952'deki darbeden sonra hem de 1954'teki Nasır'ın iktidarı ele almasından sonra bir yükseliş görülmektedir. Bu durum eski müttefikin yardımlarının düşmesi beklentisiyle çelişmektedir. Yeni müttefik Sovyetler Birliği'nin ise sınırlı sayıdaki yardımı hakkında bilgi sahibiyiz. Grafik 2'de 1957-1958 yıllarına baktığımızda Amerikan yardımlarının azalmasına paralel Sovyetler Birliği'nin yardımlarının başladığını görmekteyiz. 1967-71 yılları arasında hiç Amerikan yardımının alınmamış olması da 1967 Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'ne daha bağımlı hale geldiğinin bir

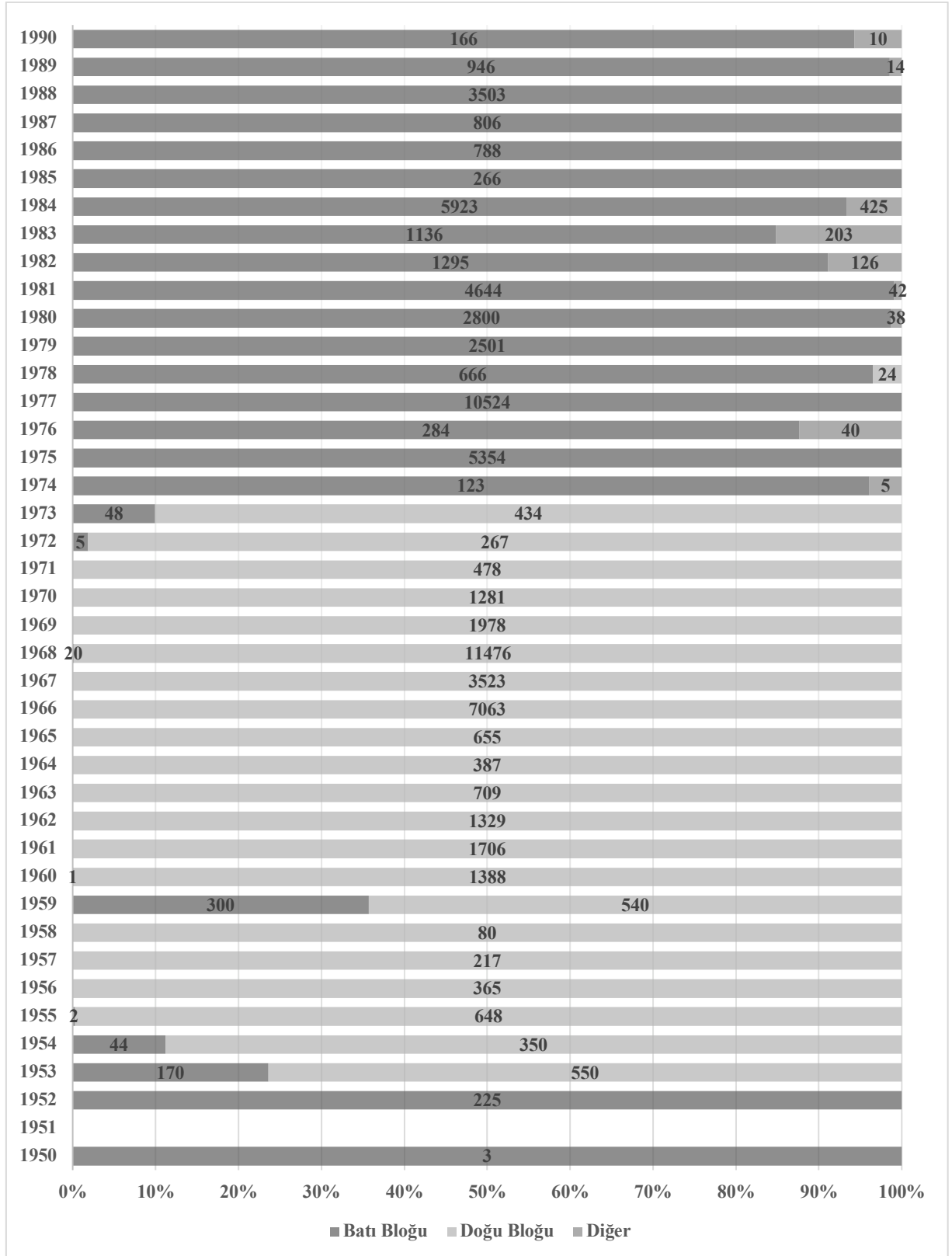
işaretidir. İkinci göstergenin ikinci kısmına geçmeden önce bu göstergenin ilk kısmı ve birinci göstergenin 1954'teki ilk ayrılışı desteklemiyor oluşuna dair bir açıklama yapmayı doğru buluyorum. İlk göstergenin ve ikinci göstergenin ilk kısmının ittifak ayrılışı durumunu desteklemiyor oluşunda, Mısır'ın devrimin başlangıcında kamplardan birine bağlılık göstermeksizin, her iki kampla da Mısır'ın ihtiyaçları doğrultusunda iş birliği yapmayı amaçlayan “pozitif tarafsızlık” politikasının etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu yaklaşım, Mısır'ın ihtiyaçları karşılamak için herkese açık olmayı gerektiriyordu ve biri lehine diğerini seçmeyi uygun bulmuyordu. Bu yaklaşım, her iki kampla da ilişkilerin sürdürülmesine olanak tanıyordu.

İkinci göstergenin ikinci kısmı olan silah alışverişi verisi, Grafik 10-11-12-13-14'de gösterilmiştir. Bu göstergedeki veriler, ayrılış durumuna işaret eden bir grafik sunmaktadır. Grafik 10'e göre, 1952'deki darbeden önce %100 oranında silahlar Batıdan alınıyorken, darbeden sonra bu oran %23,6'ya düşmüştür. 1954'te Nasır'ın iktidara gelmesiyle Doğu bloğundan alınan silah oranı %99,7'e yükselmiş ve sonraki yıllarda uzun süre silahların tamamının Doğu bloğundan yapılmasına devam edilmiştir. Nasır'ın iktidarından sonra Sovyetler Birliği, Mısır'ın ana silah sağlayıcısı olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Mısır'ın süper güç ittifakı tarihindeki ilk kopuşu göstermekteydi.

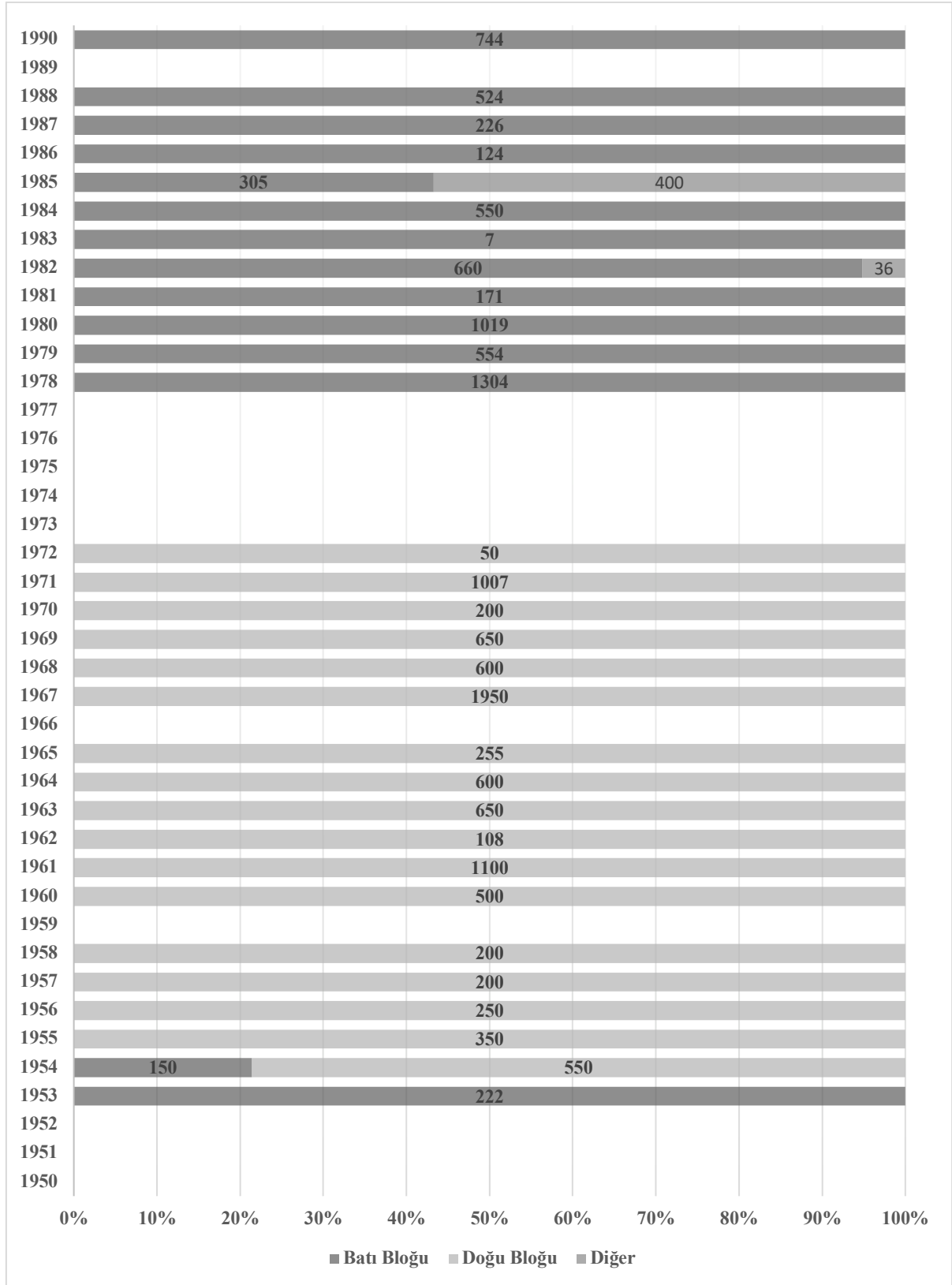
Grafik 9. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1990

Kaynak: USAID Data Service, **US Overseas Loans and Grants [Greenbook]**, Washington D.C., 2019; James Richard Carter, *The Net Cost of the Soviet Foreign Aids*, (New York: Praeger, 1971), Aktaran: Gu Guan-Fu, "Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy", **Soviet Studies**, Vol.35, No.1 (January 1983), p.75.

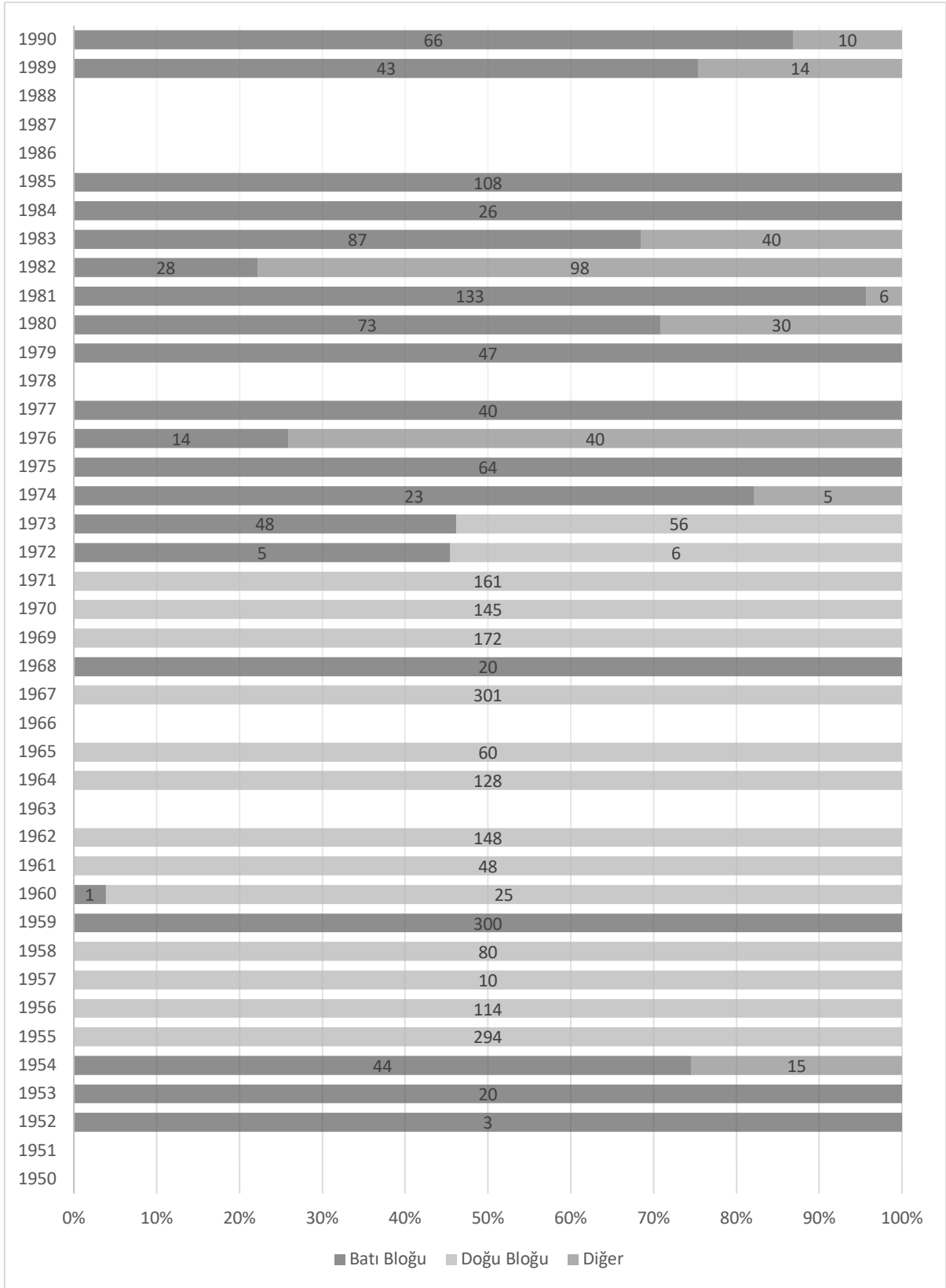
Grafik 10. Mısır'ın Silah Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

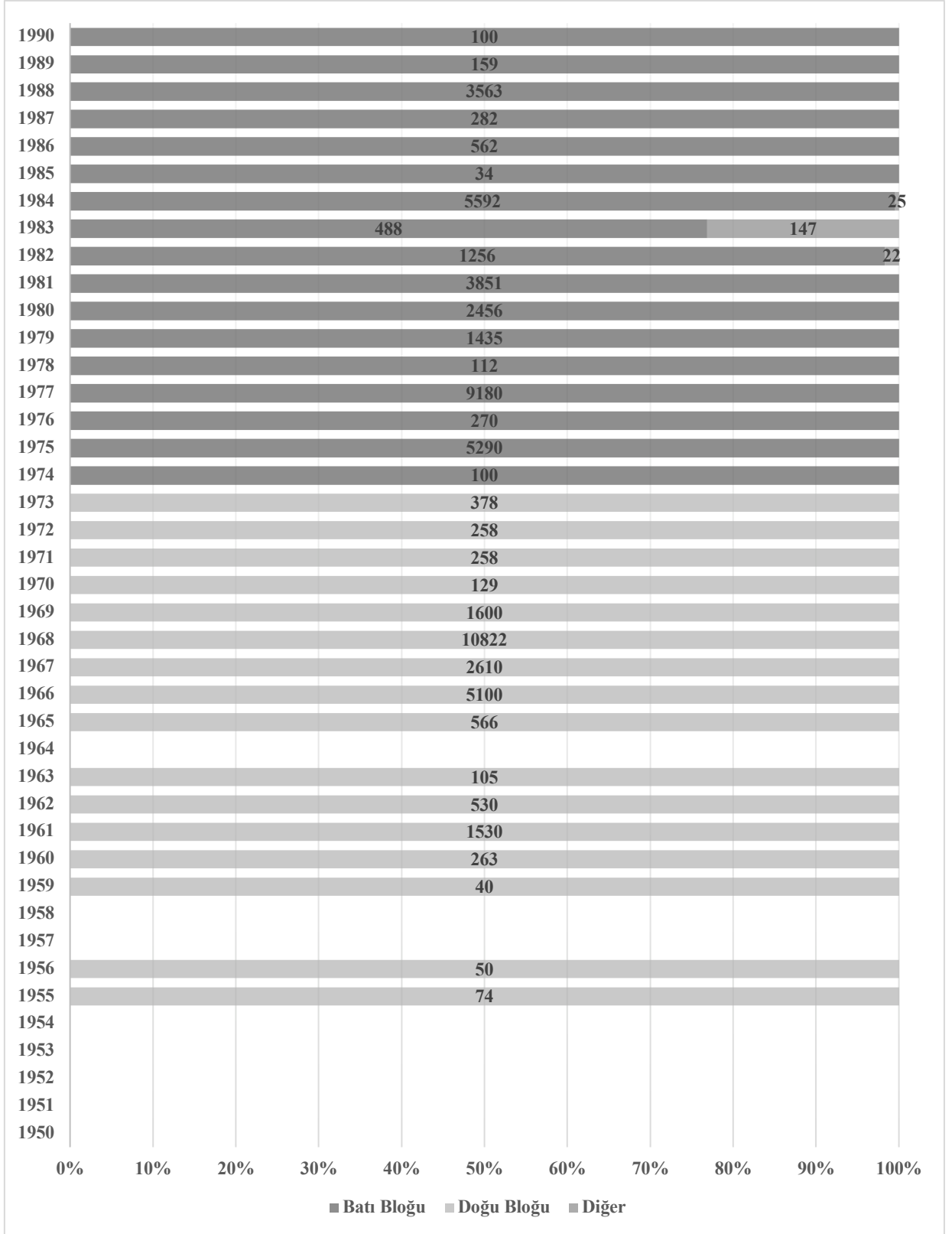
Grafik 11. Mısır'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

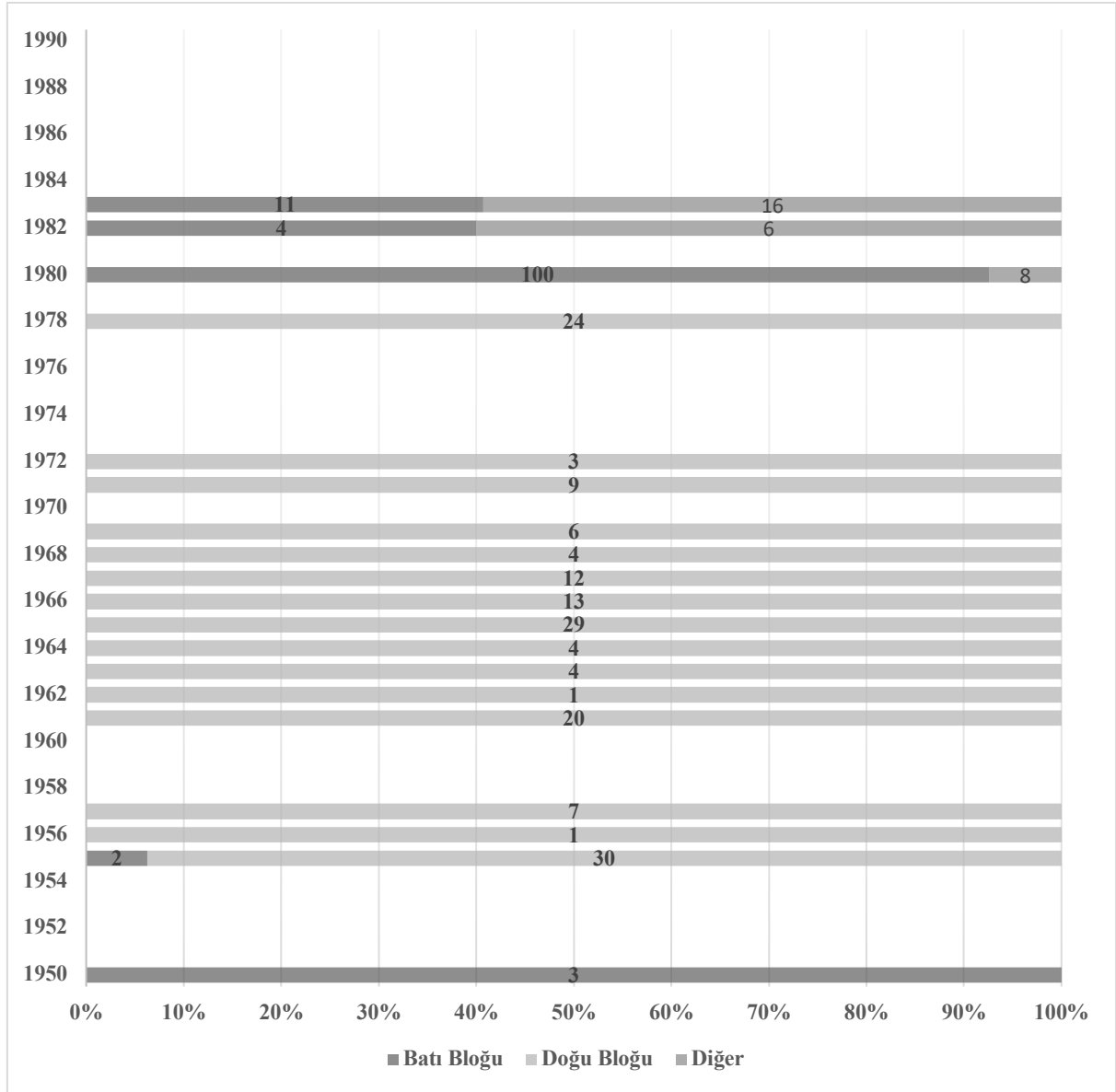
Grafik 12. Mısır'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 13. Mısır'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 14. Mısır'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Devletlerin müttefik devletleriyle bağlılıklarının ifadesi olarak imzaladığı anlaşmaların feshedilmesi ittifak ayrılışının belirlenmesine yardımcı olan üçüncü göstergemizi oluşturmaktadır. Mısır'ın ilk ayrılışında böyle bir fesihten bahsedemiyoruz çünkü mevcut bir anlaşma bulunmamaktaydı. Çünkü Nasır, uzun zaman Sovyetler Birliği'yle Mısır arasındaki ilişkinin resmi bir forma dönüşmesine taraftar değildi. Sonraki yıllarda bu fikri değiştiğinde ise Sovyetler Birliği'nden bir karşılık bulamamıştır. 1955 yılında Çekoslovakya ile silah alımı anlaşması yapılmıştır. Anlaşma, görünürde Çekoslovakya ile imzalanmış olsa da, bu devletin Sovyetler Birliği'nin yörüngesindeki bir uydu

olduğundan şüphe yoktur. Ayrıca, Nasır bu anlaşma sayesinde, Batı'nın Sovyet etkisini kısıtlamaya yönelik ittifak sistemini akamete uğratmıştı.

Son kriterimizi oluşturan müttefikten bağımsız politikaların takip edilmesi başlığının altında Asvan Barajı'nın yapımı sırasında yaşananları, Süveyş Krizini ele alabiliriz. Nasır, Mısır'ın tarımsal ve ekonomik gelişimi için Asvan Barajı'nın inşasına büyük bir önem atfetmekteydi. Başlangıçta proje büyük ölçüde Dünya Bankası, İngiltere ve ABD tarafından finanse edilecek kredilerle yapılacaktı. Barajın maliyeti 1,3 milyar dolarken söz konusu devletlerin baraj için söz verdiği kredi tutarı, 400 milyon dolardı.¹⁵⁹ Batı'dan silah alımı teklifi reddedilen Nasır'ın silah temini için görünürde Çekoslovakya ile olsa da aslında Sovyetlerle anlaşmasından rahatsızlık duyan İngiltere ve ABD sıralı olarak kredi tekliflerini geri çektiklerini açıklamışlardı. Mısır, Çekoslovakya ile yaptığı silah anlaşması vasıtasıyla Batı'nın uzun yıllardır emek verdiği ittifak sistemini akamete uğratmaktaydı ve Sovyetler Birliği'nin Bağdat Paketi'nin oluşturduğu tamponu aşarak sıcak denizlerde bir üs sahibi olma hayaline imkân sağlamaktaydı.¹⁶⁰ Bu gelişme karşısında Nasır'ın cevabı oldukça sert oldu ve söz konusu açıklamadan bir hafta sonra Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğini ilan etti. Nasır, Kanalı'nın yıllık 100 milyon dolarlık gelirini kullanarak Asvan Barajı'nın yapımını finanse edeceğini açıkladı.¹⁶¹ Nasır, bu hareketiyle Ortadoğu'daki sömürgeciliğin önemli simgelerinden birisini ortadan kaldırmış oluyordu. Fransa, İngiltere ve İsrail'in bu olaya cevaben Mısır'a askeri operasyon düzenlemesi, her iki süper gücün de çıkarlarıyla ters düşmekteydi. Sovyetler Birliği, gösterdiği sert tepki ve Mısır'a yönelik verdiği diplomatik destek sayesinde Arap toplumdaki prestijini arttırmaktaydı. Bu durum, Sovyetler Birliği lehine gelişen atmosferden rahatsızlık duyan ABD'nin müttefiklerine yönelik baskıyı artırmasını sağlayarak sonuca katkı sağladı. Mısır askeri anlamda bir yenilgiyle karşılaşmış olsa da olayın sonucunda Nasır siyasal bir zafer elde etmişti. İki eski imparatorluk devleti karşısında boyun eğmemiş ve karşı tarafın girişimlerinin akamete uğramasını sağlamıştı. Neticede Süveyş Kanalı'nın sahibi, Mısır olmuştu.¹⁶² Bu gelişmelerin bir diğer önemli

¹⁵⁹ Arı, s.184.

¹⁶⁰ Cleveland, s.345.

¹⁶¹ Satish Chandra, Mala Chandra, **International Conflict and Peace Making Process: Role of the United Nations**, New Delhi : Mittal Publications, 2006, p.30; Middle East - UNIEF I, (t.y.) <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/uneflbackgr2.html> (27.11.2019).

¹⁶² Cleveland, s.347.

sonucu ise Mısır'ın Batı'dan alamadığı silahları temin etmesi ve Süveyş krizi boyunca verdiği siyasal destek neticesinde Sovyetler Birliği ve Mısır arasında artarak ilerleyen bir iş birliği zeminin tesis edilmiş olmasıdır.

Darbe gerçekleştirildikten iki yıl sonra gücü elinde toplayan Cemal Abdül Nasır, Mısır'ın uluslararası konumlanışına ve ittifak ilişkilerine doğrudan etki eden isimdi. Nasır, orta alt sınıf bir geçmişten geliyordu. Askeriyede bir kariyer yapmıştı. Darbe gerçekleştirildiğinde 36 yaşında dinamik bir isimdi. Milliyetçi bir devrimci için gerekli olan haksızlığa karşı öfke ve acelecilik niteliklerine sahipti. Ayrıca soğukkanlı, açıkgozlu ve başarıdan sonra devrimi akla yatkın sürdürebilecek mizaca sahip birisiydi.¹⁶³ Yeni cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı General Muhammed Necib olsa da Nasır, devrimi gerçekleştirdikten iki yıl sonra, devrimi derinleştirme konusunda uzlaşamadığı General Necib'in yerine geçerek Mısır'ın cumhurbaşkanı oldu.

Devrimden sonraki ilk zamanlarda, Abdül Nasır, kamplardan birine bağlılık göstermeksizin, her iki kampla da Mısır'ın ihtiyaçları doğrultusunda iş birliği yapabilmesini sağlayacak “pozitif tarafsızlık” politikasını savunuyor¹⁶⁴ olsa da yıllar ilerledikçe Mısır ve Sovyet Birliği arasında yakın bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Çekoslovakya ile silah ticareti yapılması, Süveyş Krizi sürecindeki gelişmeler Sovyetlerle bağların giderek güçlenmesini sağlamıştır. Ayrıca, Nasır'ın anti-emperyalist duruşu, Sovyetler Birliği ile ilişkileri için ortak payda sağlıyordu. Nasır, Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesinde girişilen pakt kurma çabalarından ekseriyetle uzak durmuş ve bu çabaları kınamıştır. Bu tür girişimleri, Soğuk Savaş atmosferinde Batı'nın kendi amaçları doğrultusunda Arap halklarını araçsallaştırması ve Arapları Batı'nın dizgininde tutmayı öngören emperyalizmin bir uzantısı olarak nitelendirerek reddetmiştir ve katılan ülkelere yönelik eleştirilerde bulunmuştur. Bu tutumu onu, Arap milliyetçiliğinin öncü ismi konumuna yükseltmekteydi ve Arap halkları arasında popülaritesini arttırmaktaydı.¹⁶⁵ Nasır'ın emperyalizm karşıtı girişimleri, Arap devletleriyle sınırlı kalmamaktaydı. Batı karşısında sürdürdüğü mücadelesinde Üçüncü Dünya ülkelerinin de önemli katkılar yapabileceğinin farkında olarak onlarla güç birliği yapma arayışındaydı. Mısır'ın, 1955

¹⁶³ Calvocoressi, p.324.

¹⁶⁴ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.13.

¹⁶⁵ Arı, s.183; Cleveland, s.344.

yılında gerçekleştirilen Bandung Konferansı'nda önemli roller üstlenmesi de bu arayışa örnek olarak gösterilebilir.

Bu bölümün genel bir değerlendirmesini yapacak olursak şunları söyleyebiliriz. 1952 yılında yaşanan darbe Mısır'ın ittifak ilişkisini etkilemiş olsa da asıl kopuş, 1954 yılında Nasır'ın iktidarını güçlendirmesiyle olmuştur. Nasır'ın batı-karşıtı/anti-emperyal duruşu, iktidarı dönemindeki önemli dış politika zaferleri ve bu zaferlerin kazanılmasında Sovyetler Birliği'nin sağladığı destek neticesinde daha da belirginleşmiştir. Nasır'ın anti-emperyalizme karşı duruşu, onu hem Arap toplumunda popülerleştiriyordu hem de Sovyetler Birliği'yle ortak bir payda sağlıyordu. 1967 Savaşı'na kadar dengeli şekilde ilerleyen Mısır ve Sovyetler arasındaki ilişki, bu tarihten itibaren Mısır için bir bağımlılığa dönüşmüştü.

2.2.2.Mısır'ın İkinci İttifak Ayrılışı:1967'de Başlayan Hayal Kırıklığı

Mısır tarihindeki ikinci ittifak ayrılışı, 1967 yılında başlayan bir süreç neticesinde gerçekleşmiştir. 1967 Savaşı'ndan sonra Nasır'ın, ABD ile Mısır arasındaki ilişkiyi düzeltmek için başlattığı girişimler sonuçsuz kalmıştı. Nasır'dan sonra iktidara gelen Enver Sedat döneminde ise Sovyetler Birliği'yle olan ittifaktan memnuniyetsizlik belirgin hale gelmişti. Bu dönemde, Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişki inişli-çıkışlı ve gergin durumdaydı. 1973 Ekim Savaşı'yla istediğini elde edemeyen Sedat, hem ekonomik hem askeri anlamda çöküşteydi. Diplomatik olarak Sovyetler Birliği, İsrail konusunda Sedat'ın aradığı çıkış yolunu sağlayamamaktaydı. Bu sebeple Sedat alternatif arayışına yöneldi ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeyi tercih etti. Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ittifak, resmi olarak 15 Mart 1976'da Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasının fesih edilmesiyle beraber sonlandırıldı.

İttifak ayrılışının göstergesi olan ilk koşul, müttefik asker sayılarının değişmesi olsa da Sovyet askerlerinin sayısını bilmediğimiz için ABD askerlerinin sayısına bakmalıyız. Sedat'ın iktidarıyla artmaya başlayan ABD askeri personel sayısını, Sedat döneminin son yıllarına doğru 498'e kadar yükselmesi ve 1982'den itibaren ise 1000'den aşağıya düşmemesi Mısır'ın ikinci süper güç ittifakından ayrılışını işaret etmektedir. Ayrıca, Soğuk Savaş döneminde Mısır'da görevli Sovyet askerinin sayısını bilmiyor olsak da 1972 yılında yaşananlar Sovyetler Birliği'nin personel sayısı hakkında bir fikir

vermektedir. Sovyetler Birliği'nin silah sevkiyatını yavaşlatma kararına sert tepki veren Sedat, Sovyet askerlerinin Mısır'ı terk etmesi çağrısı yapmıştır. Bu olaydan sonra on beş bin dolaylarındaki Sovyet askeri personeli sayısının bine düştüğü kabul edilmektedir.¹⁶⁶

Ekonomik ve askeri yardımlardaki değişimler, ikinci göstergemizi oluşturmaktadır. Sedat döneminde artmaya başlayan gerilimler ve Sedat'ın alternatif arayışları neticesinde 1972'den sonra yeniden Amerikan yardımlarını alınmaya başlamıştır. 1979 yılında Camp David Anlaşması'nın imzalanmasının ödülü olarak 7 milyar dolar ile zirve yapan yardımlar, sonraki yıllarda da üç milyar dolardan aşağıya düşmemiştir. Yabancı Askeri Yardım Fonu (FMF), Ekonomik Destek Fonları (ESF) ve Uluslararası Askeri Eğitim ve Öğretim Programı (IMET), Mısır'ın faydalandığı başlıca yardımlardır.¹⁶⁷

İkinci göstergenin ikinci kısmını oluşturan silah alımına ilişkin verilere baktığımızda, Mısır'ın silah alışverişindeki kırılmanın, 1973 Savaşı'ndan sonra yaşandığını görmekteyiz. 1971 yılında Enver Sedat'ın iktidara gelmesiyle Batı'dan küçük miktarda silah alımına başlanmıştı. Sonraki yıllarda bu alımlar artış gösterdi. 1973 yılından sonra ise Batı bloğu ülkeleri silah alımında birinci sıraya yükseldi. Bu tarihten sonra, diğer kategorisinde yer alan ülkelerden silah alımı yapılmasının yanı sıra Sovyetler Birliği'nden hiç silah alınmamıştır. Askeri alanda destek sağlanması ittifak ilişkisinin önemli bir unsuruyken bu desteğin ortadan kalmış olması ittifakın sonlanmasının işareti olarak değerlendirilebilir. Grafik 11'teki kara silahlarına, Grafik 12'teki hava silahlarına, Grafik 13'deki füze/radar alımlarına ve Grafik 14'deki donanma teçhizatlarına ilişkin veriler de yukarıda ifade edilen tespiti onaylar niteliktedir. Her bir kategoride, Sovyetler Birliği'nin payı erimişken onun yerini ağırlıklı olarak Batı ve zaman zaman da diğer kategorisindeki kutupsuz ülkeler doldurmuştur.

Göstergelerin üçüncüsü olan müttefik devletle yapılan anlaşmaların fesih edilmesi koşulunun ise Enver Sedat'ın 15 Mart 1976'da Sovyetler Birliği ile 27 Mayıs 1971'de imzalamış olduğu Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı fesih etmesiyle karşılandığını görmekteyiz.

¹⁶⁶ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.63-64.

¹⁶⁷ Jeremy M. Sharp, "Egypt: Background and US Relations", **CRS Report**, Washington: Congressional Research Service, 2019, p.22.

Son kriterimizi oluşturan müttefikten bağımsız politikaların takip edilmesi başlığının altında Mısır'ın Sudan olayında Numeyri taraftarlarını desteklemesini ve İsrail ile barış anlaşması sürecini ele alabiliriz. 1972 yılında Sudan'da komünist bir grup tarafından, Numeyri hükümetini devirmeye yönelik bir darbe gerçekleştirilmişti. Mısır'ın, Numeyri'ye sağladığı destek neticesinde bu darbe başarıya ulaşamamıştı. İktidarını sürdürmeyi başaran Numeyri ise sonraki yıllarda Sovyetler Birliği'nin etkisinden uzaklaşarak ABD ile yakınlaşmıştır.¹⁶⁸ Bu, Sovyetler Birliği adına bir başarısızlıktı. Sovyetler Birliği, Sedat'ın komünist darbeyi önlemiş olmasından rahatsızlık duyarak silah sevkiyatını yavaşlatma kararı almıştır. Enver Sedat'ın bu adıma tepkisi ise Temmuz 1972'de Sovyet askerilerinin Mısır'ı terk etmesi çağrısı yapması olmuştur.

İsrail-Mısır arasındaki gerilimin çözülmesi Sedat için önemli konu başlıklarından birisiydi. Fakat Sovyetler Birliği bu konuda sonuç alabilecek bir pozisyonda değildi. Sedat, ABD'nin İsrail üzerindeki etkisinin farkında olarak İsrail'le yapılacak olan barış görüşmelerine ABD'nin müdahil olmasını istemekteydi. 1973 Savaşı'ndaki kısmi başarı, Mısır'ın ABD'yle barış görüşmelerini yürütmesine olanak sağladı. Bu gelişmeden sonra Sovyetler Birliği barış görüşmelerinin dışında bırakıldı.

1967'de başlayıp 1976'da resmi olarak Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ittifakın sona ermesiyle sonuçlanan sürecin ele alınması ayrılışa neden olan faktörlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. 1952 yılında, Mısır'da Krallık yönetimini sona erdiren Hür Subaylara göre “1948 yenilgisinin intikamını almak bir vatanseverlik göreviydi”.¹⁶⁹ Bu yaklaşım ve Nasır'ın kendisi için çizdiği Arap toplumunun lideri rolü, İsrail ile savaşın yeniden alevlenmesini kaçınılmaz kılıyordu. 1967 yılında, İsrail ani bir hava saldırısıyla üç Arap devletinin de hava güçlerini daha onlar havalanmadan imha etti. İsrail'in 6 gün içerisinde Golan Tepelerini, Batı Şeria'yı, Gazze'yi, Doğu Kudüs'ü ve Sina'yı ele geçirerek elde ettiği askeri zafer, Arap halkları hanesine alçaltıcı bir yenilgi olarak yansımıştı. Nasır, bu ağır yenilgi sonrası istifa etmiş olsa da yoğun gösteriler ve halkın talebi üzerine istifasını geri çekmişti.

¹⁶⁸ Dennis Hevesi, “Gaafar al- Nimeiry, A Sudan Leader Shifting Politics, Dies at 79”, *The New York Times*, 11 Haziran 2009, <https://www.nytimes.com/2009/06/12/world/africa/12nimeiry.html> (15 Aralık 2019).

¹⁶⁹ Cleveland, s.338.

1967 Savaşı'ndan sonra, Sovyetler Birliği'nin yıllardır devam eden askeri ve ekonomik yardımlarına rağmen Mısır'ın kendisini savunamayacak durumda olmasının ortaya çıkması, Sovyetler Birliği ittifakını sorgulatmaya başlamıştı. İsrail karşısındaki sorununu çözebilecek kapasiten yoksun olma ve bu konunun çözümünde Sovyetler Birliği'nin yetersiz olması gerçeğiyle yüzleşmenin travması, Nasır'ın ABD'ye olan bakış açısını değiştirerek onu ABD'yle ilişkilerini yenileme yoluna götürdü. Bu durum, Nasır'ın operasyonel kodunda bir değişimin meydana geldiğini göstermekteydi. Savaşın sonra, Nasır, Ortadoğu'daki kriz ve sorunların “Amerikan anahtarı” olmaksızın çözümlenemeyeceğini fark etmişti.¹⁷⁰ Fakat ilişkilerin iyileştirilmesi adımlarından bir sonuç alınamadı. Bu durum, bireyin inanç sisteminin karar alma sürecini etkilediğini ama tek karar verici unsur olmadığını göstermektedir.¹⁷¹

Alternatif üretmede başarısız olan Mısır, Sovyetler Birliği'yle gittikçe daha fazla bağımlı hale geldiği bir ilişkiye girdi. Sovyetler Birliği, Mısır ordusunun yeniden yapılandırılması ve eğitilmesi aşamasında aktif olarak rol aldı. 1500 Sovyet danışmanı Mısır ordusunda görevlendirilmişti. İskenderiye ve Port Said limanlarında Sovyet savaş gemilerinin sayısının artmasının yanı sıra Sovyetler Birliği için özerk tesisler tahsis edilmişti.¹⁷² 1967 Savaşı'nın getirdiği yıkım, Mısır'ı, Sovyetler Birliği'ne ekonomik ve askeri alanlarda bağımlı duruma getirmişti. Sonuç olarak Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkide daha önce emsali olmayan derecede Sovyetler Birliği'nin Mısır'ın iç işlerine müdahillliği söz konusuydu.¹⁷³ Ülkesinin yabancı güçlerden bağımsızlığı, Nasır'ın uğruna mücadele ettiği en önemli başlıklardan birisiyken, savaşın sonra Mısır ordusu adeta Sovyetlerin eline teslim edilmiş durumdaydı. Mısır, ekonomik ve askeri olarak Sovyetler Birliği'ne bağımlı hale gelmişti.

Cemal Abdül Nasır'ın ani vefatı neticesinde ülkedeki tek siyasal organ olan Arap Sosyalist Birliği (ASU) tarafından cumhurbaşkanlığı için aday gösterilen Enver Sedat, Hür Subaylar darbesinde yer alan subaylardan birisiydi. ASU tarafından aday gösterildikten sonra yapılan seçimde oyların %90'ını alarak cumhurbaşkanı seçildi. Enver Sedat ve Cemal Abdül Nasır arasında birçok noktada farklılıklar söz konusuydu.

¹⁷⁰ Yehuda U. Blanga, “Nasser’s Dilemma: Egypt’s Relations with the United States and Israel, 1967-69”, **Middle Eastern Studies**, Vol.51, No.2, (September 2014), p.322.

¹⁷¹ George, p.191.

¹⁷² Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.45.

¹⁷³ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.46.

Sedat, kişilik olarak Nasır'dan daha az ideolojik ve sakin bir yapıya sahipti. Aynı zamanda Nasır'ın hem Mısır içinde hem de diğer ülkelerin Arapları arasında sahip olduğu karizmatik imajdan yoksundu. Sedat'ın bu konudaki eksikliği, Sovyetler Birliği karşısında elini zayıflatmaktaydı ve taleplerini elde etmede zorluklar yaşatmaktaydı. 1970'ler boyunca, Sovyetler Birliği ve Mısır, Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden talep ettikleri karşısında ödeyeceği “bedel” üzerinde uzlaşmaya çalışmışlardı.¹⁷⁴ Sedat'ın Sovyetler karşısında elinin güçlü olmaması, Sovyetler Birliği'ne, silah temini konusunda ciddi bir bağımlılık söz konusu olduğu için ayrıca önem taşımaktaydı. Mısır'ın 1963-1975 yılları arasında gerçekleştirdiği silah alımlarının %89,7'sinin Sovyetler Birliği'nden yapılmıştı.¹⁷⁵

Ayrıca Sedat'ın komünizme yaklaşımı ve liberal ekonomi hakkındaki düşünceleri Nasır'inkilerden farklıydı. Sedat birçok Müslüman gibi komünizm ve İslam'ın uyumsuzluğuna dair düşüncelere sahipti.¹⁷⁶ Bu sebeple Sovyetler Birliği'ne daha şüpheli yaklaşmaktaydı. Üstelik Sovyetler Birliği, Mısır'ın önemli sorunlarının kaynağı olan İsrail ile ilişkiler konusunda etkisizdi, bu alanda etkili olabilecek tek adresin, İsrail'in en büyük destekçisi olan ABD olduğu görülmekteydi. Sovyetler Birliği'yle kurulmuş olan müttefiklik ilişkisi, Mısır'ın ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli gelmemekteydi. Olaylara ideolojiden uzak şekilde pragmatik çerçeveden bakan Sedat, bu gerçeğin gereği olarak ittifak tercihinde değişikliğe gitti. Bu yaklaşıma paralel şekilde, Sedat döneminde Mısır'ın Sovyetler Birliği'yle gelgitli bir şekilde sürdürdüğü ilişkisini sona erdirdiğini ve ABD ile yeni bir ittifak oluşumuna yöneldiğini görmekteyiz. Sonuç olarak, Sedat döneminde Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişki gittikçe kötüleşmekteyken Batı ve ABD, Mısır'ın yeni partnerleri olarak sahneye çıkmaktaydılar.

Ekonomik olarak, Nasır'dan Enver Sedat'a kalan miras iç açıcı değildi. Süreklilik arz eden “her an savaş başlayabilir” atmosferi sebebiyle turizmden gelir sağlanamıyordu. Önemli gelir kaynaklarından birisi olan Süveyş Kanalı ise 1967 yılından beri kapalı durumdaydı. Sürekli çatışma hali piyasaları öngörülemez ve istikrarsız hale getiriyorken Mısır'ın liberal ekonomik politikalardan uzak duruşu yatırımcı için güvensizlik

¹⁷⁴ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.56

¹⁷⁵ Alexander J. Bennett, “Arms Transfers as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East”, **Middle East Journal**, Vol.39, No. 4 (Auntum 1985), p.752.

¹⁷⁶ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.54.

yaratıyordu. Enver Sedat, bu problemlerin süreklilik arz eden İsrail-Mısır çatışmasından ve Sovyetler Birliği'yle kurulmuş olan yakın ilişkiden kaynaklandığına inanmaktaydı.¹⁷⁷ Bu problemlerin çözümü, Mısır'ın daha güvenli bir ülke olmasının önünü açarak yabancı sermayenin dikkatini çekmesini sağlayabilecekti. Ayrıca “infitaḥ” olarak da adlandırılan adımlarla ekonomi alanında planlı ekonomik modelden iktisadi açılma politikasına geçilerek yabancı sermaye ve özel sektöre ayrıcalıklar tanınması, bu sayede sanayi yatırımlarının ve istihdamın artmasıyla beraber Mısır ekonomisinin güçlendirilmesi amaçlanmıştı. Fakat bu amaçların gerçekleşmediği ve yabancı sermaye yatırımlarının genellikle inşaat, turizm, ticaret ve lüks eşya ithali gibi sektörlerle kaydıgı görülmektedir.¹⁷⁸ Hatta bu politika halkın çok küçük bir azınlığının zenginleşmesini sağlamışken halkın geri kalan büyük bir kısmının fakirleşmesine yol açarak sosyal eşitsizliği arttırmıştır.

Mısır ekonomisi, Ekim Savaşı'ndan önce bile dış borçlarını ödeme sıkıntısını yaşamaktaydı. 1972 yılında, iki milyar dolar olan askeriye-dışı dış borç ödemeleri, Mısır'ın mal ve fabrika-dışı hizmet ihracatının %31,5'una denkken savaştan sonra durum daha da kötüleşmişti ve Mısır'ın askeriye-dışı dış borcu yedi milyar doları aşmıştı. Yedi milyar doların dört milyar dolarını sadece Sovyetler Birliği'ne olan borçlar oluşturmaktaydı. Bu koşullar altındaki Mısır ekonomisi göz önüne alındığında Sovyetler Birliği, Sedat'ın Mısır'ın borçlarını silme ya da yeniden ödeme planı hazırlanması talebini reddetmekteydi.¹⁷⁹

Siyasal olarak, Mısır ve Sovyetler Birliği ittifakı yıpranmış durumdaydı. Sovyetler Birliği'nin artan düzeyde Mısır'ın iç işlerine müdahil oluyor oluşu halkta kızgınlık yaratıyordu. Ayrıca Mısır'ın içinde olduğu geri kalmışlık ve kötü koşullar için Sovyetler Birliği sorumlu görülüyordu.¹⁸⁰ Bu sebeple, İsrail'e karşı hareketsizliğin baskısı altında olan Sedat için Sovyetler Birliği'ni eleştirmenin iç politikada bir karşılığı söz konusuydu. Sovyetler Birliği günah keçisi olarak eleştiriliyorken ABD umut vaat eden yeni ortak olarak yükselişteydi.

¹⁷⁷ Arı, s.193.

¹⁷⁸ Hilal Görgün, “Enver Sedat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, 11, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995, s.266. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enver-sedat> (13 Aralık 2019).

¹⁷⁹ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.76-7.

¹⁸⁰ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.55.

İsrail konusunda ise siyasi ve diplomatik araçlarla çözüm bulamayan Sedat, son çare olarak İsrail'in yenilmezliğini gösterebilirse pazarlık masasında İsrail'in gücünün kırılacağını hesap ederek bir savaş hazırlığı içerisine girmiştir. Dördüncü Arap-İsrail Savaşı olarak da adlandırılan bu savaş, 6 Ekim 1973'te bu kez Arapların saldırıya geçmesiyle başlamıştı. Ayrıca, Ekim Savaşı'nın erken safhalarında Mısır'ın gösterdiği askeri başarı, İsrail ordusunun yenilmezliği efsanesinin yıkılmasını sağlamıştır. Elindeki savaş kartını da oynayan Sedat, İsrail sorunun çözümünde artık köşeye sıkışmıştı. Problemi kendi kapasitesiyle çözüme kavuşturamıyordu, bu konuda çaresizlik içerisindeydi. Bu noktada, savaşın başlangıcındaki askeri başarı sayesinde ABD'nin barış sürecine müdahil olması önemli bir gelişmeydi. Bu, Mısır'ın İsrail'le olan sorunun çözüme kavuşması için bir çıkış kapısıydı. Sedat, 1973'teki savaştan sonra Mısır ve İsrail arasında bir barış anlaşmasına ulaşılması için ABD'nin yürüttüğü çalışmalara olumlu yaklaşarak İsrail'e bir ziyaret gerçekleştirme kararı aldı.¹⁸¹ Enver Sedat, 19 Kasım 1977 tarihinde gerçekleştirilen bu ziyarette, İsrail parlamentosu Knesset'te konuşma yapan ilk Arap lider oldu. Arap devletlerinin yanı sıra Müslüman ülkeler de Mısır'ın bu adımını kınadılar. ABD ve Batılı devletler ise bu adımı, barışa yönelik umutlar için olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekteydi. Bu sürecin ilerleyen aşamalarında İsrail ve Mısır arasında başlayan ikili görüşmeler, 17 Eylül 1978'de Camp David Anlaşması'nın Enver Sedat, Menahem Begin ve Jimmy Carter tarafından imzalanmasıyla sonuçlandı. Bu gelişmeyi, 26 Mart 1979'da Sedat ve Begin'in imzaladığı resmi Mısır-İsrail anlaşması takip etti.

Sedat için müttefiki olan Sovyetler Birliği'nin, halkın üzerinde stres yaratan ve huzursuzluklara yol açan ekonomik problemlerin üstesinden gelebilmelerine yardımcı olmaması ve Mısır'a yaptığı silah sevkiyatını yavaşlatması bardağı taşıran son damlalar oldu.¹⁸² 15 Mart 1976'da Sedat, 1971 yılında imzalanan ve Sovyetler Birliği'nin Üçüncü Dünya ülkeleriyle kurduğu ilişkisi için bir ilk olan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması'nı tek tarafı olarak fesh ettiğini açıkladı.¹⁸³

¹⁸¹ Görgün, s.266.

¹⁸² Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.77.

¹⁸³ Dawisha, **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**, p.76.

Mısır'ın ikinci ayrılış deneyimi, 1967 Savaşı'ndan sonra başlayan bir süreç neticesinde gerçekleşmiştir. Bu durumu, Deutsch ve Meritt'in ifadesiyle birikimli olay olarak tanımlayabiliriz.¹⁸⁴ 1967 Savaşı'ndan sonra yaşanan hayal kırıklığıyla başlayan bu sürecin, kopuşla sona ermesinde söz konusu sürece etki eden birçok neden bulunmaktadır. Travmatik olay, lider değişikliği ve iktidarın meşruluk krizi ayrılış kararını şekillendirmiştir. Arap devletleri ve İsrail arasında yıllardır süregelen savaşlar, Arap devletlerinin taleplerini elde etmelerine katkı sağlamamıştı. Özellikle 1967 Savaşı, İsrail hava savunmasının kısa sürede Arap devletlerini ekarte etmesi ve geniş toprak kazanımları elde etmesi sebebiyle büyük bir utanç kaynağıydı. Mısır'da bu travmatik yenilginin mağduruydu ve bu yenilgi Sovyetler Birliği ile olan ittifakını sorgulamasına yol açmıştı.¹⁸⁵ Uzun yıllardır Sovyetler Birliği'nden aldığı askeri ve ekonomik yardımlara rağmen, Mısır'ın, sınırlarını ve toprak bütünlüğünü korumada yetersiz durumda olduğu ortaya çıkmıştı. Ayrıca, 1967 Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'daki kriz ve sorunların “Amerikan anahtarı” olmaksızın çözümlenemeyeceğini fark eden Nasır, Sovyetler Birliği'nin ABD ve Mısır arasındaki flörte kayıtsız kalmayacağını bilmesine rağmen, ABD ile ilişkilerin kurulmasını sağlayacak alternatif yolları deniyordu.¹⁸⁶ Nasır, İsrail karşısındaki sorununu çözebilecek kapasiten yoksun olduğunun ve bu konunun çözümünde Sovyetler Birliği'nin yetersiz olduğunun farkında olarak ABD ile ilişki kurma ve Arap-İsrail konusunda ABD'yi dengeli bir politikaya çekme gayretindeydi. Fakat hem tarafların pozisyonlarında esnekliğe açık olmamaları hem Nasır'ın ABD'nin taleplerini, kendisine atfettiği Arap liderliği rolüyle bağdaştıramaması hem de ABD'deki seçim süreci belirsizliği gibi etkenler sebebiyle bu konuda bir ilerleme kaydedilememişti. Mısır ve İsrail arasındaki sorun Mısır için problem yaratmaya sonraki yıllarda da devam etti. Nasır gibi, Enver Sedat'ta İsrail ile yaşadıkları sorunun diplomatik yollardan çözümünde ABD'nin kilit bir role sahip olduğunun farkındaydı. Fakat ABD'nin İsrail ve Mısır konusuna müdahil olması ancak 1973'teki Ekim Savaşı'ndan sonra mümkün olmuştur. Ekim Savaşı, Mısır için hem son hem bir başlangıç olmuştur. Savaşın önce müttefiki Sovyetler Birliği'nden büyük ölçüde destek alan Mısır, savaşın başlangıcındaki başarısını saymazsak yine sonuçsuzlukla karşı karşıya idi. Mısır, İsrail sorununun çözümü için hem diplomatik hem de askeri bütün seçeneklerini kullanmış olmasına rağmen hala bir

¹⁸⁴ Deutsch ve Meritt, p.136.

¹⁸⁵ Bonga, p.312.

¹⁸⁶ Bonga, p.319.

çözumsuzlük içindeydi. Geçmiş deneyimleri, Sovyetler Birliği ile sahip olduğu müttefiklik ilişkisinin sorunlarının çözümünde etkili olmadığını göstermişti. Bu durum, Mısır için bir dip noktasıydı. 1967'den beri süre gelen travmanın son noktası olan 1973 Savaşı, Mısır'a ABD'nin İsrail konusunda arabuluculuk yapması imkanını vermişti. Bu gelişme, Mısır'ın süper güçlerle kurduğu ilişki tarihinde yeni bir sayfanın başlangıcıydı.

Mısır'ın Sovyetler Birliği'nden kopuşunda lider değişikliği faktörünün de etkisi vardır. Enver Sedat, birçok konuda Nasır'dan farklı düşüncelere sahip bir isimdi. Nasır'dan daha az ideolojik bir bakış açısı vardı. Liberal ekonomiye olumlu yaklaşıyordu. Komünizme bakışı ise İslam'la komünizmin bağdaşmayacağı gerekçesiyle olumsuzdu.¹⁸⁷ Nasır'la arasındaki bir diğer önemli fark ise Enver Sedat'ta Nasır'ın sahip olduğu lider karizması ve Arap halklarının teveccühü yoktu. Bu durum, Sovyetler Birliği ile oturduğu pazarlık masasında onun elini zayıflatmaktaydı. Bu sebeple, Mısır'ın savunması için önem arz eden teçhizatların temini konusunda Sedat zorluklarla karşılaşılıyordu. 1970'ler boyunca, Mısır'ın, Sovyetler Birliği'nden talep ettikleri karşısında ödeyeceği “bedelin” ne olacağı tartışmaları devam etmişti.¹⁸⁸ Ayrıca, Nasır'ın başlattığı ABD ile ilişkilerin normalleştirilmesi adımı, Nasır'ın taviz vermeyen uzlaşmaz duruşu sebebiyle başarısız olmuştu. Sedat ise müzakere etmek için daha makul bir liderdi.

Enver Sedat'ın karşılaştığı meşruluk krizinin altında yatan iki önemli durum vardı. Bunlardan birincisi, Mısır'ın 1967 yılından beri deneyimlediği ekonomik kötüleşmenin devam ediyor olmasıydı. Hem savaşın kendisinin yarattığı yıkım hem de “İsrail’le her an savaş başlayabilir” atmosferi, Mısır ekonomisini zora sokmuştu. Sürekli çatışma hali piyasaları öngörülemez ve istikrarsız hale getiriyorken Mısır'ın liberal ekonomik politiklardan uzak duruşu yatırımcı için güvensizlik yaratıyordu. Sedat, bu problemlerin Sovyetleri Birliği'yle kurulmuş olan yakın ilişkiden kaynaklandığına inanmaktaydı.¹⁸⁹ Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, Mısır'ın borçlarını yapılandırmaya yanaşmıyor oluşu, ekonomik darboğazı derinleştiriyorken halkın durumunu daha da kötüleştirmekteydi.¹⁹⁰ Ekonomik yardımların yapılması ve küçük devletin müttefiki tarafından desteklenmesi

¹⁸⁷ Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, p.54.

¹⁸⁸ Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, p.56

¹⁸⁹ Arı, s.193.

¹⁹⁰ Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, p.77.

ittifak ilişkisinden beklenen faydalarken Sovyetler Birliği aksi yönde adımlar atmaktaydı. Bu durum Sovyetler Birliği'nin itibar kaybetmesine yol açmaktaydı.

Meşruluk krizinin ikinci nedeni, Mısır ve Sovyetler Birliği arasındaki yıpranmış ittifak ilişkisinden kaynaklanmaktaydı. 1950'li yıllardaki geri kalmışlık için Britanya ve ABD'nin suçlamasına benzer şekilde 1970'li yıllardaki problemler için de Sovyetler Birliği sorumlu görülmekteydi. 1967 Savaşı'ndan sonra derinleşen Sovyet etkisine yönelik bir halk kızgınlığı vardı.¹⁹¹ Siyasi olarak, Sovyetler Birliği'ni eleştirmenin iç siyasette bir getirisi söz konusuydu. Bu sebeple “günah keçisi” olarak Sovyetler Birliği eleştiriliyor ve halkın tepkisi iktidardan uzaklaştırılmaya çalışılıyordu. Ayrıca 1970'li yıllardaki ekonomik veya siyasal problemlerin ana kaynağı olan İsrail'le anlaşmazlığın çözümünde Sovyetler Birliği, diplomatik olarak etkisizdi. İsrail üzerinde bir caydırıcılığı yoktu. Mısır'ın temel sorununun çözümünü sağlayabilecek tek gücün ABD olduğu gerçeği, Sovyetler Birliği ittifakının Mısır'ın çıkarları açısından yararlılığını sorgulatmaktaydı.

2.3. İran

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda İran, ayaklanmalar ve iç karışıklıklarla karşı karşıya kalmıştı. Bu ayaklanmaları bastıran Albay Rıza Han, önemli bir güç elde etmişti. Bu güç, ona 1925 yılında meclis kararıyla Kaçar hanedanını sonlandırma ve yeni İran Şahı olma imkanı sağlamıştı. İran'ın İslam öncesi dönemlerine bir atıfla hanedanına Pehlevi adını vermişti.¹⁹² Öncelikli amaçları arasında, batılı anlamda bir modernizasyonu gerçekleştirmek, ulemanın yargıdaki etkinliğini kırmak ve mali bağımsızlıklarını sonlandırmak vardı. Laik yaşam tarzını her alana yaymaya çalışırken dini okulların etkisini azaltmıştı.¹⁹³ Bu değişimlerin çoğunu güç kullanarak gerçekleştirmişti ve güçlü bir direnişle karşılaşmıştı.¹⁹⁴

Rıza Şah dönemi boyunca üst sınıf mensupları hızla batılılaşmaya başlamıştı. Bunun gerçekleşmesinde, açılan yeni okul ve üniversitelerdeki Batı tarzı eğitimin, yoğun şekilde Batılı ürünlere ve Batı kültürüne maruz kalmanın önemli bir etkisi vardı.¹⁹⁵ Batılılaşmaya

¹⁹¹ Dawisha, *Soviet Foreign Policy Towards Egypt*, p.55.

¹⁹² Richard Foltz, *Iran in World History*, New York: Oxford University Press, 2016, p.96.

¹⁹³ Arı, s.420-21.

¹⁹⁴ Foltz, p.97.

¹⁹⁵ Foltz, p.98.

yönelik atılan adımlar, Pehlevi hanedanı ve dini nizam arasındaki çatlağı daha fazla derinleştirdi. 1960'lar kadar erken bir dönemde, Şah'a ve Pehlevi düzenine muhalefet, radikal İslami trendleri, siyaset sahnesine taşıdı.¹⁹⁶

1941 yılında Britanya ve Sovyetler Birliği ordularının İran'ı işgal etmesi, halk üzerinde bir şok etkisi yaratmıştı. Kızıl Ordu'yla, Britanya'nın Hindistan Ordusu'yla ve daha sonra Amerikalı askeri personellerle yüz yüze kalınması, İran'ın egemenliğinin ihlali ve zayıflığının ortaya çıkması anlamına geliyordu.¹⁹⁷ Müttefik devletlerin, İran'ı nüfuz alanlarına bölerek işgal etmesinden sonra Rıza Şah tahttan çekildi. Yerine 21 yaşındaki oğlu Muhammed Rıza geçti. Soğuk Savaş döneminin başlangıcında, Muhammed Rıza, babasından daha ihtiyatlı ve uyumlu bir şah profili çiziyordu.¹⁹⁸ Hem içeriden hem dışarıdan maruz kaldığı baskılar sebebiyle zayıf bir yönetimi vardı. Bir yandan Rıza Şah'ın demir yumruğundan kurutulan grupların güç kazanma girişimleri, bir diğer yandan ise bu grupların amaçlarına ulaşmasını engellemek için çaba gösteren statüko koruyucuları vardı. Ayrıca İran halkı, İran, protektora veya sömürge olmamasına rağmen İran'a zarar verecek derecede yabancılara imtiyazlar verilmiş olmasından dolayı yöneticilerine karşı tepkiliydi. Batı ve İran arasındaki ilişkinin öne çıkan nitelikleri, kültürel saygısızlık, ekonomik hakimiyet ve imparatorluk oyunlarıydı ve bu durum İran hakkında, yabancıların varlığına dair bir hoşnutsuzluk yaratmaktaydı.¹⁹⁹

1949 yılında, ilerleyen yıllarda İran petrollerinin millileştirilmesi için çabalayacak olan Muhammed Musaddık, Ulusal Cephe adı altında, geniş bir siyasi spektrum, yabancı etkisine ve şahın genişleyen otoritesine karşıtlik ortak paydasında bir araya getirmeyi başarmıştı.²⁰⁰ Bu grubun çabalarıyla, 1951 yılında Meclis, Anglo-Iranian Oil Company'nin (AIOC) millileştirilmesine karar verdi ve Musaddık'tan başbakan olmasını istedi. Başbakanlığı süresince, Musaddık, İran'daki yabancı etkisini ortadan kaldırmaya yönelik girişimlerde bulundu. Musaddık dönemi, Britanya-ABD ortak girişimi olarak gerçekleştirilen, uluslararası petrol kartellerini korumayı ve komünizmin yayılmasını önlemeyi amaçlayan bir darbe sonucunda sona erdi.²⁰¹ Eisenhower yönetiminin, 1953

¹⁹⁶ Abbas Amanat, **Iran: A Modern History**, New York: Yale University Press, 2017, p.502.

¹⁹⁷ Amanat, p.632.

¹⁹⁸ Foltz, p.100.

¹⁹⁹ Cleveland, s.322.

²⁰⁰ Cleveland, s.323.

²⁰¹ Ervand Abrahamian, **A History of Modern Iran**, New York: Cambridge University Press, 2008, p.118.

darbesi için verdiği destek, ABD-İran arasındaki hami-müvekkil ilişkisinin başlangıcı oldu. İran, sadece yapılan ekonomik ve askeri yardımlarla dengede tutulmadı birde Şah, herhangi bir sosyal kısıtlayıcı etkisinden kurtarılacak Pehlevi hanedanının bir diktatörlüğe dönüşmesinin önü açıldı.²⁰² Öte yandan, 1953 darbesi, devletin karar mekanizmalarının arkasında, Batı emperyalizminin olduğunu gözler önüne sermekteydi.²⁰³ Bu darbe, İranlı vatanseverleri yabancılaştırdı ve aşırılığa zemin hazırlayarak ılımlı liberal milliyetçileri zayıflattı. Temelleri atılan bu aşırılık, katı bir Amerikan karşıtlığı halini aldı.²⁰⁴

2.3.1. İran İslam Devrimi: 1979

İran, yüzyıllardır büyük güçler arasındaki mücadelenin önemli sahnelerinden birisi olmuştur. 19.yy'da Britanya ve Rusya, İran'da etkin olabilmek için mücadele etmişken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sahnede ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki mücadele yer almaktaydı.²⁰⁵ İran'daki Amerikan çıkarları, 1946 yılında, ABD'nin komünizm karşıtı bloğun lideri olma rolünü kabulüyle birlikte başlamıştır. İran'a ilişkin bir konu hakkında, ABD ve Sovyetler Birliği'nin Birleşmiş Milletler çatısı altında karşı karşıya gelmesi, Soğuk Savaş'ın başlangıcının bir parçası olmuştur.²⁰⁶ İran, Batı bloğunda yer alarak ABD'nin Ortadoğu'daki en önemli müttefiki olmuştur. Bu ittifak, 1979 yılında gerçekleştirilen İslam Devrimine kadar sürdürülmüştür. Bu tarihten sonra, ABD müttefik olarak değil, "Büyük Şeytan" olarak nitelendirilen bir ülke haline gelmiştir.

İran'ın ABD ile kurduğu ittifakından ayrılışı, göstergelerdeki değişimler tarafından desteklenmektedir. İncelenen ilk gösterge, asker sayılarındaki değişimlerdir. ABD, İran'da Soğuk Savaş döneminin başlangıcından 1979'da yaşanan rejim değişikliğine kadar çok sayıda askeri personel görevlendirmiştir. Hatta 1975-76 yılları arasında İran, 1000'den fazla ABD askerine ev sahipliği yapan 20 ülkeden birisidir. 1977 ve 1978'de de İran'da görevli ABD'li asker sayıları hayli yüksekken 1979 yılında %96,5'luk çok

²⁰² Roham Alvandi, **Nixon, Kissenger, and The Shah: The United States and Iran in The Cold War**, New York: Oxford University Press, 2014, p.17-18.

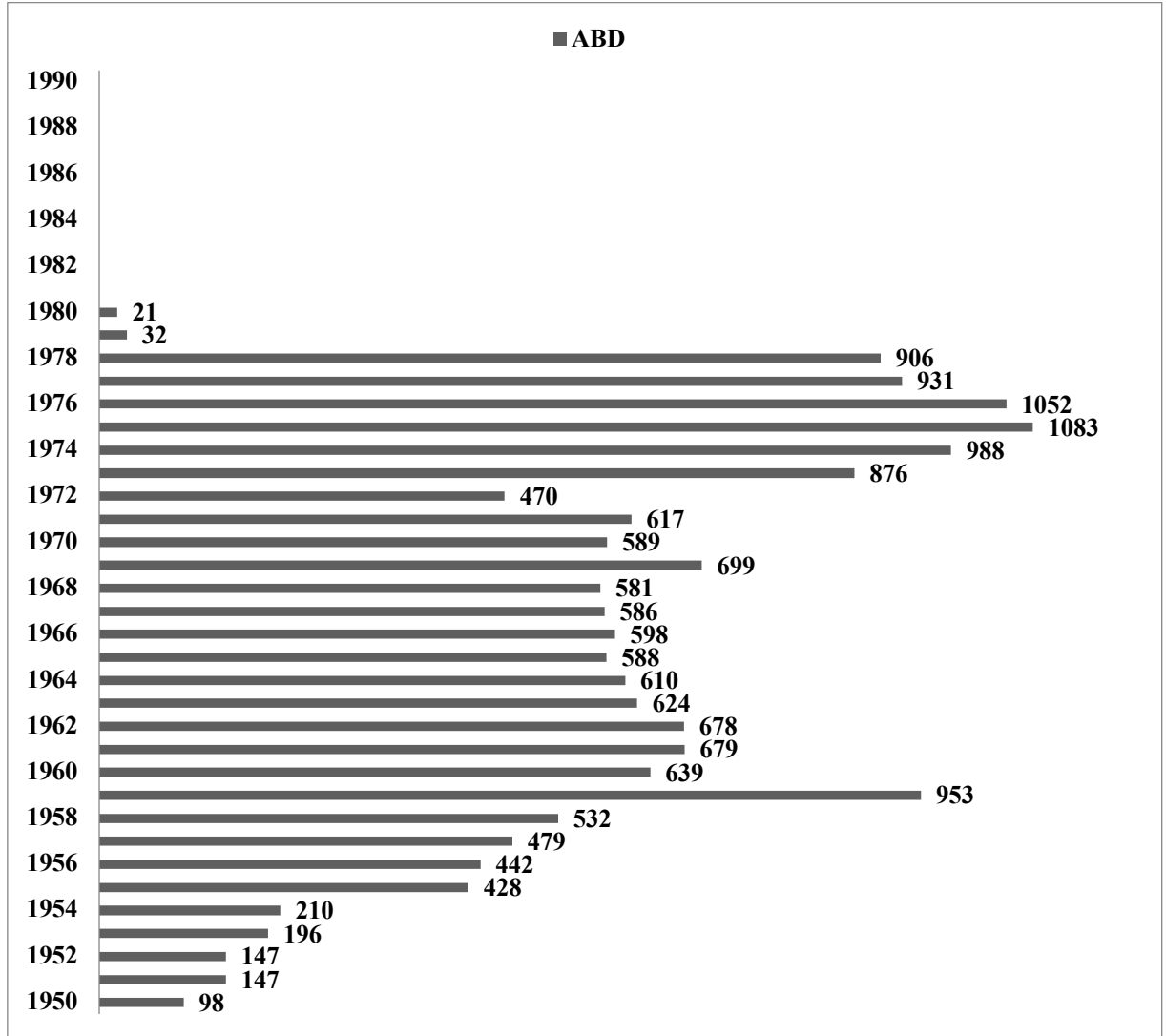
²⁰³ Mark J. Gasiorowski and Malcolm Byrne, **Mohammad Mosaddeq and The 1953 Coup in Iran**, New York: Syracuse University Press, p.23.

²⁰⁴ James A. Bill, **The Eagle and The Lion: The Tragedy of American- Iranian Relations**, New Haven: Yale University Press, 1988, p.94.

²⁰⁵ Bruce R. Kuniholm, **The Origins of The Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece**, New Jersey: Princeton University Press, 1980, p.130.

²⁰⁶ Richard W. Cottam, "United States, Iran and The Cold War", **Iranian Studies**, Vol.3, No.1, (1970), 2-22, p.4.

keskin bir düşüşle, görevli asker sayısı 32'ye düşmüştür.²⁰⁷ Machain ve Morgan'ın "ABD askerlerinin sınır ötesi görevlendirilmelerinin, Amerikan dış politikasının çıkarlarını ve belirli bir bölgeye olan adanmışlığını simgelediği"²⁰⁸ tespiti uyarınca bu görevlendirmelerin sona erışı, "adanmışlığın" sona erişini işaret etmektedir. Bu durum İran ve ABD arasındaki ittifakın sürdürülmediğini gösterir.

Grafik 15. İran'daki ABD Askeri Sayısı 1950-1990

Kaynak: Tim Kane, Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.:The Heritage Foundation, 2006.

²⁰⁷ Tim Kane, Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**, Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.

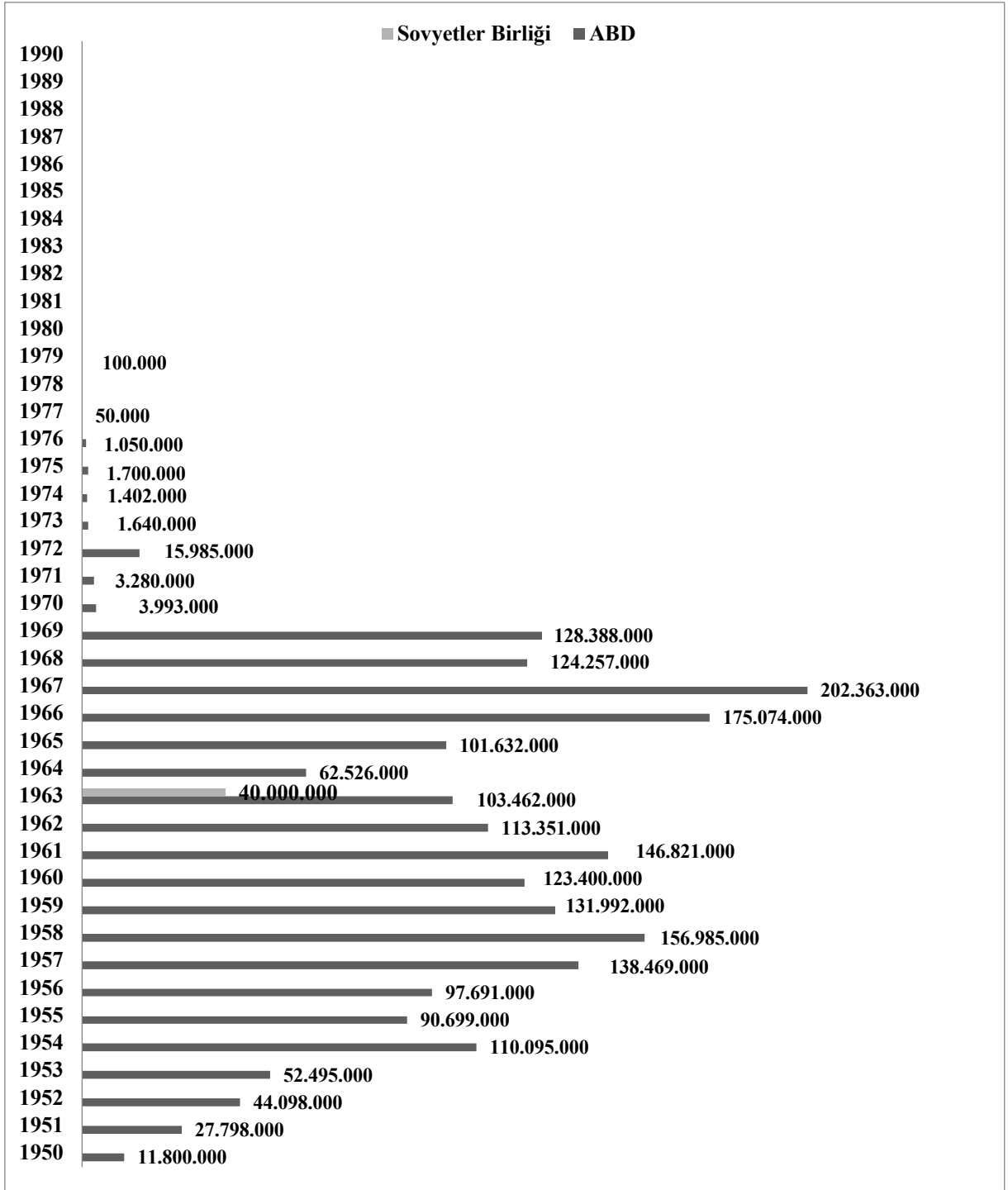
²⁰⁸ Machain ve Morgan, p.104.

Değerlendirmede dikkate alınan bir diğer gösterge ekonomik ve askeri yardımlarda meydana gelen değişikliklerdir. Grafikte, ABD'nin İran'a yaptığı yardımlarda 1972 yılından sonra bir düşüş olduğu görülmektedir. Fakat ABD'nin yaptığı yardımların dışında, 1970'li yıllarda İran ve ABD arasında güçlü bir ticaret bağı vardı. İran ve ABD arasında 8 nükleer santralin yapımını da içeren 15 milyar dolarlık bir anlaşma yapılmıştı. Günümüzde İran'ın nükleer enerjide bir ilerleme kaydetmemesi adına çeşitli siyasi ve ekonomik yaptırımları uygulayan ABD'nin, o yıllarda İran'ın nükleer gelişiminin temellerini atmaya hazırlanıyor olması ilişkilerin ne kadar iyi bir düzeyde olduğunu göstermektedir. 1975 yılında Amerikalı yetkililer, ABD ve İran arasında askeriye ve petrol dışı ticaretin gelecek altı yıl içinde 23 milyar dolara ulaşacağını tahmin etmekteydiler.²⁰⁹ Fakat 1979 yılında yaşanan gelişmeler ve yeni rejimin ABD'yle ittifakından ayrılmasından sonra bu beklentinin gerçekleşme ihtimali kalmamıştı. 1979 yılından sonra ABD tarafından İran'a bir yardım yapılmamıştı.

Süper gücün silah satışı aracılığıyla müttefikleri küçük devleti desteklemesi ve güçlendirmeye çalışması ittifak olmanın doğal bir sonucudur. Bu sebeple silah satışlarına ilişkin veriler, ittifak ilişkisi hakkında bilgi vericidir. İran, Soğuk Savaş döneminin başlangıcından 1979 yılına kadar %94,4 oranında Batı bloğu ülkelerinden silah alımı yapmıştır. 1979 yılından sonra ise bu oran, %0.33'e düşmüştür.²¹⁰ Silah alışverişi verilerinin gösterdiği keskin düşüş, İran ve ABD arasındaki ittifakın sona erişini işaret etmektedir.

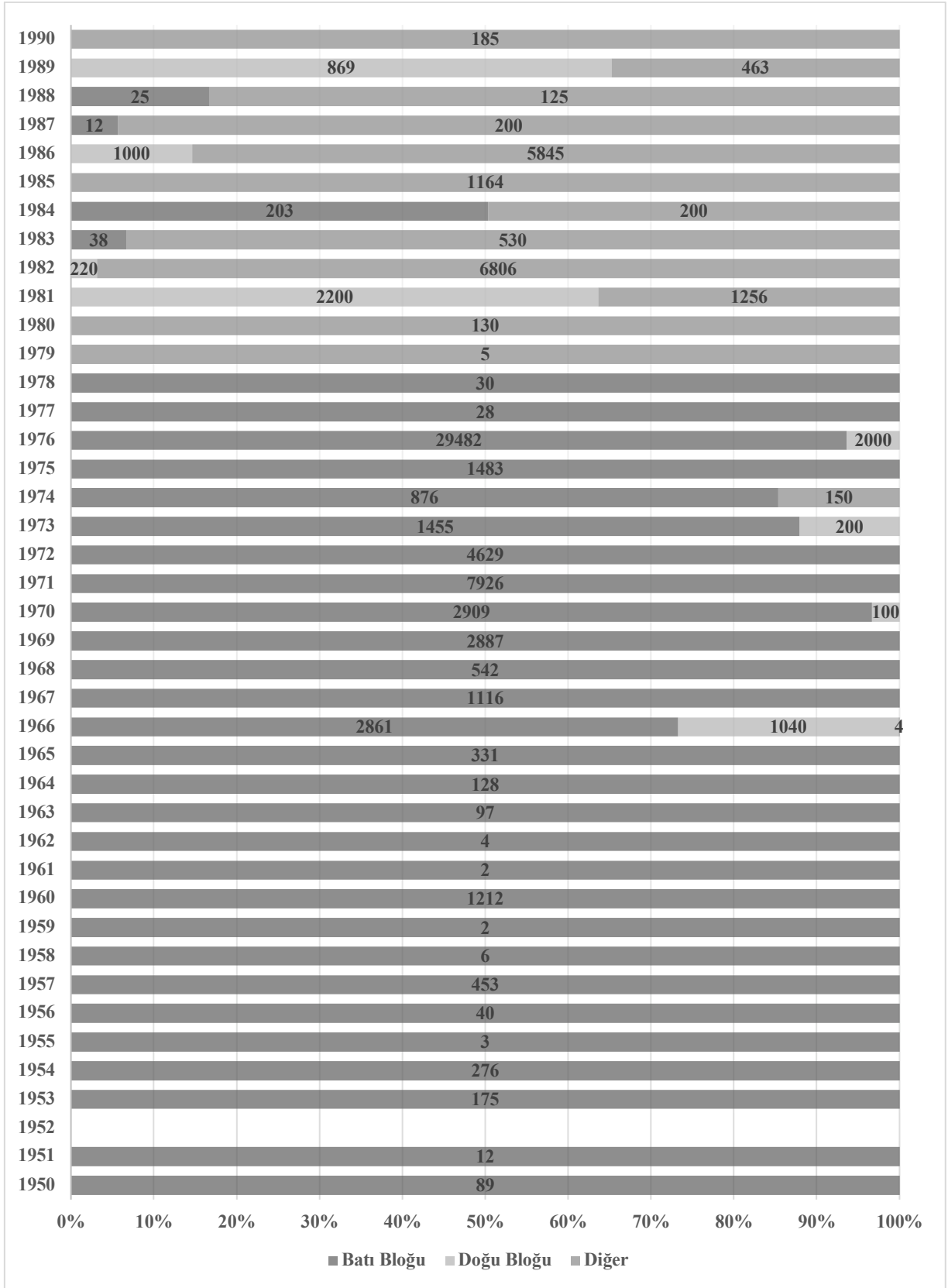
²⁰⁹ Bill, p.204.

²¹⁰ SIPRI, **Arms Trade Database**, 2019, http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php (7 Temmuz 2019)

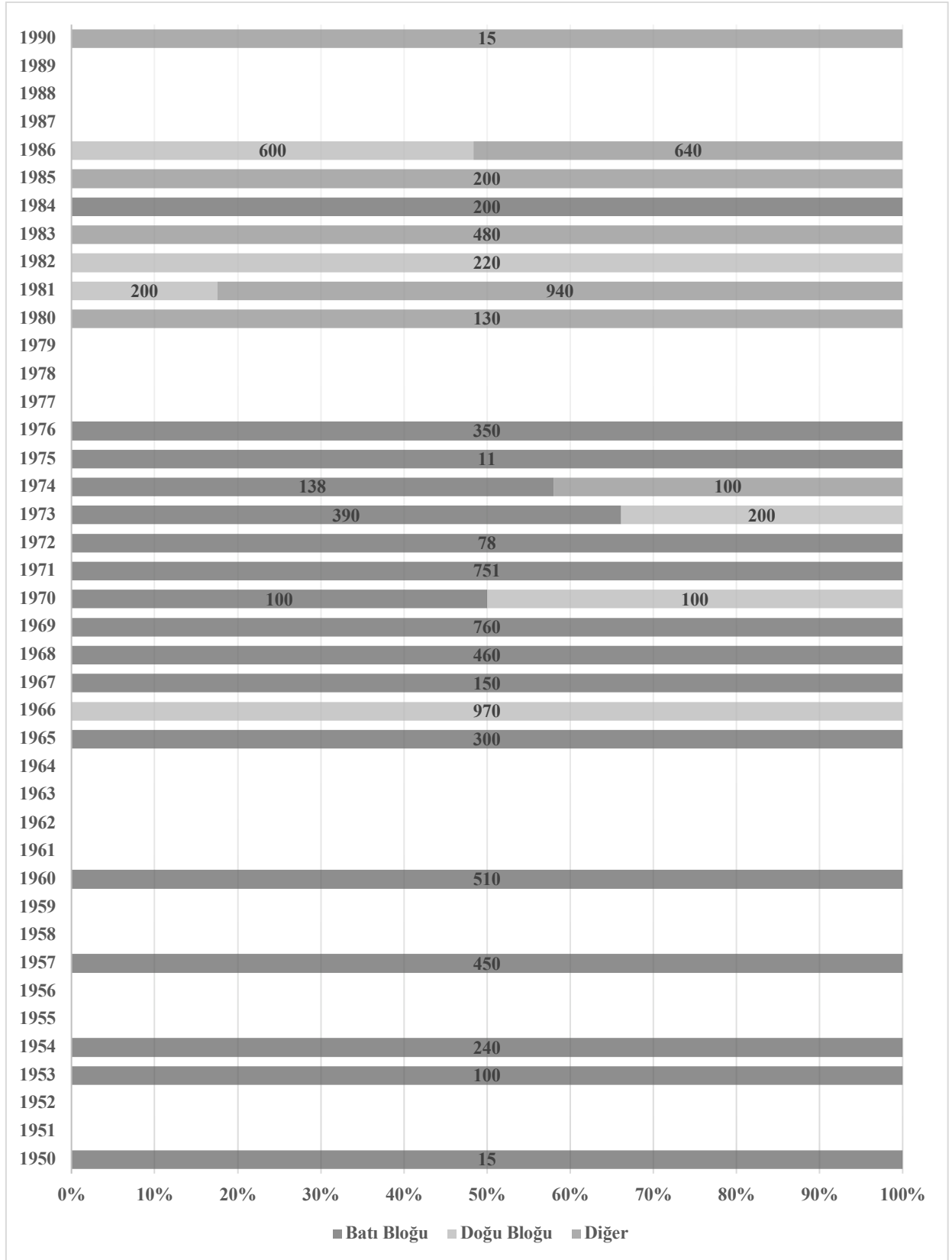
Grafik 16. Ekonomik ve Askeri Yardımlar 1950-1990

Kaynak: USAID Data Service, **US Overseas Loans and Grants [Greenbook]**, Washington D.C., 2019; James Richard Carter, *The Net Cost of the Soviet Foreign Aids*, (New York: Praeger, 1971), Aktaran: Gu Guan-Fu, "Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy", **Soviet Studies**, Vol.35, No.1 (January 1983), p.75.

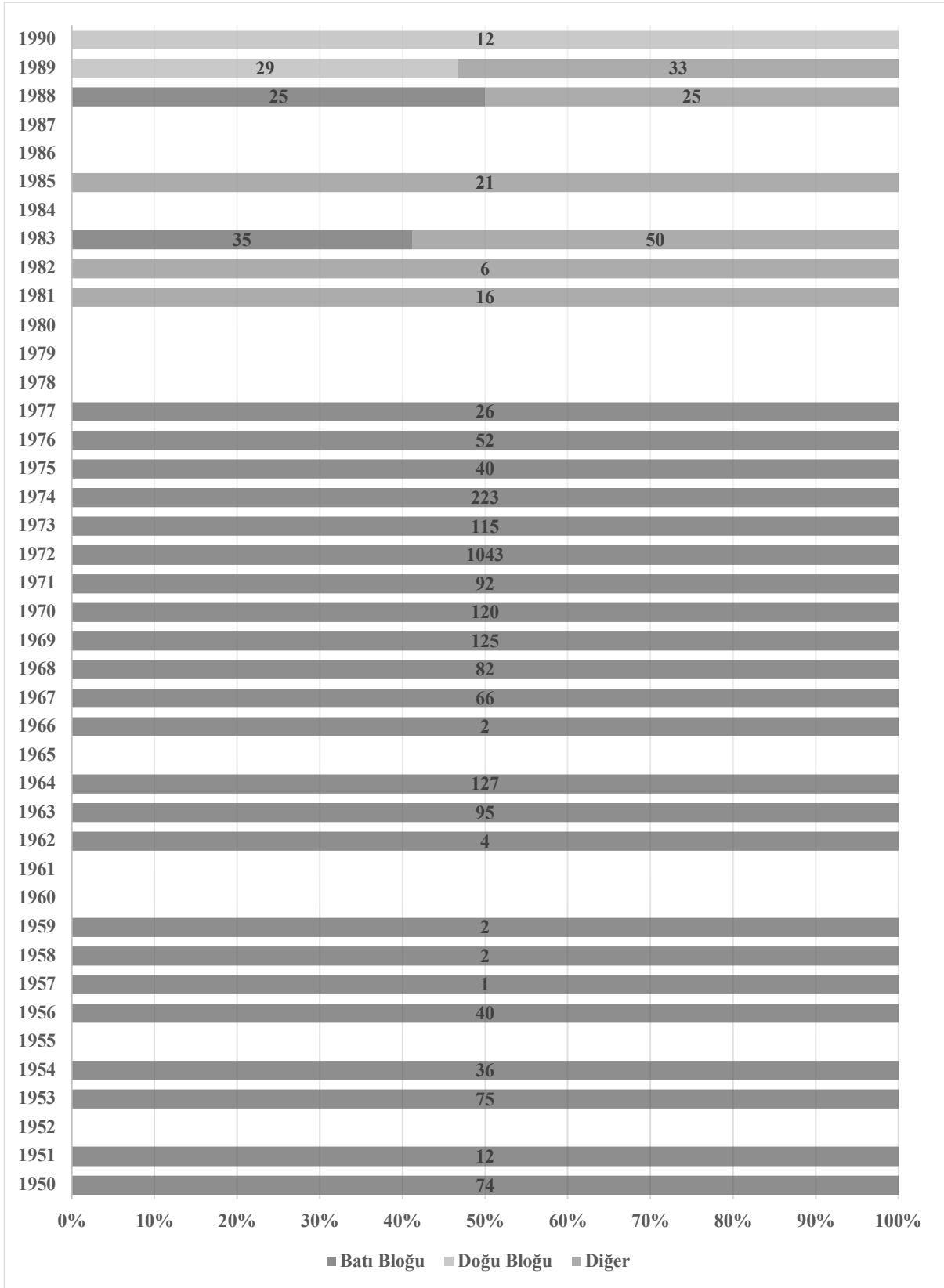
Grafik 17. İran'ın Silah Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

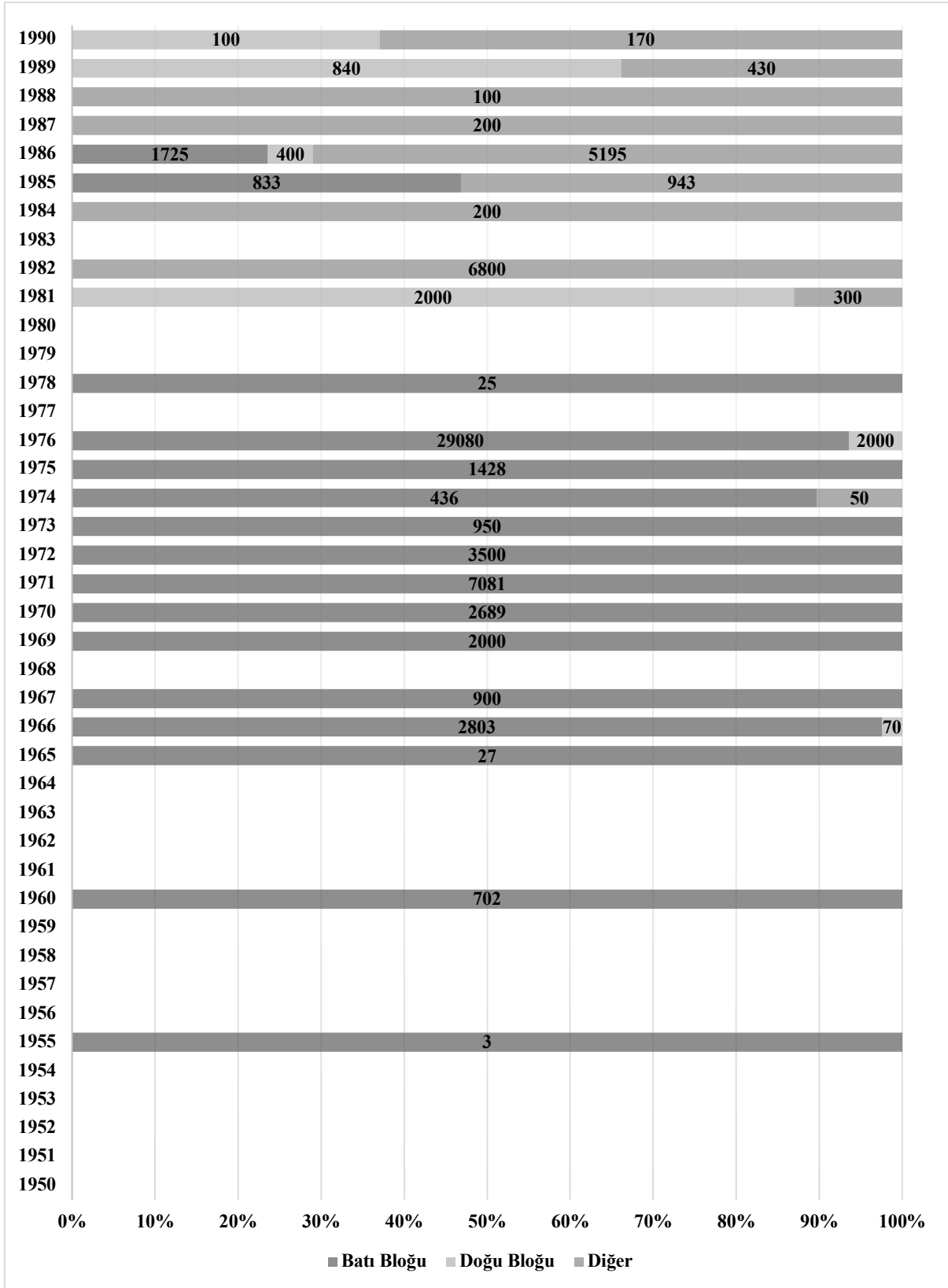
Grafik 18. İran'ın Kara Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

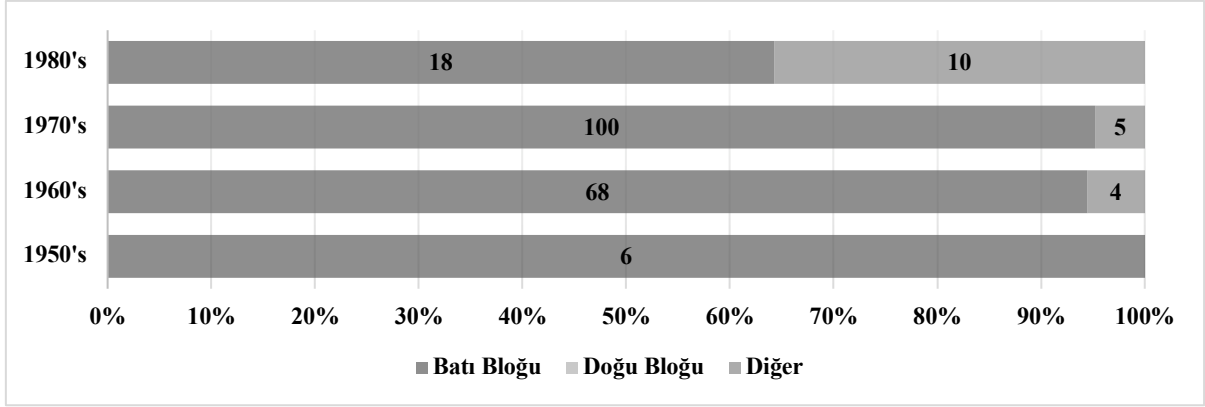
Grafik 19. İran'ın Hava Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 20. İran'ın Füze ve Radar Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, Arms Trade Database, 2019.

Grafik 21. İran'ın Donanma Silahları Alımı 1950-1990

Kaynak: SIPRI, *Arms Trade Database*, 2019.

1955 yılında ABD ve Batı-yanlısı Muhammed Rıza yönetimi arasında Dostluk, Ekonomik Münasebetler ve Konsolosluk Hukuku Anlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma, 1979 yılından sonra yürürlükten kaldırılmamış olsa da iki devlet arasındaki ilişkilerin seyri bu anlaşmanın varlığıyla uyumlu değildi. Taraflar, anlaşmadaki taahhütlerini ihlal ettikleri gerekçesiyle karşılıklı olarak Uluslararası Adalet Divanı'na başvurmuşlardı. Anlaşma kağıt üzerinde yürürlükte kalsa da ilişkiler üzerinde bir etkisi bulunmamaktaydı. Nitekim 2018 yılında anlaşmanın yürürlükten kaldırıldığını duyuran ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, yürürlükten kaldırma kararını “39 yıllık bir gecikme” olarak nitelendirmiştir.²¹¹

Yeni rejimin dış politikaya bakış açısını incelediğimiz zaman, müttefik devletten bağımsız politikaların takip edilmesi göstergesinin karşılandığını görmekteyiz. Yeni rejimin dış politikasının iki önemli boyutu vardı. Birincisi süper güçler karşısında bağımsızlığın sağlanması, ikincisi ise İran'daki İslami devrimin diğer uluslara ihraç edilmesi idi.²¹² İran, geçmişte süper güçler arasındaki rekabetin sahnelerinden biri olarak dış müdahalelere maruz kalmıştı. Bu durum bir yandan yabancı düşmanlığına sebep oluyorken diğer yandan vatanseverliği ön plana çıkarıyordu. Soğuk Savaş döneminde, Muhammed Rıza'nın baskıcı yönetimini sürdürmesini sağlayan ve onu destekleyen

²¹¹ Tom O'Conner, “What Is the 1955 treaty of Amity? US and Iran Are Still Friends on Paper, But Donald Trump Just a Stop to That”, *Newsweek*, 3 Ekim 2018, <https://www.newsweek.com/us-iran-still-friends-paper-donald-trump-put-stop-it-1151289> (10 Şubat 2020).

²¹² Maziar Behrooz, “Trends in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, 1979-1988”, Nikki R. Keddie and Mark J. Gasiorowski (Ed.), *Neither East Nor West: Iran, Soviet Union, and the United States* içinde (13-35), New Haven: Yale University Press, 1990, p.15.

ABD’de yabancı düşmanlığından nasibini almıştı. Daha önce İran topraklarını işgal etmiş olan Sovyetler Birliği ise ABD’den daha iyi bir müttefik seçeneği değildi. Bu sebeple süper güçlerin her ikisine de uzak durulması gerekiyordu. Devrimden sonra ülkenin lideri olan Humeyni, “Ne Batı Ne Doğu” söylemini sloganlaştırmıştı.²¹³

Britanya ve ABD’nin müdahalesiyle iktidarını sağlamlaştırılan Muhammed Rıza, 1953 yılındaki badireyi atlattıktan sonra muhalefete karşı daha sert bir tutum sergiledi. James A. Bill’in tabiriyle “Şah artık oy pusulasıyla değil süngüyle hükmetmeyi” seçmişti.²¹⁴ 1957 yılında kurulan SAVAK (Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü), “süngü” görevini yerine getirmekteydi. Siyasal muhaliflerin susturulması, medya sansürü, hükümet hatta üniversite kadrolarındaki işe alımların incelenmesi SAVAK’ın yetki alanı altındaydı.²¹⁵ SAVAK, halk arasında kötü bir şöhrete sahipti.

1970’lerde Muhammed Rıza Şah, 1950’lerde olduğundan daha özgüvenliydi çünkü artık daha büyük ve deneyimliydi. Ona, Fars Körfezi’nin Jandarması denilmekteydi ve Batılı liderler, özellikle de bölgedeki Sovyet yayılmasına karşı onu bir siper olarak gören ABD başkanları tarafından övülmekteydi. Bu rol, İran’a yapılan silah satışlarının seviyesine de yansımaktaydı.²¹⁶ Muhammed Rıza, sahip olduğu yeni gücünü toplumsal dönüşümü sağlayacak yenilikler yapmak için kullandı. Beyaz Devrim olarak nitelendirilen adımlar atıldı. Devlet toplum hayatını tüm yönleriyle kontrol altına almıştı. 1963 yılında toprak reformu hayata geçirildi. Toprak reformu kırsal kesimi dönüştürüyorken, hazırlanan beş yıllık planlarla küçük çaplı bir endüstriyel devrimin önü açılıyordu. Bu ekonomik gelişimden faydalananlar, rejimin destekçileri olan ailelerdi.²¹⁷

Yapılan yenilikler, toplumsal sınıfları yeniden düzenledi. Saray erkanı, hükümet yetkilileri, girişimciler ve ordu en tepedeki grupta yer alıyorlardı. Orta sınıfın altında iki grup vardı. Birinci grupta, geleneksel orta sınıfı oluşturan çarşı erkanı ve ulema yer almaktaydı. İkinci grupta ise modern orta sınıfı oluşturan beyaz yakalılar, eğitilmiş kesimler ve entelektüeller yer almaktaydı. Alt sınıfta ise işçiler ve kırsal nüfus bulunuyordu. İşçi sınıfı, toplam iş gücünün %30’dan fazlasını oluşturmaktaydı ve

²¹³ Abdullah Yeğin, “Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası”, *SETA Perspektif*, No.31, (Şubat 2014), s.2.

²¹⁴ Bill, p.98.

²¹⁵ Abrahamian, p.126.

²¹⁶ Michael Axworthy, **Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic**, New York: Oxford University Press, 2013, p.85.

²¹⁷ Abrahamian, p.132-3.

topraksızlıktan şehre göç eden köylüler sebebiyle gittikçe büyümektedir.²¹⁸ Bu durum, Beyaz Devrimin kırsal nüfusa toprak sağlama amacıyla başarılı olamadığını göstermektedir.

Beyaz Devrim adı altında yapılan toplumsal değişiklikler, halkın huzursuzluğunu üç açıdan arttırmıştı. Yapılanlar, entelektüellerin ve şehirli işçi sınıfının yönetimden memnuniyetsizliğini pekiştirmişti. Nüfus artışı, ekilebilir arazilerin kıtlığı sebebiyle sürekli genişleyen gecekondu bölgelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Bu durum geniş kapsamlı sosyal problemleri beraberinde getirmekteydi. İkinci olarak, yönetimin tercih ettiği ekonomik gelişim metodu, zenginliği sadece üst sınıfın elinde topluyordu. Bu sebeple toplumsal adaletsizlik ve gelir eşitsizliği gittikçe yükseliyordu. Son olarak, devrimle atılan adımlar, halkın beklentilerinin yükselmesine neden olsa da bu beklentilerin karşılanması konusunda başarılı olamadı. Bu durum, geniş kapsamlı toplumsal gerginlik yaratmaktaydı. Toplumsal huzursuzluk ise siyasal radikalizmin yaygınlaşmasına neden olmuştu.²¹⁹

1979 Devrimi'nde Şah'a muhalefet duygusu çok geniş bir toplumsal spektrumdan destek bulmuştu. Devrimi gerçekleştiren gruplar arasında İslamcılar, solcular, liberaller bulunmaktaydı. Devrim gerçekleşikten sonraki ilk zamanlarda bu parçalı grubun ABD ile ilişkilerin durumu hakkında farklı yaklaşımları bulunmaktaydı. Liberal seslerin ağırlıkta olduğu Geçici Hükümet ABD ile ilişkilerin sürdürülmesini tavsiye ediyorken, Humeyni, uzlaşmaz bir şekilde Amerikan-karşıtı pozisyon alıyordu.²²⁰ Devrimden sonra, devrimin diğer unsurlarını susturarak gücü elinde toplayanlar İslamcılar olduğu için devletin politikalarının şekillenmesinde Humeyni doğrudan etki sahibidir.

1951-53 yılları arasında yaşananlar, 1979'da gerçekleştirilen devrimi etkilemiştir. Devrimi gerçekleştirenler, benzer olayların yeniden yaşanmasını engellemek adına her önlemini almıştı. Bir yandan Amerikan karşıtı söylem canlı tutuluyorken diğer yandan Washington'un her bir adımı, sözü, mesajı dikkatlice incelenmekteydi. ABD ile yakın ilişkideki İranlı sivil ve askeri yetkililer, hapse atıldı veya emekli edildi. Son adım olarak ise Pehlevi hanedanının düzeni tesis etme teşebbüsü aleni hale gelince, Amerikalı

²¹⁸ Abrahamian, p.134-9.

²¹⁹ Abrahamian, p.140-3.

²²⁰ Behrooz, p.17.

diplomatlar rehin alındı.²²¹ Amerika'nın, Muhammed Rıza Şahı, tedavi için kabul etmesi, Ağustos 1953'teki darbeye Amerika'nın müdahalesinin acı anılarını hatırlatarak, tedirginlik içindeki taze devrim taraftarları üzerinde dejavu etkisi yaratmıştı.²²² Tarihe “rehine krizi” olarak geçen olaylar, bu gelişmeye tepki olarak 400 Tahran üniversitesi öğrencisinin ABD Büyükelçiliği'ni ele geçirmesiyle başlamıştı. Öğrenciler CIA'nın 1953'teki müdahalesini tekrarlamayı planladığına ve Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'ni üs olarak kullandığına inanmaktaydılar. Elçilikte görevli diplomatik personeli 444 gün süreyle rehin aldılar.²²³ Buna karşılık Başkan Carter, İran'dan petrol ihracatını durdurmuş ve diplomatik ilişkileri kesmiştir.²²⁴

Yukarıda açıklanan olaylar ve incelenen veriler, İran'ın ABD ittifakından ayrıldığını net olarak ortaya koymaktadır. Bu ayrılışın nedeni ise 1979 yılında yaşanan rejim ve lider değişikliğidir. Devrimle birlikte İran'da iktidarı eline alan Şii dini nizami devletin sistematiğini yeniden inşa etmiştir. Batılı değerlere hayranlık duyan ve dini çevrelerin etkisini ortadan kaldırarak laik bir sistem için çabalayan Muhammed Rıza'nın aksine gücü eline geçiren Şii din adamları, İslami şeriat üzerinde yükselen bir devlet hayalindeydi. Şah yönetimine gösterdiği direnç ve keskin eleştirileri sebebiyle uzun yıllar sürgünde kalmış olan Ayetullah Ruhullah Humeyni, sürgündeyken bile vaazlarıyla İran halkı üzerinde etkili olmuştu. Humeyni'nin vaaz kasetleri halkta devrimci bir ruh uyandırmakta ve onları ayağa kalkmaya davet etmekteydi.²²⁵ Şah'ın ülkeyi terk etmesinden sonra Devrim Lideri olarak ülkeye dönen Humeyni, velayet-i fakih²²⁶ adını verdiği yönetim yaklaşımını, İslam Cumhuriyetinin özü yapmayı başarmıştı. Anayasa değişikliğinde, İran'daki yasa ve kararnamelerin İslami kriterlere uygun olması

²²¹ Bill, p.96.

²²² Amanat, p.994.

²²³ Abrahamian, , p.168.

²²⁴ David Patrick Houghton, **US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis**, New York: Cambridge University Press, 2001, p.2

²²⁵ Paul M. Shapera, **Iran's Religious Leaders**, New York: The Rosen Publishing Group, 2010, p.30-2

²²⁶ Şii inancına göre, hakimiyet İmam'ın hakkı olduğu için o un yokluğunda kurulmuş olan tüm hükümetler gayri meşru sayılır. Velayet-i fakih anlayışında ise İmamın temsilcileri olarak *fakihlerin* İmam gelene kadar halkı idare etme yetkileri vardı. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Ruhullah Humeyni, **Velayet-i Fakih**, Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi-Uluslararası İlişkiler Bürosu, tarih yok; Serkan Taflıoğlu, İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrutiyet Kaynağı “Velayet-i Fakih”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.68, Nu.3, (2013), 95-112.

koşulunun getirilmesiyle beraber, ulema devletin hakim idari yetkilisi konumuna yükseldi. İran siyasal, hukuki ve toplumsal olarak İslamlaşma yolundaydı.²²⁷

İktidarın sahibi olanlar, devletin ayarlarını sıfırlayarak yeni bir kurgu inşa ettiler. Şah yönetimi, askeriye, devlet bürokrasisine ve dar bir girişimciler zümresine dayanıyorken, yeni rejim çarşı erkanı ve ulemanın desteğini alıyordu. Devletin çıkarları, bölgesel ve küresel hedefleri yeniden şekillendirildi. Humeyni'nin Muhammed Rıza yönetimini en çok eleştirdiği konulardan birisi, onun Amerika yanlısı politikalarıydı.²²⁸ Bu sebeple devrimin hedeflerinden birisi İran'ın ABD'ye olan bağımlılığını sona erdirmek ve bağımsız bir dış politika izlemesinin yolunu açmaktı.²²⁹ Yeni rejim için ABD bir müttefik alternatifi değildi ve yeni rejimin söyleminde ABD'nin yeri "Büyük Şeytan" olarak revize edildi. Bu olay, rejim ve lider değişikliğinin devletin ittifak ayrılışına yol açan faktörlerden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

²²⁷ Cleveland, p.477.

²²⁸ Shapera, p.30.

²²⁹ Cleveland, p.482.

BÖLÜM 3: KÜÇÜK DEVLETLERİN İTTİFAK AYRILIŞI

NEDENLERİNİN MODELLENMESİ

Araştırmacılar, olgu ya da kavramların birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını açıklamayı amaçlarlar. Bir başka deyişle, sosyal bilimciler, karmaşık sosyal dünyayı anlamaya ve basit ama anlamlı bir yol kullanarak olgular ya da kavramlar arasındaki temel ilişkiyi göstermeye çalışırlar.²³⁰ Araştırmacılar bu uğraşlarında modelleme tekniğinden faydalanırlar. "Model" terimi başlıca iki anlamda kullanılır. Bir anlamıyla model, bir kuramı temsil eder. Bir başka anlamıyla model gerçeği, bazı şeyleri dışlayarak veya ölçeği küçültürerek basitleştirir ve onu resmeder. Eğer böyle bir model gerçekten çok fazla uzaklaşırsa, işe yaramaz hale gelir. Bir model uçak, gerçek bir uçağa benzemelidir.²³¹ Durumu basitleştirerek, onu anlaşılır hale getirmeye yardımcı olan modelleme sayesinde bilgi aktarımı kolaylaşmaktadır. Modelleme, bugünün koşullarında sahip olduğumuz veriler ışığında, gelecekteki olayların muhtemel sonuçlarına ilişkin öngöründe bulunabilmemize yardımcı olan unsur olarak bilim dünyasına hizmet etmektedir.

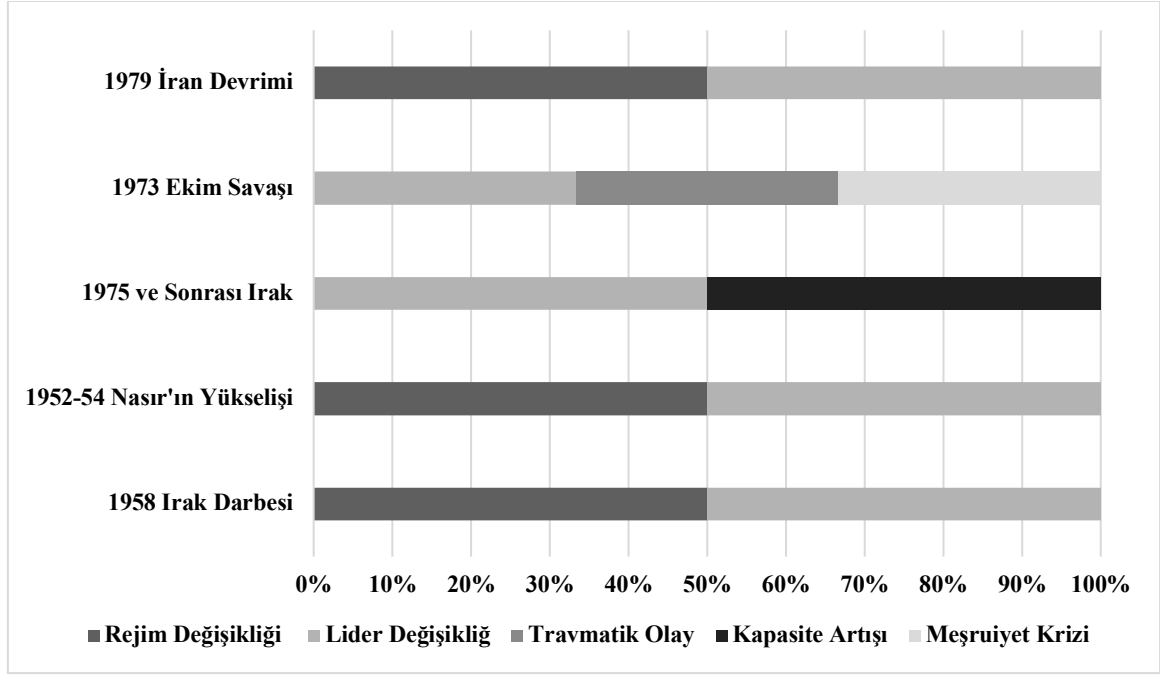
Birçok modelleme çeşidinden birisi olan istatistiksel modelleme, birçok yönden araştırmacı için faydalı olabilir. Modellerin kullanılması, teorik perspektifin gelişmesine yardımcı olabilir ve karşıt hipotezlerin test edilmesine imkân sağlayabilir. Ayrıca, olguların gelecekteki durumlarına ve ihtimallerine ilişkin tahmin yapabilmeyi mümkün kılar. Tahmin veya gelecek için bir öngöründe bulunmak araştırmaların önemli bir parçasıdır. Çeşitli niteliklerin sonuç üzerindeki etkisinin değerlendirilmesine imkan tanıyor olması da modellerin bir başka avantajıdır.²³² Örneğin; doğu illeri ve batı illeri arasında eğitim alanındaki başarı farkının birçok nedeni mevcuttur. İstatistiksel modelleme, bu nedenlerden birisinin, örneğin ekonomik gelişmenin düşük olmasının, etkisini değerlendirmeyi mümkün kılar.

²³⁰ Roger Tarling, *Statistical Modelling for Social Researchers: Principles and Practice*, New York: Routledge, 2009, p.1.

²³¹ Kenneth N. Waltz ve George H. Quester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, Ankara: A.Ü S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982, s.11.

²³² Tarling, p.2-3.

İstatistiksel modelleme kendi içerisinde çeşitli alt modellere ayrılmaktadır. Bunlardan birisi olan, boylamsal araştırma, sosyal değişimleri ve bu değişimlerin altındaki mekanizma ve süreci anlamaya yardımcı olur. Bu zaman serileri, büyük siyasal olayların etkisini değerlendirmek için kullanılabilir.²³³ Bu çalışmada ele alınan beş örnek olayın nedenlerine ilişkin istatistiksel bir modelleme yapılacaktır.

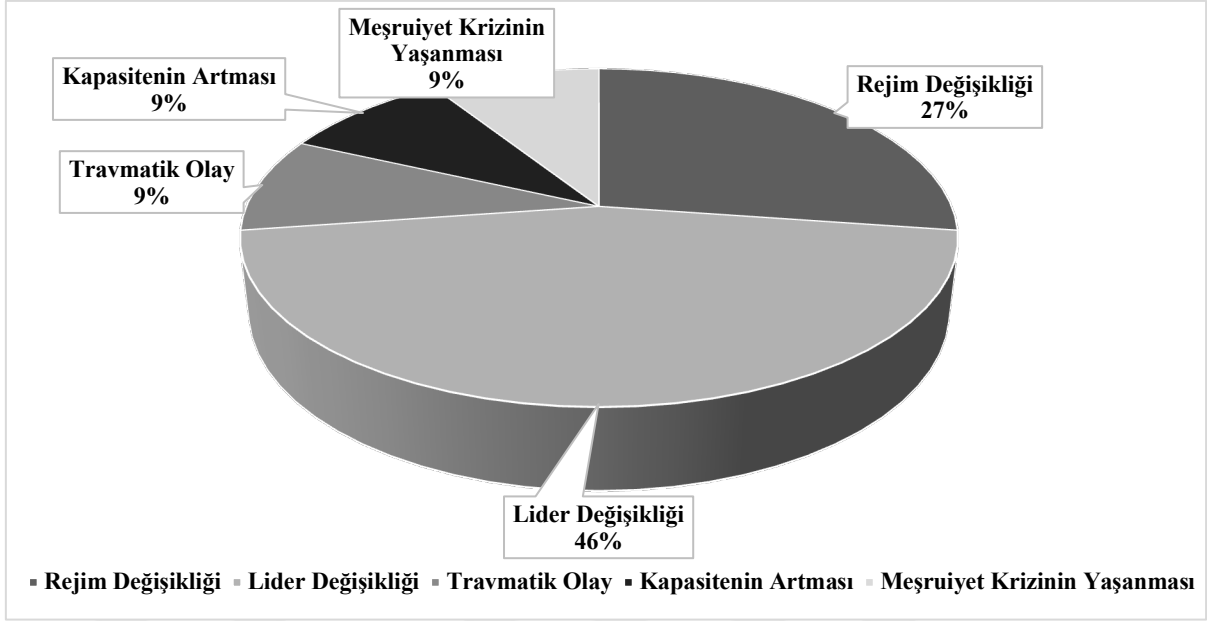

Grafik 22: İttifak Ayrılışı Nedenlerinin Olaylara Göre Yüzdeleri

²³³ Tarling, p.156-58.

Tablo 1. Olaylar ve Nedenler

	İRAK		MISIR		İRAN
	1958 Darbesi	1975 ve Sonrası	1952-1954 Nasır' ın Yükselişi	1973 Ekim Savaşı	
Rejim Değişikliği	X		X		X
Lider Değişikliği	X	X	X	X	X
Travmatik Olay				X	
Ülkenin Kapasite Artışı		X			
Meşruiyet Krizi				X	

Grafik 23: İttifak Ayrılışı Nedenlerinin Yüzdeleri

3.1.Rejim-Bağımlı Ayrılanlar

Bu çalışmada ele alınan ittifak ayrılışı nedenlerinin birincisi rejim değişikliğidir. Devletin rejimi, inşa edilmiş olan devlet dizaynının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu parçada meydana gelen bir değişimin, devletin vizyonu ve politika öncelikleri üzerinde bir etkisi olduğu çalışma boyunca ele alınan örneklerde görülmüştür. Rejim değişikliği, ele alınan beş örnek olaydan üçünde, ittifak ayrılışına neden olan faktör olarak karşımıza çıkmıştır. 1958 Irak Darbesi, 1952 Hür Subaylar Darbesi ve 1979 İran Devrimi rejim değişikliği ile sonuçlanmıştır ve bu deneyimleri yaşayan devletler, mevcut ittifaklarından ayrılmışlardır.

Tablo 1'deki sonuçlara göre rejim değişikliği, ele alınan beş olaydan üçünün nedenidir. Bu durumda rejim değişikliği, ele alınan örnek olayların %60'ını açıklamaktadır. Ayrıca, tüm olaylarda etkili olan toplam neden kombinasyonları üzerinden bir inceleme yaptığımızda, toplam 11 neden kombinasyonundan 3'ünün rejim değişikliği olduğu görülmektedir. Bu durumda rejim değişikliğinin ittifak ayrılışı kararlarını etkileme oranı %27 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranla rejim değişikliği, en etkili ikinci neden olmaktadır. Ayrıca, tabloda rejim değişikliğinin etkili olduğu tüm olaylarda lider değişikliği nedeninin de etkili olduğunu görmekteyiz. Bu durum, nedenler arasında bir geçişliliğin ve etkileşimin işareti olarak yorumlanabilir.

3.2.Lider-Bağımlı Ayrılanlar

İttifak ayrılığı nedenlerinden ikincisi, lider değişikliğidir. Devlet organı kendi başına bir varlığa sahip değilken, onun adına hareket eden, onun önceliklerini belirleyen ve politikaları hayata geçiren bireylerle hayat bulmaktadır.²³⁴ Bu sebeple lider unsuru, genel anlamda devletin dış politikası, özel anlamda ise devletin ittifak ilişkileri üzerinde etkili bir unsurdur. Bu unsurda meydana gelen değişimin, devletin mevcut ittifak ilişkisi üzerinde de yansımaları olması beklenti dahilindedir. Bu çalışmada ele alınan örnek olayların sonucu da bu beklentiye karşılamaktadır ve lider değişikliği, ele alınan örnek olayların hepsinde etkili olan tek faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Lider değişikliği nedeni, ele alınan olayların %100'ünün açıklamasında rol almıştır. Fakat bu durum her lider değişikliğinin ittifak ayrılığıyla sonlanacağı sonucuna götürmemelidir. Çünkü bu çalışma, ittifak ayrılığı olayındaki nedenlerin yüzdelikleri hakkında bilgi verebilecek bir araştırma tasarımına sahipken her bir nedenin yüzde kaç ihtimalle ittifak ayrılığıyla sonlanabileceği hakkında bir vizyon sunmamaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi için neden olarak belirlenen durumların gerçekleştiği her örnek ele alınarak ittifak ayrılığıyla sonuçlanıp sonuçlanmadığı incelenmeli ve bir değerlendirme yapılmalıdır. Lider değişikliğinin ittifak ayrılığı kararındaki etkisini diğer nedenlerle kıyaslamaya dönecek olursak, ittifak ayrılığı kararını etkileyen nedenler arasında lider değişikliği %46 oranında etkili olmuştur ve ittifak ayrılığı kararını etkileyen nedenler arasında birinci sırada yer almaktadır.

3.3.Travma-Bağımlı Ayrılanlar

Çalışmada ittifak ayrılışının üçüncü nedeni olarak ele alınan travmatik şok durumu, dış politika analizindeki bilişsel yaklaşımlar kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Operasyonel kodu da içeren inanç sistemi, dış dünyanın nasıl anlamlandırıldığını ve bu dünyada amaçlara ulaşabilmek için faydalanılabilecek araçların neler olduğunu gösterir.²³⁵ Travmatik şok ise bu inanç sistemlerini sarsarak yeniden dizayn edilmelerine

²³⁴ Rosati, p.47.

²³⁵ Jerel A. Rosati, "The Power of Human Cognition in the Study of World Politics", **International Studies Review**, Vol.2, No.3, (Auntumn 2000), 45-75; Jonathan Renson, "Stability and Change in Belief System: The Operational Code of George W. Bush", **The Journal of Conflict Resolution**, Vol.52, No.6, (Dcember 2008), 820-849; Alexander L. George, "The "Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Desicion Making", **International Studies Quarterly**, Vol.13, No.2, (June 1969) 190-222.

yol açmaktadır. Dünyayı değerlendirme şeklinde meydana gelen değişim, normal olarak mevcut ittifak ilişkilerine bakışı da etkileyecektir. Bu neden kategorisi, 1967 Savaşı'nın kaybedilmesiyle başlayan ve 1976 yılında Sedat'ın Sovyetler Birliği'yle önceden imzalanmış olan Dostluk ve İşbirliği Anlaşmasını fesih etmesi ve Sovyetler Birliği ittifakını sona erdirmesiyle sonuçlanan süreci açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu anlamda travmatik şok, %20 oranında ele alınan ittifak ayrılışı olaylarını açıklayabilecek güce sahiptir. Travmatik şokun, ittifak ayrılışı kararını etkileme oranı ise %9 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran, travma olayının, diğer nedenlere kıyasla daha az gerçekleşen bir durum olmasından kaynaklanıyor olabilir. Bu konuda net bir şey söyleyebilmek için geçmişten günümüze travma olarak tanımlanabilecek olayları kapsayan ve onların ittifak ayrılışıyla ilişkisinin inceleyen daha farklı bir araştırmanın yapılması gerekmektedir.

3.4.Kapasite Artışı-Bağımlı Ayrılanlar

Devletin kapasite artışı yaşaması, ittifak ayrılışına neden olan faktörlerden birisi olarak çalışmamızda ele alınmıştır. Müttefiklik ilişkisi, birçok diğer amacın yanı sıra ihtiyaçların karşılanması amacına da hizmet etmektedir. Müttefikler arasında bu anlamda bir iş bölümünün varlığından söz edebiliriz.²³⁶ İttifakın güçlü devleti, güçsüz olan müttefikini destekler ve gelişmesine katkı sağlar. Fakat zayıf olan devletin koşulları değişirse, güçlü olan müttefikine ihtiyacı azalacaktır. Bu gelişme, ittifakın öneminin azalmasına ve duruma göre bu ittifak ilişkisinin sonlandırılmasına yol açabilir.²³⁷ Tablo 1'e göre, devletin kapasite artışı yaşaması, örnek olaylardan birini açıklamaya yardımcı olmaktadır. Bu neden kategorisinin açıkladığı örnek olay, 1975 yılından sonra Irak Devleti'nin Sovyetler Birliği'nden bağımsızlaşması sürecidir. Bu sebeple kapasite artışının ittifak ayrılışı kararını açıklayıcılık oranı %20'dir. Kapasite artışı nedeninin, tüm nedenler içindeki ittifak ayrılışını etkileme oranı ise %9'dur.

3.5.Meşruiyet Krizi-Bağımlı Ayrılanlar

Çalışmada ele alınan ittifak ayrılışı nedenlerinden sonuncusu, iktidarın bir meşruluk krizi yaşamasıdır. Devletlerin uluslararası arenada güç için mücadele etmelerine benzer şekilde, iç politikada da siyasiler, elitler ya da çıkar grupları iktidar olmak için ya da

²³⁶ Morgenthau, "A Political Theory of Foreign Aid", p.303.

²³⁷ Balcı, p.16.

iktidarı ellerinde tutmak için bir mücadele içerisindeyler. İç politikada yaşanan bu mücadele, dış politikanın şekillenmesi sürecini de etkilemektedir. Bu hayatta kalma mücadelesinde iktidar, yaşanan olumsuzlukların faturasını mevcut ittifak ilişkisine keserek onu günah keçisi olarak kullanabilir veya rakiplerine karşı avantaj elde etmek için itibarını kaybeden mevcut ittifakını gözden çıkarabilir. Devletin meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalmasının ittifak ayrılığı üzerindeki etkisini, Mısır'ın, Sovyetler Birliği ittifakından ayrılması olayında görebilmekteyiz. Çalışmanın kapsamına giren beş örnek olaydan birinin ittifak ayrılığı kararını açıklamaya yardımcı olan meşruiyet krizi nedeni, %20 oranında açıklayıcılık gücüne sahip olmasının yanı sıra ittifak ayrılığına etki eden diğer nedenlerle kıyaslandığında %9 oranında ittifak ayrılığı kararına etki ettiği görülmektedir. Bu sonuca göre, meşruiyet krizi nedeni, travmatik olay ve kapasite artışı nedenleriyle birlikte nedenler arasındaki etkililik sıralamasında üçüncü sırayı paylaşmaktadırlar.

İttifak ayrılışının ekonomik ve siyasal nedenlerine ilişkin istatistiklere göre, genel anlamda devlet davranışları, özel de ise ittifak ayrılışları kararının şekillendirilmesindeki aslan payı, lider değişikliğine düşüyor olsa da ele alınan olayların hiç birisinde tek bir nedenin tam anlamıyla açıklayıcı olmadığı görülmektedir. Bu sebeple ittifak ilişkisine dair bakış açısının geniş ve kapsamlı bir perspektife ihtiyaç duyduğu ortadadır. İttifak ayrılığına neden olan faktörlerin doğru analiz edilmesi, mevcut ittifakların durumlarına ilişkin bir değerlendirmenin yapılabilmesini mümkün kılacaktır. İttifak ayrılığı kararına zemin hazırlayan nedenlere ilişkin hazırlığın yapılmış olması ve gereken noktalardaki takviyelerle önlemlerin alınması durumunda istenmeyen bir ayrılış olayının meydana gelmesi önlenabilir.

3.6. Rejim ve Lider Değişikliklerinin Ayrıcalıklı Rolü

Örnek olaylardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmenin sonucu, ittifak ayrılığı kararı üzerinde etkisi olan rejim ve lider değişikliği nedenlerinin daha ayrıntılı bir incelemeyi hak ettiklerini göstermektedir. Bu sonucun yanı sıra, rejim ve lider değişikliğinin, Soğuk Savaş dönemi boyunca süper güçler arasındaki rekabette kullanılmış bir araç olduğunu²³⁸

²³⁸ Lindsey A. O'Rourke, *Covert Regime Change: America's Secret Cold War*, New York: Cornell University Press, 2018, p.2; John M. Owen IV, *The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States and Regime Change, 1510-2010*, Oxford: Princeton University Press, 2010, p.188.

göz önüne aldığımızda, bu iki nedenin ittifak davranışları hakkında söyleyecek daha çok sözü olduğunu görebiliriz. Rejim ve lider unsurları, devlet yapılanmasının önemli parçaları olduğu için bu unsurlarda meydana gelen değişikliğin, doğrudan devlet yapılanmasını etkilemesi doğal bir sonuçtur.

Tablo 2. ABD ve SSCB'nin Rejim ve Lider Değişikliği Müdahaleleri 1950-1990

Ortadoğu		Latin Amerika		Doğu Avrupa		
ABD	SSCB	ABD		SSCB	ABD	
İran (1952-53)*	Güney Yemen (1967)*	Guatemala (1952-54)*	Dominik Cumhuriyeti (1965)*	Nikaragua (1979)*	Arnavutluk (1949-56)	Ukrayna SSC (1949-56)
Suriye (1955-57)**	Sudan (1971)	Küba (1960-61)	Bolivya (1971)*	Grenada (1979)*	Beyaz Rusya SSC (1949-56)	Polonya (1981-89)*
Lübnan (1957-58)*	Etiyopya (1977)*	Dominik Cumhuriyeti (1960-61)*	Grenada (1979)**	Surinam (1980)*	Çekoslovakya (1949-56)	
Lübnan (1958)*	Güney Yemen (1978)*	Küba (1961-68)	Nikaragua (1979-80)	Grenada (1983)	Doğu Almanya (1949-56)	
Irak (1972-75)	Afganistan (1978)*	Dominik Cumhuriyeti (1961-62)*	Nikaragua (1980-89)*		Estonya SSC (1949-56)	
Güney Yemen (1979-80)	Somali (1978)	Şili (1962-73)*	Surinam (1982-85)		Letonya SSC (1949-56)	
Afganistan (1979-89)*	Afganistan (1979)***	Bolivya (1963-66)*	Grenada (1983)*		Litvanya SSC (1949-56)	
Etiyopya (1981-83)		Haiti (1963)	Şili (1984-89)*		Macaristan (1949-56)	
Libya (1982-89)		Brezilya (1964)*	Haiti (1986-88)		Polonya (1949-56)	
Libya (1986)		Haiti (1965-69)	Panama (1987-89)		Romanya (1949-56)	
		Dominik Cumhuriyeti (1965-68)*	Panama (1989)*		Sovyetler Birliği/ Rusya SSC (1949-59)	

Kaynak: Lindsey A. O'Rourke, **Covert Regime Change: America's Secret Cold War**, New York: Cornell University Press, 2018; Steven R. David, "Soviet Involvement in Third World Coups", **International Security**, Vol.11, No.1 (Summer 1986), 3-36.

*:Başarıyla sonuçlanan girişimleri göstermektedir.

**Gerçekleştirilmeden önce boşa çıkan rejim ve lider değişikliği planlarını ifade eder.

***:Bu girişimde Sovyetler Birliği ilk başta başarısız olmuştur. Daha sonra 1979 Sovyet İşgalini başlatarak istediği sonucu almıştır.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınan örneklerin dışında, rejim ve lider değişikliğinin ittifak ilişkisine yön verdiği pek çok örnek dünya tarihinde mevcuttur. Rejim ve lider değişikliğinin ittifak ilişkilerini yeniden yapılandırmanın en kolay yolu olması, Soğuk Savaş dönemindeki süper güçlerin de dikkatini çekmişti. Bu bağlamda gerek ABD gerekse Sovyetler Birliği kritik ülkeleri kendi ittifak yapılanmalarına dahil edebilmek için bu ülkelerdeki rejim ve liderleri hedef aldılar. Bu durum, kimi zaman rakip süper güçle müttefik olan rejimin devrilmesi, kimi zaman da ittifakın sınırları dışında davranan rejimi devirerek devletin ittifaka olan sadakatının yeniden tesis edilmesi şeklinde gerçekleşti. Bu olgunun en yoğun yaşandığı bölgeler olan Ortadoğu, Latin Amerika ve Doğu Avrupa'dan örnekler Tablo 2'de listelenmiştir. Ortadoğu bölgesi bu çalışmanın incelediği temel bölge olsa da Latin Amerika ve Doğu Avrupa'nın süper güçlere olan coğrafi yakınlıkları sebebiyle pek çok müdahale örneğine ev sahipliği yapmış olmaları, onların incelemeye dahil edilmelerine sebep olmuştur. Tabloda süper güçlerin, aynı ülkede gerçekleştirmiş oldukları yakın tarihli girişimler göze çarpmaktadır. Bu durum, süper güçler arasındaki nüfuz mücadelesinin somutlaşmış bir işarettir.

Tablo'ya göre, ABD, Ortadoğu bölgesinde on defa rejim ve lider değişikliğini sağlama girişimde bulunmuştur. Bu girişimlerin altı tanesi başarıya ulaşmışken dört tanesi başarısız olarak değerlendirilmiştir. ABD, İran'da ittifakın sınırlarını aşan adımlar atmaya başlayan Musaddık yönetimini hedef almışken, Lübnan'da Amerika-yanlısı olan Camille Chamoun'un iktidarını korumak için müdahalede bulunmuştur. Hem ABD'nin hem de Sovyetler Birliği'nin müdahale ettiği Afganistan'da ise uzun yıllar devam eden bir mücadele yaşanmıştır. İlk olarak, 1978 yılında Sovyet destekli bir darbeye Davud Han yönetimine son verilmişti. Kurulan yeni hükümette, farklı fraksiyonlar görev aldığı için zaman içinde bir takım çatlaklar ortaya çıkmıştı. Başbakan pozisyonundaki Hafızullah Amin'in ABD ile uzlaşmaya yönelik girişimlerde bulunması, Sovyetler Birliği'ni müdahale için harekete geçirdi fakat girişim boşa çıkmıştı. Bu başarısızlıktan sonra, Sovyetler Birliği doğrudan müdahale etmeyi seçmiş ve 1979 yılının son aylarında Sovyet işgali başlamıştı. Bu tarihten sonra ABD, Sovyet işgaline karşı gelişen direniş gruplarını desteklemiş ve mücadele 1989 yılında Sovyet askerleri çekilene kadar devam etmişti.

Ortadoğu’da Sovyetler Birliği lehine sonuçlanan bir diğer örnek ise 1967 yılında Güney Yemen Halk Cumhuriyeti’nin kurulmasıdır. Marksist isyancıların başarılı devrimi sonucunda kurulan yeni devlet, Sovyetler Birliği ile yakın ekonomik ve siyasi işbirliği kurma yoluna gitmişti.²³⁹ Britanya hakimiyeti altında tesis edilmiş olan devlet yapılanması, sıfırlanarak yeni muktedirlerin değerleri ve dünya görüşleri çerçevesinde yeniden inşa edilmişti. Yeni rejimin Marksist eğilimlere sahip olması, devletin müttefik tercihini şekillendirdi ve Sovyetler Birliği’yle uzun soluklu bir işbirliği kuruldu.

Latin Amerika, on üç tanesi başarılı on tanesi başarısız olmak üzere toplam yirmi dört rejim ve lider değişikliği girişimine ev sahipliği yapmıştır. Nikaragua, Brezilya ve Şili’de yaşananlar Latin Amerika’daki ittifak ilişkilerinin tekrar tekrar yapılandırılmasını gösteren kullanışlı örneklerdir. Nikaragua’da ilk olarak, 1979 yılında Sovyetler Birliği ve Küba, solcu Sandinist Ulusal Kurtuluş Cephesini, ABD-yanlısı Anastasio Somoza diktatörlüğünün yıkılması için desteklemişti.²⁴⁰ Bu ilk mücadelenin kazananları Sandinitsa rejimi oldu ve yeni devlet Sovyetler Birliği ve Küba’yla ittifak halinde hareket etti. Bu durum, Reagan yönetimi tarafından ABD’nin bölgedeki çıkarlarına yönelik bir “komünizm tehditi” olarak yorumlanmaktaydı. Bu sebeple, ABD yönetimi, Sandinitsa rejimine muhalif olan Contras isimli isyancı grubu fonlayarak rejime karşı direnişlerini destekledi ve 1990 yılındaki seçimleri kazanmalarını sağladı ve bu sayede Nikaragua Sovyetler Birliği’nden uzaklaştırıldı. Her iki durumda da rejim ve lider değişikliği faktörleri, ittifak ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini beraberinde getirmiş oldu.

Süper güç müdahalelerine bir başka örnek, 1964 yılında, komünist ülkelerle yakın bir ilişkisi olan Brezilya’daki Joao Goulart yönetiminin, ABD’nin desteklediği bir devrimle iktidardan uzaklaştırılmasıdır.²⁴¹ Lider ve rejim değişikliğini sağlayarak herhangi bir devletin ittifak ilişkilerini düzenleme pratiği için, Latin Amerika’dan verilebilecek bir diğer örnek ise Şili tarihinde mevcuttur. 1970 yılında sosyalist Salvador Allende’nin başkan seçilmesi, Henry Kissenger tarafından “ABD’nin kuzey yarımkürede karşılaştığı

²³⁹ Walt, *The Origins of Alliances*, p.56.

²⁴⁰ Joshua Partlow, “The Soviet Union Fought the Cold War in Nicaragua. Now Putin’s Russia is Back”, *The Washington Post*, 8 Nisan 2017, https://www.washingtonpost.com/world/the_americas/the-soviet-union-fought-the-cold-war-in-nicaragua-now-putins-russia-is-back/2017/04/08/b43039b0-0d8b-11e7-aa57-2ca1b05c41b8_story.html 7 Mayıs 2020.

²⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Thomas E. Skidmore, *The Politics of Military Rule in Brazil 1964-1985*, Oxford University Press, 1988.

en büyük sorunlardan biri” olarak tanımlanmaktaydı.²⁴² 1973 yılında Allende’nin iktidarını sona erdiren askeri darbe, bu sorunun çözümünü sağlamıştı. ABD Allende’nin iktidara gelmesinden sonra Şili’ye yaptığı ekonomik yardımları kesmişti. Bu sayede Şili’deki rejimi zor durumda bırakarak 1973 yılındaki darbe için gerekli koşulların hazırlanmasını sağlamış oldu.²⁴³ Sonuç diğer örneklerle aynıydı, rejim ve lider değişikliği kullanılarak söz konusu devletin ittifak ilişkisine yön verilmişti.

Doğu Avrupa’daki ABD girişimleri Soğuk Savaş’ın son yıllarına kadar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁴⁴ Polonya’daki Solidarity hareketinin başarıya ulaşması bu anlamda tek örnektir. Reagan yönetimi, Sovyetler Birliği’nin etkisi altındaki ülkelerde faaliyet gösteren anti-komünist direniş gruplarını desteklemekteydi. Bu bağlamda Polonya’daki Solidarity hareketine ve çeşitli gruplara en az dokuz milyon dolar yardım yapılmıştı.²⁴⁵ Haziran 1989’da yapılan seçimleri Solidarity’nin kazanmasından sonra Polonya Birleşik İşçi Partisi’nin yönetici rolüne son verildi ve Polonya Cumhuriyeti ilan edildi.

Sovyetler Birliği, arka bahçesi olan Doğu Avrupa’daki devletleri katı bir kontrol altında tutmaktaydı. Zaman zaman meydana gelen politika sapmalarında söz konusu ülkeler, Sovyetler Birliği’nin müdahalesiyle ittifak çemberine geri döndürülmektedirler. Macaristan ve Çekoslovakya’da yaşananlar bu durum için kullanışlı örnekler sunmaktadırlar. 1956 yılında Macaristan’da Stalinci yönetimi karşı yaşanan ayaklanma İmre Nagy’yi iktidara taşımıştı. Nagy’nin programında çok partili demokrasi ve komünist partinin kapatılması gibi planlar yer almaktaydı. Ayrıca Nagy Macaristan’ın Varşova Pakti’ndan ayrılacağını duyurmuştu. Bu gelişmeler Sovyetler Birliği yönetiminde endişe yaratmaktaydı. 4 Kasım 1956’da Sovyet askerlerinin, Macaristan’a girmesiyle başlayan süreç sonucunda Nagy’nin iktidarı sonlandırıldı ve düzen yeniden tesis edilerek Macaristan’ın Sovyetler Birliği’yle uyumlu bir müttefik olması sağlanmıştı.²⁴⁶ Bunun yanı sıra, 1968 yılında Aleksandır Dubcek iktidarının başlattığı “Prag Baharı” olarak adlandırılan siyasal liberalleşme sürecinin benzer şekilde bastırılması, Gustav Husak’ın

²⁴² Henry Kissenger, **Memorandum for President,** <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB110/chile02.pdf> 7 Mayıs 2020.

²⁴³ Peter Kornbluh (Ed.), *National Security Archive Electronic Briefing Book*, No.123, <https://nsarchive2.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB123/chile.htm> 7 Mayıs 2020.

²⁴⁴ O’Rourke, p.155.

²⁴⁵ O’Rourke, p.68.

²⁴⁶ Oven IV, p.190.

başı getirilmesi ve liberalleşme sürecinin sona erdirilmesi de rejim ve iktidar değişikliğinin sağlanmasıyla devletin vizyonunun ve takip edeceği politikaların şekillendirilebileceğine örnek olarak gösterilebilir.

Doğrudan müdahaleden, direniş gruplarının mali ve askeri olarak desteklenmesine, ekonomik yaptırım uygulanmasına kadar birçok yöntem izlenerek gerçekleştirilebilen rejim ve lider değişikliği uygulamalarının, Soğuk Savaş dönemi dışında da, devletlerin “hizaya” getirilmesi amacıyla kullanıldığı örnekler mevcuttur. 2003 Irak İşgali, Irak’ın en azından meşru hükümet seviyesinde ABD ile uyumluluğunu sağlamıştır. Ortadoğu’daki son gelişmelere baktığımız zaman ise Suriye’de uzun yıllardır ortak bir iktidar üzerinde anlaşamamasının getirdiği mücadele devam etmektedir. Tarafların hiç birisi, diğerinin lehine sonuçlanacak bir rejim tesisine sıcak bakmamaktadır. Bu da çözümsüzlük yaratmakta ve süreci uzatmaktadır.

2013 yılında Ukrayna’da yaşananlar diğer örneklerden biraz farklı olmakla birlikte iktidar değişikliğinin devletin ittifak yönelimlerini etkilediğini göstermesi açısından güncel ve güzel bir örnektir. Rus yanlısı Viktor Yanukoviç’in AB Ortaklık Anlaşması’nı askıya almasıyla başlayan olaylar, Batı’nın desteğini alan Petro Proşenko’yu iktidara taşıdı ve Proşenko Avrupa ile entegrasyonu sağlayacak anlaşmayı imzaladı.

Son olarak ele alınan örnekler de göstermektedir ki, nasıl bir stratejiyle gerçekleştirilmiş olursa olsun rejim ve lider değişikliğinin güçlü olan devletler tarafından ittifak ilişkilerinin düzenlenmesi için kullanıldığı açıktır. Bu durum, rejim ve lider değişikliği unsurunun, genel anlamda devletin dış politikasının şekillendirilmesi, özel anlamda ise ittifak ilişkilerinin düzenlenmesi sürecindeki etkisinin altını çizmektedir. Ayrıca yapılan inceleme, bu uygulamanın, dünya genelinde bir geçerliliği olduğunu göstermektedir. Güç mücadelesinin yaşandığı herhangi bir coğrafyada, hedef devletin iktidarını şekillendirmenin ve bu sayede devletin politikalarını şekillendirmenin amaçlanması kaçınılmazdır. Bu amacın gerçekleştirilmesindeki yararlılığı sebebiyle de rejim ve lider değişikliği girişimlerinin, ilerleyen yıllarda da varlığını sürdürmesi muhtemeldir.

SONUÇ

Klasik realizm ve yapısal realizm, devletlerin davranışlarını açıklayıcı unsurların, uluslararası sistemdeki güç dağılımı ve anarşi olduğunu ileri sürmektedirler. Fakat bu bakış açısının, sistemin yapısında herhangi bir değişikliğin meydana gelmediği Soğuk Savaş dönemindeki değişen devlet davranışlarını açıklamakta yetersiz kaldığı görülmüştür. Bu çalışma, Soğuk Savaş döneminde meydana gelen ittifak ayrılığı olaylarının hazırlayıcısı olan devlet düzeyindeki nedenleri açıklamayı amaçlamıştır. Bu amaçla Irak, Mısır ve İran'ın Soğuk Savaş dönemindeki süper güçlerle olan ittifakları ve ayrılış kararları ele alınmıştır. Örnek olaylar ve ittifak ayrılışının devlet düzeyindeki nedenlerine odaklanan benzer çalışmalardan yola çıkılarak yapılan değerlendirme sonucunda rejim değişikliğinin, lider değişikliğinin, travmatik bir olayın meydana gelmesinin, ülkenin kapasite artışı yaşamasının ve iktidarın meşruiyet kriziyle karşı karşıya kalmasının devletin ittifak ayrılığı kararı üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir deyişle, devletin ittifak ayrılığı kararını, devletin iç politik ve ekonomik koşulları şekillendirmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde ittifak ilişkisi ve ittifak dağılışına dair etraflıca bir literatür taraması yapılmıştır ve çalışmanın konusuna dair literatürde iki önemli boşluğun bulunduğu görülmüştür. İlk olarak, literatürde önemli bir ağırlığa sahip olan realistler ve neorealistler, devletin davranışlarını etkileyen nedenlerin devletin dışında olduğunu kabul ederek devlet düzeyindeki açıklamaları görmezden gelmekteydiler. Devlet dışı nedenlerin ittifak ayrılığı durumunu açıklama gücü yetersizdi. Bu durum ittifak ayrılığı olgusunun açıklanmasında dar bir perspektif sunmaktaydı. İkinci olarak ise literatürdeki çalışmalar, ittifak olgusunu pek çeşitli yönleriyle ele almış olsalar da ittifakların dağılışı başlığı bu alanın ihmal edilmiş bir parçasıydı. İttifak oluşumunu, Stephen Walt *Origins of Alliance* kitabında “tehdit dengesi” üzerinden etraflıca anlatıyorken, Erich Reiter ve Heinz Gartner, ittifakların kurulma motivasyonundaki beklenen-fayda unsuruna odaklanıyordu. Gleen Synder ise ittifakları açıklamak için oyun teorisinden faydalanmıştı. İttifak ayrılışını ele alan çalışmalar arasından en öne çıkan örnekler ise Randolph Siverson ve Harvey Starr'ın “Regime Change and the Restructuring of

Alliances” makalesi ve Stephen Walt’un “Why Alliances Endure or Collapse?” makalesi olmuştur. Bu çalışmada söz konusu iki makalenin sunduğu bakış açısının ötesine geçilerek ittifak dağılışına neden olan faktörlerin arasına travmatik olayın yaşanması eklenmiştir. Bu sayede devletin ittifak ayrılışına etki eden iç politik ve siyasal nedenler, hem neoklasik realizmin öncülleri hem de bilişsel yaklaşımın açıklamaları üzerinden temellendirilmiştir. Dış politika değişimi literatüründeki bilişsel yaklaşımın, ittifak ilişkileri olgusu üzerinden örneklendirilmesi ve konunun açıklanmasına ilişkin teorik bir çerçeve olarak kullanılması teorik bir çeşitliliğin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Ayrıca yukarıda ismi geçen çalışmalardan *Origins of Alliance* hariç hepsinin Avrupa merkezli örnekleri kullanarak argümanlarını açıklamış oldukları düşünülürse, bu çalışmadaki örneklemin Ortadoğu’dan seçilmiş olması literatür için bir artıdır.

İkinci bölümde, ittifak ayrılışı için belirleyici olan göstergeler ve ittifak ayrılışı nedenleri ele alınmıştır. Literatürdeki çalışmalarda doğrudan ittifak ayrılışının işareti olarak değerlendirilen bir durumdan bahsedilmiyor olsa da ittifak ilişkisinin önemli parçaları olan askeri, ekonomik ve siyasal alanlardaki uyumlu seyrin ortadan kalkmasının ittifak ilişkisindeki bir bozulmayı işaret ettiği görülmüştür. Müttefik devletlerin, önceki davranışlarının aksi yönde bir tavır aldıkları dönemler ittifak ilişkisinin sonlanmasıyla örtüşmekteydi. Örneğin; müttefik devletlerden birisinin, ittifak boyunca müttefikinin savunmasına katkı sağlamak için göndermiş olduğu askerlerini, ittifakın sona ermesiyle geri çektiği pek çok durum vardır. Askerin geri çekilmesinin yanı sıra ekonomik ve askeri yardımlarda, silah sevkiyatında meydana gelen değişimlerin de müttefik devletler arasındaki ilişkinin durumu hakkında bilgilendirici olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra ittifak ayrılışının iç politik ve siyasal nedenleri, literatürdeki mevcut çalışmaların katkısıyla değerlendirilmiştir.

Ortadoğu bölgesi, Soğuk Savaş döneminde süper güçler arasındaki rekabetin önemli sahalarından biri olması sebebiyle küçük devlet ve süper güç arasındaki ittifak ilişkisinin sona ermesine ilişkin pek çok sayıda örnek sunmaktadır. 1958 yılında Irak’ta yaşanan darbe ve 1979 yılında İran’da gerçekleştirilen devrimle birlikte her iki ülkede rejim ve lider değişikliği yaşamışlardı. Bu deneyimin sonucunda her iki devletinde mevcut ittifak ilişkilerini sonlandırdıkları tespit edilmiştir. Mısır’ın 1952 yılındaki Hür Subaylar Darbesinden sonra yaşanan gelişmeler için ise bir parantez açılmasına ihtiyaç

duyulmuştur. Çünkü Mısır örneğinde darbeyle gelen rejim ve lider değişikliği, Nasır'ın gücünü konsolide etmesinden sonra devletin ittifak yönelimi üzerinde daha belirleyici olmuştur. Bu sebeple Mısır örneğinde lider değişikliği nedeninin ittifak ayrılışına etki etmesinin, General Necib'in lider olmasından sonra değil Nasır'ın lider olmasından sonra gerçekleştiği savunulmuştur. Yukarıdaki her üç örnekte de, rejim ve lider değişikliği yaşayan yeni yönetimlerin, devletleri için yeni bir vizyon ve yapısal kurgulama yaptığı ve bu yenileşme sürecinden ittifak ilişkilerinin de pay aldığı görülmüştür.

Soğuk Savaş dönemindeki diğer örnekler ise Mısır'ın 1976 yılında Sovyetler Birliği'yle olan ittifakına son vermesi ve Irak'ın 1975 yılından sonra Sovyetler Birliği'nin yörüngesinden çıkarak müttefikinden bağımsızlaşmasıdır. İlk olay çalışmanın en girift örnek olayı olarak tanımlanabilir. Yapılan değerlendirme sonucunda üç farklı neden grubunun bu ittifak ayrılışında etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. 1967 yılında yaşanan ağır savaş yenilgisiyle birlikte başlayan travmatik sürecin, 1976 yılından Sovyetler Birliği ittifakı sonlanana kadar birikimli olarak Enver Sedat'ın Sovyetler Birliği ittifakına bakışını şekillendirdiği görülmüştür. Travmatik olayın etkisinin yanı sıra Mısır'ın lider değişikliği yaşaması da ittifak ayrılışı kararı üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Cemal Abdül Nasır'ın da iktidarının son yıllarında müttefik alternatifi arayışına yönelmiş olması sebebiyle lider değişikliğinin etkili olmadığı eleştirisi yapılabilir. Fakat Nasır'ın uzlaşmaz, dik başlı ve gururlu duruşunun ABD ile ilişkilerin yoluna girmesi için gerekli tavizlerin verilmesine engel olduğu ve girişimlerin sonuçsuz kaldığı unutulmamalıdır. Sedat ise pragmatik ve ideolojik bakış açısından uzak bir lider olması sebebiyle ilişkilerin iyileşmesi için gerekli adımları atabilecek uygun bir isimdi. Ayrıca Enver Sedat'ın Nasır'da olan karizmatik liderlik vasfına sahip olmaması Sovyetler Birliği karşısında taleplerinin karşılanması noktasında onu zafiyete uğratiyordu. Nasır liderliğindeki Mısır'ın Sovyetler Birliği'yle ilişkisi ve Sedat liderliğindeki Mısır'ın Sovyetler Birliği ile ilişkisi arasındaki farkın tespiti, lider değişikliğinin ittifak ilişkisi üzerindeki etkisinin işareti olarak yorumlanmıştır. Mısır'ın ayrılışına etki eden son unsurun ise meşruiyet krizinin yaşanması olduğu görülmüştür. Uzun yıllardır devam eden Sovyetler Birliği ittifakı, Mısır'ın sorunlarının kaynağı olarak görülen bir “günah keçisi” idi. Ayrıca, ittifakın devletin tüm alanlarına nüfuz etmiş olması, Mısır'ın egemenliğinin ihlali olarak görülüyordu. Bu yaşananların, Mısır'ın ittifak ilişkisine dair meşruiyet krizi yarattığı ve Sedat'ın ittifaktan ayrılma kararı için zemin hazırladığı saptanmıştır. Bir diğer örnek olay

olan Irak'ın 1975 yılından sonra Sovyetler Birliği yörüngesinden çıkarak bağımsızlaşmasının, Irak'ın 1970'li yıllardaki ekonomik zenginleşme ve ülke içindeki muhalefetin ezilmesi sonucunda yaşanan siyasi güçlenmenin sağladığı kapasite artışı ve Saddam Hüseyin'in liderliğinin eseri olduğu sonucuna varılmıştır. İncelenen olayların tümü, ittifak ayrılığı nedenleri arasında bir etkileşimin olduğunu göstermektedir. Bu nedenler ortaklaşa çalışabilirler ya da nedenlerden biri, ittifak ayrılığına sebep olan diğer bir nedenin meydana gelmesine sebep olabilir.

Literatür taraması ve yapılan diğer değerlendirmeler sonucunda ulaşılan ittifak ayrılığı nedenlerinin, örnek olaylar üzerinden test edilmesinden sonra ittifak ayrılığı nedenlerine ilişkin verilerin istatistiksel bir incelemesi yapılmıştır. Bu istatistiki verilerin ışığında lider değişikliği faktörünün örnek olayların tümünde etkisi olduğu görülmüştür. Rejim değişikliği faktörünün, beraberinde lider değişikliğini de getirmesi dikkat çekmiştir. Bu durum yukarda ifade edilen nedenler arası etkileşimin açık bir ifadesi olarak görülmüştür. Ayrıca travmatik olay, kapasite artışı ve meşruiyet krizi faktörlerinin, ittifak ayrılığı olgusunu açıklama konusunda ufuk açıcı bir perspektif sağladıkları tespit edilmiştir.

Bu çalışma, sadece devletin ekonomik ve siyasal koşullarının, ittifak ayrılışlarına etkisi olup olmadığını ortaya koymayı amaçladığı için tek tek her bir nedenin ne oranda ittifak ayrılığıyla sonuçlandığı sorusuna cevap sunmamaktadır. Böyle bir cevabın verilebilmesi için seçilen zaman aralığındaki, tüm rejim değişikliklerinin, tüm lider değişikliklerinin, tüm travmatik olay deneyimlerinin, yaşanan kapasite artışlarının ve meydana gelen bütün meşruiyet krizlerinin ayrı ayrı incelenerek ittifak ayrılığıyla sonuçlanıp sonuçlanmadığının değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu minvalde devletin ekonomik ve siyasal koşullarının ittifak ayrılığı kararı üzerindeki etki gücünü analiz eden mukayeseli çalışmalarının yapılması, gelecek araştırmalar için bir seçenek oluşturabilir. Bunun yanı sıra, rejim ya da lider değişikliğin önemli araçlarından birisi olan darbenin, ne oranda ittifak ayrılığıyla sonuçlandığı, Ortadoğu ve dünya tarihindeki pek çok örnek olay incelenerek araştırılabilir. Ayrıca benzer bir çalışma dünyanın diğer bölgeleri için yapılarak süper güçle olan coğrafi yakınlığın, belirlenen nedenlerin ittifak ayrılığıyla sonuçlanmasını etkileyip etkilemediği veya süper güçlerin “arka bahçesindeki devletlerin” ittifaktan ayrılış kararı alma davranışları, daha uzak devletlerin ittifak davranışlarıyla kıyaslanarak değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere, uluslararası ilişkiler

disiplininin önemli konularından birisi olan ittifak ilişkileri, pek çok açıdan incelenmeyi ve açıklanmayı beklemektedir.

EKLER

Ek-1: Irak'ın Silah Envanteri (1950-1990)

YIL	ÜLKE	SİLAHIN ADI	SİLAH TÜRÜ	ADEDİ
1951	İngiltere	DHC-1 Chipmunk	Eğitim uçağı	21
		Sea Fury	Savaş uçağı	28
1952	İngiltere	Ferret	Zırhlı savaş aracı	25
1953	İngiltere	Centurion-3	Tank	55
		Vampire FB-5	Savaş uçağı	12
		Vampire T-55	Eğitim uçağı	6
1954	ABD	M-24 Chaffee	Hafif tank	40
	İngiltere	Provost	Eğitim uçağı	15
		S-51/H-5F	Hafif helikopter	2
		Venom	Savaş uçağı	30
	Kanada	DHC-2 Beaver	Hafif hava aracı	1
1955	ABD	F-86F Sabre	Savaş uçağı	5
		M-115 203mm	Havan topu	18
	İngiltere	BL 5.5in Medium Gun	Havan topu	6
		DH-114 Heron	Hafif nakliye uçağı	2
1956				
1957	İngiltere	Hunter	Savaş uçağı	15
	Sovyetler	İl-14	Nakliye uçağı	15
1958	Sovyetler	An-2	Hafif nakliye uçağı	14
		İl-28	Bombardıman uçağı	11
		İS-3	Tank	25
		M-30 122mm	Havan topu	250
		MİG-5	Savaş uçağı	19
		MİG-15UTİ	Eğitim uçağı	10
		MİG-17	Savaş uçağı	17
		Project-183/P-6	Hızlı saldırı gemisi	12
		SU-100	Kendinden itmeli top	250
		T-34-85	Tank	45
		T-54	Tank	250
		Yak-11	Eğitim uçağı	15
1959	Sovyetler	BTR-152	ZPT	200
		K-5/AA-1	SRAAM	100
		MİG-19	Savaş uçağı	17
		T-34-85	Tank	80
1960				
1961	Sovyetler	An-12	Nakliye uçağı	8
		D-1 152mm	Havan topu	250
		Mi-1	Hafif helikopter	4
		SO-1	Devriye botu	3
		Tu-16	Bombardıman uçağı	10
1962	Sovyetler	K-13A/AA-2	SRAAM	800

		MİG-21F-13	Savaş uçağı	12
		S-75 Dvina/SA-2	Hava savunma sistemi	20
		V-750/SA-2	SAM	480
1963	İngiltere	Hunter	Savaş uçağı	24
		Hunter	Savaş uçağı	5
		Wessex	Helikopter	12
	Sovyetler	Mİ-4A	Helikopter	9
1964	İngiltere	Jet Provost	Eğitim uçağı	20
1965	Çekoslovakya	L-29 Delfin	Eğitim uçağı	75
	İngiltere	Hunter	Jet avcı saldırı uçağı	22
	Sovyetler	SON-9/Fire Can	Atış kontrol radarı	184
		T-34-85	Tank	50
1966	Sovyetler Birliği	BRDM-2	Muharebe keşif devriye aracı	250
		M-43 120mm	Hava	100
		MİG-21 PF	Savaş uçağı	40
1967	Çekoslovakya	OT-62A TOPPAS	ZPT	100
	Fransa	AML-60/90	Zırhlı araç	75
	Sovyetler	An-24	Nakliye uçağı	10
		BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli top	100
		II-14	Nakliye uçağı	5
		M-46 130mm	Havan topu	100
		PT-76	Hafif tank	45
		T-54	Tank	50
1968	Fransa	AS-30	ASM	70
	Sovyetler	BTR-50	ZPT	250
		MİG-21 PF	Savaş uçağı	15
		Project-254/T-43	Mayın tarama gemisi	2
		Su-7B	Jet avcı saldırı uçağı	20
1969	Fransa	AML-60/90	Zırhlı araç	75
		SA-316B Aloutte-3	Hafif helikopter	16
	Sovyetler	Mİ-4A	Helikopter	25
1970	Fransa	AML-60/90	Zırhlı araç	8
		M-3 VTT	ZPT	60
	Sovyetler	BTR-60PB	ZPT	250
		Mİ-8T	Nakliye helikopteri	12
		T-12 100mm/2A19	Havan topu	100
		ZSU-57-2	SPAAG	100
	İngiltere	BN-2 Islander	Hafif nakliye uçağı	3
1971	Sovyetler	An-12	Nakliye uçağı	3
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	6
		P-15U/SS-N-2B	Gemisavar füzesi	50
		Project-205/osa	Hızlı saldırı gemisi	6
		S-125M/SA-3B	Hava savunma sistemi	30
		V-601/SA-3B	SAM	1100
	Fransa	AS-12	ASM/Gemisavar füzesi	64
		SS-11	Tanksavar füzesi	365

1972	Sovyetler	Mİ-6T	Nakliye helikopteri	15
		Mİ-8T	Nakliye helikopteri	90
		Su-7B	Jet avcı saldırı uçağı	60
		Tu-22	Bombardıman uçağı	12
1973	Sovyetler	3M11/AT-2a	Tanksavar füzesi	250
		9M14/AT-3	Tanksavar füzesi	20000
		BMP-1	Piyade savaş aracı	200
		BRDM-2	Tank tahrip edici	100
		K-13M/AA-2C	SRAAM	1260
		MİG-21 MF	Savaş uçağı	60
		P-15U/SS-N-2B	Gemisavar füzesi	60
		Project-205/osa	Hızlı saldırı gemisi	8
		Su-20	Jet avcı saldırı uçağı	80
		T-55	Tank	300
		T-62	Tank	100
		ZSU-23-4 Shilka	SPAAG	200
	Çekoslovakya	L-39C Albatros	Eğitim uçağı	22
1974	Fransa	AML-60/90	Zırhlı araç	62
		AS-12	ASM/Gemisavar füzesi	600
		HOT	Tanksavar füzesi	2050
		M-3 VTT	ZPT	25
		MILAN	Tanksavar füzesi	3750
		SA-316B Aloutte-3	Hafif helikopter	31
		SS-11	Tanksavar füzesi	1000
	Sovyetler	9P117/Scud-B TEL	Mobil SSM ateşleyici	12
		MİG-23 MS	Savaş uçağı	20
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	48
1975	Sovyetler	2K12 Kvadsat/SA-6A	Hava savunma sistemi	20
		3M9/SA-6	SAM	1200
		D-20 152mm	Havan topu	50
		R-23/AA-7	BVRAAM	100
		Strela-2/SA-7	Taşınabilir SAM	6500
	Çekoslovakya	L-39Z Albatros	Eğitim/savaş uçağı	59
	Fransa	SA-330 Puma	Helikopter	3
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	40
1976	Sovyetler	An-26	Nakliye uçağı	2
		MİG-23 BN	Jet avcı saldırı uçağı	70
		T-62	Tank	600
	İngiltere	Cymbeline	Ağır silahları bulma	20
	Fransa	AML-60/90	Zırhlı araç	25
		AML-60/90	Zırhlı araç	2
		SA-32H Super Frelon	Nakliye helikopteri	10
	Polonya	Project-771/Polnocny	Çıkartma gemisi	4
1977	Fransa	HOT	Tanksavar füzesi	600
		MILAN	Tanksavar füzesi	700
		Mirage F-1E	Jet avcı saldırı uçağı	30
		R-550 Magic-1	SRAAM	534

		Super-530F	BVRAAM	300
	Almanya	MTU-956	Dizel motor	2
	Sovyetler	Luna-M/FROG-7	Mobile SMM launcher	24
	İsveç	375mm Twin	ASW MRL	1
		9LV	Atış kontrol radarı	1
		SAK-70 Mk-1 57mm	Deniz topu	1
	İngiltere	Olympus	Gaz türbini	1
	Yugoslavya	Ibn Khaldoun	Fırkateyn	1
		Spasilac	Kurtarma gemisi	1
1978	Fransa	AM-39 Exocet	Gemisavar füzesi	75
		AMX-10P	Piyade savaş aracı	100
		ERC-90	Zırhlı araç	50
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	20
		VCR-TH	Tank tahrip edici	100
	Almanya	Bo-105	Hafif helikopter	20
	Sovyetler Birliği	BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	100
		İİ-76M	Nakliye uçağı	33
		Mİ-24D/Mİ-25	Savaş helikopteri	40
		MİG-21 bis	Savaş uçağı	61
		P-14/Tall King	Hava arama radarı	5
		R-60/AA-8	SRAAM	400
	İsviçre	AS-202 Bravo	Eğitim uçağı	40
1979	İsviçre	PC-7 Turbo Trainer	Eğitim uçağı	52
	Brezilya	EE-11 Urutu	ZPT	100
		EE-9 Cascavel	Zırhlı araç	200
	Kanada	PT6	Uçak motoru	52
	Mısır	Walid	ZPT	100
	Fransa	HOT	Tanksavar füzesi	1000
		Mirage F-1E	Jet avcı saldırı uçağı	59
		SA-330 Puma	Helikopter	20
	Sovyetler	2S1 122mm	Kendinden itmeli top	50
		2S3 152mm	Kendinden itmeli top	50
		MİG-25P	Savaş uçağı	25
		MİG-25RB	Kesif uçağı	8
		P-40/Long Track	Hava arama radarı	10
		PRV-9/Thin Skin	Yükseklik bulucu radar	5
		R-40/AA-6	BVRAAM	450
		T-72	Tank	50
1980	Çekoslovakya	OT-64C	ZPT	200
	Danimarka	Al Zahraa	Çıkartma gemisi	3
	Doğu	T-55	Tank	50
	Fransa	AMX-30D	Zırhlı kurtarma aracı	5
		SA-32H Super Frelon	Nakliye helikopteri	6
		TRS-2215/2230	Hava arama radarı	6
		Volet	Hava arama radarı	5
	Macaristan	PSZH-D-944	ZPT	200

1981	İtalya	A-109	Hafif helikopter	2
		S-61/H-3A Sea King	Nakliye helikopteri	6
	Polonya	T-55	Tank	400
	Sovyetler	9K31/SA-9	Mobil hava savunma	160
		BMD-1	Piyade savaş aracı	25
		M-240 240mm	Hava	25
		Strela-1/SA-9	SAM	2500
	Fransa	ERC-90	Zırhlı araç	150
		Roland	Mobil hava savunma	13
		Roland	SAM	2260
		Roland	Mobil hava savunma	100
	Almanya	Bo-105	Hafif helikopter	24
	İtalya	Stromboli	Destek gemisi	1
	Romanya	T-55	Tank	150
	Avusturya	CG-45 155mm	Havan topu	200
	Brezilya	ASTROS-2	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	67
		EE-11 Urutu	ZPT	100
		EE-3 Jarakaca	Muharebe keşif devriye aracı	280
		EE-9 Cascavel	Zırhlı araç	200
	Çin	Type-59	Tank	1000
		YW-531/Type-63	ZPT	650
	Mısır	M-46 130mm	Havan topu	96
		T-55	Tank	250
	Sovyetler	BMP-1	Piyade savaş aracı	750
		M-46 130mm	Havan topu	576
		T-55	Tank	400
	İngiltere	Chieftain ARV	Zırhlı kurtarma aracı	29
1982	Çin	F-6/J-6	Savaş uçağı	40
		Type-69	Tank	1500
	Fransa	AMX-GCT/AU-F1	Kendinden itmeli top	85
		M-3 VTT	ZPT	115
	Sovyetler	2S4 240mm	Self-propelled mortar	10
		9K33 Osa/SA-8	Mobil hava savunma	50
		9M33/SA-8	SAM	1500
		9P117/Scud-B TEL	Mobil SSM ateşleyici	10
		BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	200
		D-30 122mm	Havan topu	576
		Kh-28/AS-9	ARM	250
		MT-LB	ZPT	750
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	40
		T-62	Tank	2150
		T-72	Tank	500
	ABD	Hughes-500D/MD	Hafif helikopter	30
		Model-300	Hafif helikopter	30

1983	Brezilya	EMB-312 Tucano	Eğitim uçağı	80
	Kanada	PT6	Uçak motoru	80
	Çin	F-7A/J-7	Savaş uçağı	90
		Type-63 107mm	Çekili çoklu roket ateşleyici	100
	Fransa	AM-39 Exocet	Gemisavar füzesi	300
		ARMAT	ARM	450
		Super Etendard	Jet avcı saldırı uçağı	5
	Almanya	BK-117	Hafif helikopter	6
	Sovyetler	K-13M/AA-2C	SRAAM	1080
		KSR-5/AS-6	Gemisavar füzesi	36
		Mİ-24D/Mİ-25	Savaş helikopteri	12
		Mİ-8MT/Mİ-17	Nakliye helikopteri	30
		MİG-23BN	Jet avcı saldırı uçağı	50
		MİG-25P	Savaş uçağı	30
		PT-76	Hafif tank	200
	İsviçre	Fieldguard	Atış kontrol radarı	20
1984	Fransa	AS-30L	ASM	240
		DRPT-5 Rasit	Kara gözetleme radarı	10
	Güney Afrika	G-5 155mm	Havan topu	100
	Sovyetler	Mİ-2	Hafif helikopter	15
		Strela-10/SA-13	Mobil hava savunma	60
		Strela-10/SA-13	SAM	1500
1985	Çin	HN-5A	Taşınabilir SAM	1000
		Type-408C	Hava arama radarı	5
	Mısır	D-30 122mm	Havan topu	120
		D-30 122mm	Havan topu	90
	Fransa	Mirage F-1C	Jet avcı saldırı uçağı	19
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	18
		TRS-2105 Tiger-G	Hava arama radarı	10
	Ürdün	S-76	Helikopter	2
	Sovyetler	Mİ-8T/Mİ-17	Nakliye helikopteri	37
		MİG 29	Savaş uçağı	41
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	800
		R-27/AA-10	BVRAAM	175
		R-60/AA-8	SRAAM	600
		Strela-3/SA-14	Taşınabilir SAM	500
		Su-22	Jet avcı saldırı uçağı	46
		Su-25	Saldırı uçağı	84
	İngiltere	Cymbeline	Ağır silahları bulma	10
	ABD	Bell-214ST	Helikopter	31
		MD-500E	Hafif helikopter	26
1986	Kanada	PT6	Uçak motoru	20
	Çin	W-653/Type-653	Zırhlı kurtarma aracı	25
	Sovyetler	2A36 Giatsint-B	Havan topu	180
		2S1 122mm	Kendinden itmeli top	100
		2S3 152mm	Kendinden itmeli top	100

		9M111 Fagot/AT-4	Tanksavar füzesi	3000
		BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	360
		BMP-2	Piyade savaş aracı	200
	İsviçre	PC-9	Eğitim uçağı	20
	Yugoslavya	M-87 Orkan 262mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	2
1987	Çin	B-6/H-6	Bombardıman uçağı	4
		HY-2/SY-1A/CSS-N-2	Gemisavar füzesi	200
		Type-83 152mm	Havan topu	50
	Mısır	RL-21 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	300
	Almanya	Bo-105	Hafif helikopter	6
1988	Yugoslavya	D-30 122mm	Havan topu	75
	Almanya	BK-117	Hafif helikopter	16
	Sovyetler	Kh-29/AS-14 Kedge	ASM	40
		Su-24/Fencer	Bombardıman uçağı	25
1989	Sovyetler	Igla-1/SA-16	Taşınabilir SAM	1000
	İspanya	A1 Fao 210mm	Kendinden itmeli top	2
	İsviçre	PC-6Turbo Porter	Hafif nakliye uçağı	2
1990	Almanya	BK-117	Hafif helikopter	6

Ek-2: Mısır'ın Silah Envanteri (1950-1990)

YIL	ÜLKE	SİLAHIN ADI	SİLAHIN TÜRÜ	ADEDİ
1950	Birleşik Krallık	Fairmile-D	Devriye botu	2
	ABD	LST-1	Çıkartma gemisi	1
1951				
1952	Birleşik Krallık	S-51/H-5F	Hafif helikopter	2
	ABD	Beech-18/C-45	Hafif nakliye uçağı	1
1953	Belçika	Valentine	Hafif tank	151
	Fransa	AMX-13/75	Hafif tank	30
	Birleşik Krallık	Centurion-3	Tank	41
		Vampire FB-5	Savaş uçağı	20
1954	Fransa	M-4 Sherman	Tank	150
	İtalya	Vampire FB-5	Savaş uçağı	30
	Sovyetler	BTR-152	ZPT	200
		IS-3	Tank	50
		SU-100	Kendinden itmeli top	100
		T-34-85	Tank	200
	Birleşik Krallık	Meteor	Savaş uçağı	8
		Meteor NF-11	Savaş uçağı	6
	Bilinmeyen	T-6 Texan	Eğitim uçağı	15
1955	Sovyetler	BTR-40	ZPT	350
		Il-14	Nakliye uçağı	20
		Il-28	Bombardıman uçağı	39
		MiG-15	Savaş uçağı	2

		MiG-15bis	Savaş uçağı	86
		MiG-17	Savaş uçağı	100
		P-10/Knife Rest	Hava arama radarı	2
		P-20/Token	Hava arama radarı	2
		Project-183/P-6	Hızlı saldırı gemisi	18
		Project-254/T-43	Mayın tarama gemisi	4
		Skoryy	Destroyer	2
		SON-9/Fire Can	Atış kontrol radarı	70
		Yak-11	Eğitim uçağı	35
	Çekoslovakya	M-1 Sokol	Hafif hava aracı	6
		Z-226	Eğitim uçağı	6
	Birleşik Krallık	EWP	Destroyer	2
	Yugoslavya	Higgins 78ft	Hızlı saldırı gemisi	6
1956	Çekoslovakya	M-51 130mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	50
	Sovyetler	An-2	Hafif nakliye uçağı	12
		Il-28	Bombardıman uçağı	12
		M-43 120mm	Hava	250
		Mi-1	Hafif helikopter	10
		Mi-4A	Helikopter	40
		M-XV Type	Denizaltı	1
		Yak-18A	Nakliye uçağı	40
1957	Sovyetler	Il-14	Nakliye uçağı	10
		Project-613/Whiskey	Denizaltı	7
		SU-100	Kendinden itmeli top	50
		T-34-85	Tank	150
1958	Sovyetler	M-30 122mm	Havan topu	200
		MiG-19	Savaş uçağı	80
1959	İspanya	Ha-200 Saeta	Eğitim uçağı	100
	Fransa	Marbore	Turbojet	200
	Sovyetler Birliği	BM-13 132mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	40
1960	Sovyetler	BS-3 100mm	Havan topu	100
		KS-19 100mm	AA gun	300
		KS-1/AS-1	Gemisavar füzesi	100
		SON-9/Fire Can	Atış kontrol radarı	50
		SON-9/Fire Can	Atış kontrol radarı	50
		T-54	Tank	350
		Top Bow	Atış kontrol radarı	63
		Tu-16	Bombardıman uçağı	25
		ZSU-57-2	SPAAG	100
	Birleşik Krallık	Dove	Hafif nakliye uçağı	1
1961	Sovyetler	BTR-152	ZPT	600
		BTT-1	Zırhlı kurtarma aracı	10
		D-1 152mm	Havan topu	200
		ISU-152 152mm	Kendinden itmeli top	40

		K-13A/AA-2	SRAAM	1500
		M-46 130mm	Havan topu	250
		MiG-21F-13	Savaş uçağı	48
		P-15/SS-N-2A	Gemisavar füzesi	30
		Project-183R/Komar	Hızlı saldırı gemisi	8
		Project-255/T-301	Mayın tarama gemisi	2
		Skoryy	Destroyer	2
		SO-1	Devriye botu	8
1962	Sovyetler	3M6 Shmel/AT-1	Tanksavar füzesi	500
		An-12	Nakliye uçağı	15
		BM-14 140mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	30
		IS-3	Tank	60
		MiG-21F-13	Savaş uçağı	115
		Project-613/Whiskey	Denizaltı	1
		S-75 Dvina/SA-2	Hava savunma sistemi	18
		SM-4-1B 130mm	Havan topu	48
		V-750/SA-2	SAM	
1963	Sovyetler Birliği	BM-24 240mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	30
		D-20 152mm	Havan topu	300
		D-30 122mm	Havan topu	200
		KS-1/AS-1	Gemisavar füzesi	75
		SS-C-2 CDS	Kıyı savunma sistemi	4
		T-55	Tank	150
1964	Çekoslovakya	L-29 Delfin	Eğitim uçağı	120
	Sovyetler	BTR-50	ZPT	600
		Mi-6T	Nakliye helikopteri	8
		Project-106/MP-10	Çıkartma gemisi	4
		T-34-85	Tank	30
1965	Sovyetler	3M11/AT-2a	Tanksavar füzesi	500
		ASU-57	Kendinden itmeli top	25
		Luna/FROG	Mobil SSM ateşleyici	12
		M-160 160mm	Hava	50
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	18
		P-15/Flat Face	Hava arama radarı	18
		Project-183/P-6	Hızlı saldırı gemisi	16
		Project-205/Osa	Hızlı saldırı gemisi	13
		PRV-11/Side Net	Yükseklik bulucu radar	18
		PT-76	Hafif tank	50
		Su-7B	Jet avcı saldırı uçağı	60
		T-12 100mm/2A19	Havan topu	100
1966	Sovyetler	9M14M/AT-3	Tanksavar füzesi	5000
		P-15/SS-N-2A	Gemisavar füzesi	100
		Project-206/Shershen	Hızlı saldırı gemisi	7
		Project-633/Romeo	Denizaltı	6
	Sovyetler	T-54	Tank	800

1967		An-12	Nakliye uçağı	11
		BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	100
		BRDM-1	Muharebe keşif devriye aracı	200
		BTR-152	ZPT	200
		K-13A/AA-2	SRAAM	2500
		MiG-19	Savaş uçağı	50
		MiG-21F-13	Savaş uçağı	100
		P-14/Tall King	Hava arama radarı	10
		Project-106K/Vydra	Çıkartma gemisi	10
		Skoryy	Destroyer	2
		Su-7B	Jet avcı saldırı uçağı	140
		T-55	Tank	550
		ZSU-23-4 Shilka	SPAAG	200
1968	Çekoslovakya	OT-62A TOPAS	ZPT	250
		OT-64C	ZPT	200
	Sovyetler	Luna-M/FROG-7	Mobil SSM ateşleyici	12
		BRDM-2	Muharebe keşif devriye aracı	100
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	20
		P-15/Flat Face	Hava arama radarı	20
		Project-266/Yurka	Mayın tarama gemisi	4
		PRV-11/Side Net	Yükseklik bulucu radar	20
		S-23 180mm	Havan topu	50
		S-75 Dvina/SA-2	Hava savunma sistemi	20
		Strela-2/SA-7	Taşınabilir SAM	10000
		V-750/SA-2	SAM	750
1969	Çekoslovakya	MiG-21F-13	Savaş uçağı	26
	Polonya	PZL-104 Wilga	Hafif hava aracı	10
	Sovyetler	BTR-60PB	ZPT	650
		Mi-6T	Nakliye helikopteri	11
		Mi-8T	Nakliye helikopteri	80
		S-125M/SA-3B	Hava savunma sistemi	45
		V-601/SA-3B	SAM	1600
	Suriye	Project-123	Hızlı saldırı gemisi	6
	Sovyetler	9P117/Scud-B TEL	Mobil SSM ateşleyici	9
		KSR-2; AS-5	Anti-ship MI/ASM	50
1970		MiG-17	Savaş uçağı	100
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	10
		P-15/Flat Face	Hava arama radarı	10
		PRV-11/Side Net	Yükseklik bulucu radar	10
		PT-76	Hafif tank	200
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	40
		Su-20	Jet avcı saldırı uçağı	20
		Tu-16	Bombardıman uçağı	25
	Sovyetler	Project-1844/Toplivo	Tanker	7

1971		2K12 Kvadrat/SA-6A	Hava savunma sistemi	6
		3M9/SA-6	SAM	250
		BMP-1	Piyade savaş aracı	250
		MiG-21MF	Savaş uçağı	150
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	1
		P-40/Long Track	Hava arama radarı	6
		Project-254/T-43	Mayın tarama gemisi	3
		Project-613/Whiskey	Denizaltı	2
		PRV-9/Thin Skin	Yükseklik bulucu radar	1
		SO-1	Devriye botu	4
		T-62	Tank	750
1972	Sovyetler	2K12 Kvadrat/SA-6A	Hava savunma sistemi	6
		3M9/SA-6	SAM	250
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	1
		P-40/Long Track	Hava arama radarı	6
		Project-771/Polnocny	Çıkartma gemisi	3
		PRV-9/Thin Skin	Yükseklik bulucu radar	1
		T-54	Tank	50
	Birleşik Krallık	Sea King/Commando	Nakliye helikopteri	5
1973	Fransa	Mirage-5	Jet avcı saldırı uçağı	38
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	4
	Sovyetler	2K12 Kvadrat/SA-6A	Hava savunma sistemi	6
		3M9/SA-6	SAM	250
		K-13M/AA-2C	SRAAM	120
		MiG-19	Savaş uçağı	30
		MiG-23BN	Jet avcı saldırı uçağı	20
		P-12/Spoon Rest	Hava arama radarı	1
		P-40/Long Track	Hava arama radarı	6
		PRV-9/Thin Skin	Yükseklik bulucu radar	1
	Birleşik Krallık	Sea King HAS-1	ASW helikopter	6
	Birleşik Krallık	Sea King/Commando	Nakliye helikopteri	23
1974	Çin	B-6/H-6	Bombardıman uçağı	5
	Fransa	R-530	BVRAAM	100
	Fransa	HOT	Tanksavar füzesi	1140
1975		MILAN	Tanksavar füzesi	4150
		Mirage-5	Jet avcı saldırı uçağı	14
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	50
	İtalya	Otomat-1	Gemisavar füzesi	25
	Birleşik Krallık	Cymbeline	Ağır silahları bulma radarı	20
1976	Çin	F-6/J-6	Savaş uçağı	40
	Fransa	Crotale	Hava savunma sistemi	8
		R-440 Crotale	SAM	250
	ABD	C-130H Hercules	Nakliye uçağı	6
	ABD	C-130H Hercules	Nakliye uçağı	14
1977		Ryan-147	İHA	12
	Birleşik Krallık	Swingfire	Tanksavar füzesi	9000
	Fransa	Mirage-5	Jet avcı saldırı uçağı	14

		R-550 Magic-1	SRAAM	180
1978	Almanya	Fahd	ZPT	1280
		MTU-538	Dizel motor	24
	Fransa	Otomat-2	Gemisavar füzesi	60
		Otomat/Erato	Kıyı savunma sistemi	6
	İtalya	Compact 40L70	Deniz topu	6
		Compact 76mm	Deniz topu	6
		Otomat-1	Gemisavar füzesi	50
	Birleşik Krallık	Ramadan	Hızlı saldırı gemisi	6
	ABD	TPS-43	Hava arama radarı	2
1979	Fransa	TRS-2100 Tiger-S	Hava arama radarı	12
	Birleşik Krallık	AR-3D	Hava arama radarı	3
	ABD	AIM-7E Sparrow	BVRAAM	70
		AIM-9E Sidewinder	SRAAM	100
		AIM-9J/P Sidewinder	SRAAM	250
		F-4E Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	35
		I-HAWK	Hava savunma sistemi	12
		M-106	Self-propelled mortar	79
		M-113	ZPT	475
1980		MIM-23B HAWK	SAM	1000
	Çin	F-7A/J-7	Savaş uçağı	30
		Type-033/Romeo	Denizaltı	2
	Fransa	Mirage-5	Jet avcı saldırı uçağı	16
	İtalya	CH-47C Chinook	Nakliye helikopteri	15
	Suudi Arabistan	C-123K Provider	Nakliye uçağı	1
	İsviçre	GCM-AO3 30mm	Deniz topu	6
	Birleşik Krallık	Sting Ray	ASW torpedo	100
	ABD	AGM-65 Maverick	ASM	600
1981		BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	1856
		F-16A	Jet avcı saldırı uçağı	41
		M-113	ZPT	570
		M-578	Zırhlı kurtarma aracı	43
		M-60A3 Patton-2	Tank	244
		M-60A3 Patton-2	Tank	67
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	43
		M-901 ITV	Tank tahrip edici	52
	Fransa	Alpha Jet	Eğitim/savaş uçağı	45
1981		HOT	Tanksavar füzesi	1440
		SA-342 Gazelle	Hafif helikopter	36
	Kanada	DHC-5 Buffalo	Nakliye uçağı	10
	Çin	F-6/J-6	Savaş uçağı	6
	İtalya	S-61R	Nakliye helikopteri	2
	ABD	BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	2400
		C-130H Hercules	Nakliye uçağı	3
		F-16C	Jet avcı saldırı uçağı	40
		M-60A3 Patton-2	Tank	128
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	43

		TPS-63	Hava arama radarı	8
1982	Çin	F-7A/J-7	Savaş uçağı	80
		HY-1/SY-1/CSS-N-1	Gemisavar füzesi	20
		Type-033/Romeo	Denizaltı	2
		Type-037/Hainan	Devriye botu	2
		Type-05/Jianghu-1	Fırkateyn	2
	Fransa	AM-39 Exocet	Gemisavar füzesi	40
		Crotale	Hava savunma sistemi	4
		Crotale	Hava savunma sistemi	4
		DRPT-5 Rasit	Kara gözetleme radarı	60
		R-440 Crotale	SAM	125
		R-440 Crotale	SAM	125
	İtalya	Albatros	Deniz hava savunma	2
	Hollanda	DA-05	Hava arama radarı	2
		WM-20	Atış kontrol radarı	2
		ZW-06	Deniz arama radarı	2
	İspanya	BMR-600	ZPT	250
		Descubierta	Fırkateyn	2
	İsveç	375mm Twin	ASW MRL	2
	İsviçre	GDF 35mm	AA gun	36
		Skyguard	Hava savunma sistemi	18
	ABD	AIM-7M Sparrow	BVRAAM	300
		AIM-9L Sidewinder	SRAAM	300
		AIM-9L Sidewinder	SRAAM	300
		Hiller-12/OH-23 Raven	Hafif helikopter	20
		M-109A1 155mm	Kendinden itmeli top	116
		M-60A3 Patton-2	Tank	220
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	23
		M-992 FAASV	ALV	51
1983	Fransa	Mirage-2000	Jet avcı saldırı uçağı	23
	Brezilya	EMB-312 Tucano	Eğitim uçağı	40
	Kanada	PT6	Uçak motoru	40
	Çin	JLG-43	Yükseklik bulucu radar	1
		JLP-40	Hava arama radarı	1
		Type-024/Hegu	Hızlı saldırı gemisi	6
		Type-037/Hainan	Devriye botu	6
		Type-062/Shanghai	Devriye botu	4
	Fransa	AS-30L	ASM	120
		ATLIS	Uçak elektro-optikal sistem	20
		R-550 Magic-1	SRAAM	120
	İtalya	Aspide	BVRAAM/SAM	75
	Kuzey Kore	BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	145
	ABD	AIM-9L Sidewinder	SRAAM	150
		DE-1167	ASW sonar	2

		E-2C Hawkeye	Havadan erken uyarı ve kontrol	4
		M-113	ZPT	7
		RGM-84 Harpoon	Gemisavar füzesi	16
		Swiftships-93	Devriye botu	9
		Trackstar	Hava arama radarı	7
1984	Çin	HY-2/SY-1A/CSS-N-2	Gemisavar füzesi	25
	Fransa	ARMAT	ARM	50
		Super-530D	BVRAAM	80
	ABD	AIM-9J/P Sidewinder	SRAAM	5000
		M-113	ZPT	494
		M-48 Chaparral	Mobil hava savunma	26
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	56
		MIM-72C Chaparral	SAM	450
		TPS-59	Hava arama radarı	4
		TPS-63	Hava arama radarı	8
1985	ABD	Beech-1900 SIGINT	Sinyal istihbarat hava aracı	6
		E-2C Hawkeye	Havadan erken uyarı ve kontrol	1
		F-16A	Jet avcı saldırı uçağı	1
		M-109A1 155mm	Kendinden itmeli top	48
		M-113	ZPT	91
		M-60A3 Patton-2	Tank	94
		M-992 FDCV	ZPT/Command Post	72
		R4E Skyeye	İHA	48
		Scarab	İHA	52
		TPS-63	Hava arama radarı	34
	Çin	Type-59-1 130mm	Havan topu	400
1986	ABD	AIM-9L Sidewinder	SRAAM	560
		Commando Scout	Muharebe keşif devriye aracı	112
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	12
		TPQ-37 Firefinder	Ağır silahları bulma radarı	2
1987	ABD	AIM-7M Sparrow	BVRAAM	282
		M-113	ZPT	26
		M-113	ZPT	90
	Birleşik Krallık	Hussar	ZPT	110
1988	ABD	AGM-65 Maverick	ASM	144
		BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	3500
		RGM-84 Harpoon	Gemisavar füzesi	29
		M-1A1 Abrams	Tank	524
	Fransa	RA-20S	Hava arama radarı	20
1989	ABD	AAQ-14 LANTIRN	Uçak elektro-optikal sistem	12
		AAQ-20 Pathfinder	Uçak elektro-optikal sistem	12
		Beech-1900 SIGINT	Sinyal istihbarat hava aracı	2

1990		C-130H-30 Hercules	Nakliye uçağı	3
		MIM-23B HAWK	SAM	150
		TPS-59	Hava arama radarı	9
	Brezilya	EMB-312 Tucano	Eğitim uçağı	14
	Kanada	PT6	Uçak motoru	14
	ABD	F-16C	Jet avcı saldırı uçağı	41
		FIM-92 Stinger	Taşıyabilir SAM	100
		M-48 Chaparral	Mobil hava savunma	25
		M-60A1 Patton-2	Tank	700
		M-88	Zırhlı kurtarma aracı	44
	Libya	L-39Z Albatros	Eğitim/savaş uçağı	10

Ek-3: İran'ın Silah Envanteri (1950-1990)

YIL	ÜLKE	SİLAHIN ADI	SİLAHIN TÜRÜ	ADEDİ
1950	ABD	M-4 Sherman	Tank	15
		T-6 Texan	Eğitim uçağı	74
1951	ABD	PA-18 Super Cup	Hafif hava aracı	12
1952				
1953	ABD	F-84 Thunderjet	Jet avcı saldırı uçağı	75
		M-24 Chaffee	Hafif tank	100
1954	ABD	M-20	Muharebe keşif devriye aracı	140
		M-8 Greyhound	Zırhlı araç	100
		T-33A Shooting Star	Eğitim uçağı	32
	Kanada	DHC-2 Beaver	Hafif hava aracı	4
1955	ABD	FPS-8	Hava arama radarı	3
1956	ABD	F-86F Sabre	Savaş uçağı	40
1957	ABD	Commander	Hafif nakliye uçağı	1
		LCI(L)	Çıkartma gemisi	2
		M-47 Patton	Tank	450
1958	ABD	Adjutant	Mayın tarama gemisi	4
	Birleşik Krallık	S-55	Helikopter	2
1959	Kanada	DHC-2 Beaver	Hafif hava aracı	2
1960	ABD	AIM-9B Sidewinder	SRAAM	700
		FPS-20	Hava arama radarı	1
		FPS-6	Yükseklik bulucu radar	1
		M-101A1 105mm	Havan topu	250
		M-48 Patton	Tank	260
1961	ABD	PF-103	Korvet	2
1962	ABD	C-130B Hercules	Nakliye uçağı	4
1963	ABD	Cove	Mayın tarama gemisi	2
		F-5A Freedom Fighter	Jet avcı saldırı uçağı	95
1964	ABD	C-130E Hercules	Nakliye uçağı	28
		Cessna-150	Hafif eğitim uçağı	2
		Cessna-180 Skywagon	Hafif hava aracı	69
		Cessna-180 Skywagon	Hafif hava aracı	8
		HH-43B/F Huskie	Helikopter	20

		LCT Mk-6	Çıkartma gemisi	1
1965	ABD	M-113	ZPT	300
		PGM-71	Devriye botu	3
	Birleşik Krallık	Battle	Destroyer	1
		Sea Cat	SAM	25
	İtalya	Sea Hunter	Atış kontrol radarı	2
1966	ABD	AIM-4C Falcon	SRAAM	400
		AIM-7C Sparrow	BVRAAM	125
		HAWK	Hava savunma sistemi	2
		MIM-23A HAWK	SAM	150
		Mk-44	ASW torpedo	50
		PF-103	Korvet	2
	Birleşik Krallık	Saam	Fırkateyn	4
	Fransa	ENTAC	Tanksavar füzesi	2000
	İtalya	Marte-2	Gemisavar füzesi	120
		Sea Hunter	Atış kontrol radarı	8
	Sovyetler Birliği	BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	70
		BTR-152	ZPT	300
		BTR-50	ZPT	270
		BTR-60P	ZPT	300
		ZSU-57-2	SPAAG	100
	İsviçre	GDM 35mm	Deniz topu	4
1967	ABD	AIM-9E Sidewinder	SRAAM	400
		Cessna-310	Hafif hava aracı	6
		F-4D Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	32
		F-5A Freedom Fighter	Jet avcı saldırı uçağı	13
		M-114 155mm	Havan topu	100
		M-115 203mm	Havan topu	50
	Birleşik Krallık	Sea Cat	SAM	450
		Sea Cat	SAM	50
		Tigercat-2	Hava savunma sistemi	15
1968	ABD	F-5A Freedom Fighter	Jet avcı saldırı uçağı	32
		M-60A1 Patton-2	Tank	460
	İtalya	Bell-205/UH-1D	Helikopter	25
		Bell-206/OH-58	Hafif helikopter	25
1969	ABD	AVDS-1790	Dizel motor	760
		C-130H Hercules	Nakliye uçağı	32
		Cessna-337/O-2	Hafif hava aracı	12
	Birleşik Krallık	BH-7	Çıkartma/Devriye botu	2
		Dart	Uçak motoru	34
	Fransa	SA-321 Super Frelon	Nakliye helikopteri	16
		SS-11	Tanksavar füzesi	1000
		SS-12	Tanksavar füzesi	1000
	Hollanda	F-27 Friendship	Nakliye uçağı	17
	İtalya	Bell-206/OH-58	Hafif helikopter	14
	ABD	AIM-7E Sparrow	BVRAAM	700

1970		AIM-9J/P Sidewinder	SRAAM	700
		Amphion	Tamir gemisi	1
		Bell-212/UH-1N	Helikopter	11
		F-4E Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	32
		FPS-6	Yükseklik bulucu radar	9
		FPS-88	Hava arama radarı	9
		M-109 155mm	Kendinden itmeli top	50
		RF-4E Phantom-2	Kesif uçağı	4
		RIM-66B Standard-1MR	SAM	16
		S-62	Helikopter	1
		Turbo Commander	Hafif nakliye uçağı	17
	Birleşik Krallık	Ferret	Zırhlı savaş aracı	50
		Rapier	Hava savunma sistemi	45
		Rapier-1	SAM	1250
		S-330	Hava arama radarı	3
		S-404	Yükseklik bulucu radar	2
	İtalya	CH-47C Chinook	Nakliye helikopteri	20
	Sovyetler	M-46 130mm	Havan topu	100
1971	ABD	BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	4760
		Bonanza	Hafif hava aracı	49
		I-HAWK	Hava savunma sistemi	37
		KC-707	Tanker uçak	6
		MIM-23B HAWK	SAM	1811
		Sumner FRAM-2	Destroyer	2
	Birleşik Krallık	Chieftain ARV	Zırhlı kurtarma aracı	30
		Chieftain AVLB	ABL	14
		Chieftain Mk-3	Tank	707
	Fransa	AS-12	ASM/Gemisavar füzesi	480
1972	ABD	AGM-65 Maverick	ASM	2500
		AH-1J SeaCobra	Savaş helikopteri	202
		AIM-9J/P Sidewinder	SRAAM	1000
		Bell-214	Helikopter	296
		F-4E Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	102
		F-5E Tiger-2	Jet avcı saldırı uçağı	139
		M-107 175mm	Kendinden itmeli top	40
		M-110 203mm	Kendinden itmeli top	38
	Almanya	Bandar Abbas	Destek gemisi	2
	Birleşik Krallık	BH-7	Çıkartma/Devriye botu	4
		Hengam	Çıkartma gemisi	2
	Kanada	PT6	Uçak motoru	404
1973	ABD	CH-47C Chinook	Nakliye helikopteri	22
		I-HAWK	Hava savunma sistemi	2
		M-109A1 155mm	Kendinden itmeli top	390
	Birleşik Krallık	Rapier-1	SAM	950
	İtalya	Bell-206/OH-58	Hafif helikopter	91
	Sovyetler	ZSU-23-4 Shilka	SPAAG	200
	ABD	AIM-54A Phoenix	BVRAAM	274

1974		AQS-13	ASW sonar	20
		Boeing-747	Nakliye uçağı	3
		F-14A Tomcat	Savaş uçağı	79
		F-4E Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	36
		KC-747	Tanker uçak	5
		P-3F Orion	Deniz devriye uçağı	6
		RGM-84 Harpoon	Gemisavar füzesi	14
		RIM-66B Standard-1MR	SAM	128
		Steam turbine	Buhar motoru	1
		TPS-43	Hava arama radarı	8
	Birleşik Krallık	Chieftain FV-4030-1	Tank	125
		Dart	Uçak motoru	16
		Kharg	Destek gemisi	1
		Rapier	Hava savunma sistemi	36
	Fransa	Combattante-2	Hızlı saldırı gemisi	12
	Hollanda	F-27 Friendship	Nakliye uçağı	8
		WM-20	Atış kontrol radarı	12
	İsviçre	GDF 35mm	AA gun	100
		Super-Fledermaus	Atış kontrol radarı	50
	İtalya	AB-212ASW	ASW helikopter	20
		Compact 76mm	Deniz topu	12
		SH-3D Sea King	ASW helikopter	20
	Kanada	PT6	Uçak motoru	40
1975	ABD	AIM-7E Sparrow	BVRAAM	516
		AIM-9J/P Sidewinder	SRAAM	288
		F-5E Tiger-2	Jet avcı saldırı uçağı	28
		FGM-77 Dragon	Tanksavar füzesi	634
		KC-707	Tanker uçak	6
		S-65A/CH-53 Stallion	Nakliye helikopteri	6
	Birleşik Krallık	Chieftain ARV	Zırhlı kurtarma aracı	11
		Mk-8 114mm	Deniz topu	4
1976	ABD	Bell-214	Helikopter	39
		BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	19064
		Boeing-707	Nakliye uçağı	3
		Boeing-747	Nakliye uçağı	1
		F-4E Phantom-2	Jet avcı saldırı uçağı	7
		FGM-77 Dragon	Tanksavar füzesi	9716
		M-113	ZPT	100
		Paveway	Lazerle gönderilen bomba	300
	Birleşik Krallık	Scorpion	Hafif tank	250
	İtalya	S-61/H-3A Sea King	Nakliye helikopteri	2
	Sovyetler	Strela-2/SA-7	Taşınabilir SAM	2000
1977	Birleşik Krallık	Hengam	Çıkartma gemisi	2
	İtalya	CH-47C Chinook	Nakliye helikopteri	26
1978	ABD	AGM-45A Shrike	ARM	25
	Japonya	Iran Ajr	Çıkartma gemisi	5

1979	Pakistan	Delvar	Kargo gemisi	5
1980	Libya	EE-9 Cascavel	Zırhlı araç	130
1981	Çin	F-6/J-6	Savaş uçağı	16
		Type-59	Tank	300
		Type-59-1 130mm	Havan topu	300
		Type-63 107mm	Çekili çoklu roket ateşleyici	300
	Libya	T-54	Tank	60
		T-55	Tank	65
		T-62	Tank	65
	Kuzey Kore	T-62	Tank	150
	Suriye	9M14M/AT-3	Tanksavar füzesi	2000
		BMP-1	Piyade savaş aracı	200
1982	Çin	Red Arrow-73	Tanksavar füzesi	6500
	Kuzey Kore	MiG-19	Savaş uçağı	6
		Type-63 107mm	Çekili çoklu roket ateşleyici	200
		BM-21 Grad 122mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	100
	Suriye	T-55	Tank	120
		T-62	Tank	100
1983	Hollanda	Hormuz-21	Çıkartma gemisi	3
	İsviçre	PC-6 Turbo Porter	Hafif nakliye uçağı	15
		PC-7 Turbo Trainer	Eğitim uçağı	35
	Kanada	PT6	Uçak motoru	35
	Kuzey Kore	Type-59-1 130mm	Havan topu	480
1984	Avusturya	CG-45 155mm	Havan topu	200
	İsveç	RBS-70	Taşınabilir SAM	200
	Güney Kore	Hormuz-24	Çıkartma gemisi	3
1985	ABD	MIM-23B HAWK	SAM	25
	Çin	D-74 122mm	Havan topu	100
		F-7A/J-7	Savaş uçağı	5
		HN-5A	Taşınabilir SAM	500
		HQ-2/CSA-1	SAM	150
		HQ-2/CSA-1	Hava savunma sistemi	6
		Type-59-1 130mm	Havan topu	100
		Type-63 107mm	Çekili çoklu roket ateşleyici	250
	Etiyopya	F-5A Freedom Fighter	Jet avcı saldırı uçağı	7
		F-5E Tiger-2	Jet avcı saldırı uçağı	3
	İsrail	AIM-9L Sidewinder	SRAAM	300
		BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	508
	Libya	9P117/Scud-B TEL	Mobil SSM ateşleyici	3
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	40
1986	ABD	BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	1000
		MIM-23B HAWK	SAM	235
	Çin	C-801	Gemisavar füzesi	100

		HY-2 CDS	Kıyı savunma sistemi	7
		HY-2/SY-1A/CSS-N-2	Gemisavar füzesi	75
		PL-2	SRAAM	600
		PL-7	SRAAM	400
		Type-59-1 130mm	Havan topu	120
		Type-69	Tank	500
	İsrail	BGM-71 TOW	Tanksavar füzesi	500
	Kuzey Kore	9M14M/AT-3	Tanksavar füzesi	4000
		Chaho	Devriye botu	3
		HY-2/SY-1A/CSS-N-2	Gemisavar füzesi	20
		M-1978 170mm	Kendinden itmeli top	20
	Sovyetler	BMP-1	Piyade savaş aracı	400
		BTR-60PB	ZPT	200
		Strela-2/SA-7	Taşınabilir SAM	400
1987	Hollanda	Hendijan	Nakliye gemisi	12
	Kuzey Kore	M-1985 240mm	Kendinden itmeli çoklu roket ateşleyici	100
		R-17 Elbrus/Scud-B	SSM	100
1988	Brezilya	EMB-312 Tucano	Eğitim uçağı	25
	Çin	HY-2/SY-1A/CSS-N-2	Gemisavar füzesi	100
	Kanada	PT6	Uçak motoru	25
1989	Çin	M-7/CSS-8	SSM	200
		CSS-8 TEL	Mobil SSM ateşleyici	30
		HQ-2/CSA-1	Hava savunma sistemi	8
		HQ-2/CSA-1	SAM	200
	Doğu Almanya	MiG-21PFM	Savaş uçağı	2
	Pakistan	MFI-17 Supporter	Eğitim uçağı	25
	Sovyetler	MiG-29	Savaş uçağı	14
		MiG-29	Savaş uçağı	11
		R-27/AA-10	BVRAAM	100
		R-60/AA-8	SRAAM	400
		R-73/AA-11	SRAAM	300
		S-200 Angara/SA-5	Hava savunma sistemi	2
		S-200/SA-5	SAM	40
1990	Çin	WA-021/Type-88 155mm	Havan topu	15
	Kuzey Kore	Hwasong-6/Scud Mod-C	SSM	170
	Sovyetler	Kh-29/AS-14 Kedge	ASM	100
		Su-24/Fencer	Bombardıman uçağı	12

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abrahamian, Ervand. **A History of Modern Iran**. New York: Cambridge University Press, 2008.
- Alexander, Jeffrey C. "Towards a Theory of Cultural Trauma", Jeffrey C. Alexander, Ron Eyerman, Bernhard Giesen Neil J. Smelser ve Piotr Sztomoka (Ed.). **Cultural Trauma and Collective Identity** içinden. London: University of California Press, 2004,1-31.
- Alvandi, Roham. **Nixon, Kissenger, and The Shah: The United States and Iran in The Cold War**. New York: Oxford University Press, 2014.
- Amanat, Abbas. **Iran: A Modern History**. New York: Yale University Press, 2017.
- Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi**. 6.Baskı. Bursa: Dora Yayınları, 2014.
- Ataöv, Türkkaya. **Afrika Ulusal Kurtuluş Mücadeleleri**. Ankara: SBF Yayınları, 1973.
- Axworthy, Michael. **Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic**. New York: Oxford University Press, 2013.
- Batatu, Hanna. **The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists, and Free Officers**. New Jersey: Princeton University Press, 1978.
- Behrooz, Maziar. "Trends in the Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran, 1979-1988", Nikki R. Keddie and Mark J. Gasiorowski (Ed.). **Neither East Nor West: Iran, Soviet Union, and the United States** içinde. New Haven: Yale University Press, 1990, 13-35.
- Bill, James A. **The Eagle and The Lion: The Tragedy of American- Iranian Relations**. New Haven: Yale University Press, 1988.
- Calvocoressi, Peter. **World Politics Since 1945**. 9.Baskı. Essex: Person Education, 2009.
- Chandra, Satish, Mala CHANDRA. **International Conflict and Peace Making Process: Role of the United Nations**. New Delhi: Mittal Publications, 2006.
- Cleveland, William L. **Modern Ortadoğu Tarihi**. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Davidson, Jason W. **America's Allies and War: Kosova, Afghanistan and Iraq**. New York: Palgrave Macmillian, 2011.

- Dawisha, Karen. **Soviet Foreign Policy Towards Egypt**. London: Macmillan, 1979.
- Deutch Karl W., Richard L. MERITT. "Effects of Events on National and International Images," Herbert C. Kelman (Ed.). **International Behavior: A Social-Psychological Analysis** içinde. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1965, 132- 187.
- Farouk-Sluglett, Marion, Peter Sluglett. **Iraq Since 1958:From Revolution to Dictatorship**. New York: I.B.Tauris and Co Ltd.,2001.
- Foltz, Richard. **Iran in Wold History**. New York: Oxford University Press, 2016.
- Fukuyama, Francis. "The Soviet Union and Iraq Since 1968", **A Rand Note**. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 1980.
- Gartner, Heinz. "Small States and Alliances", Erich Reiter ve Heinz Gartner (Ed.). **Small States and Alliances** içinde. Heidelberg: Physica Verlag, 2001, 1-11.
- Gasiorowski Mark J., Malcolm Byne (Ed.). **Mohammad Mosaddeq and The 1953 Coup in Iran**. New York: Syracuse University Press, 2004.
- Golan, Galia. **Soviet Policies in the Middle East: From World War Two to Gorbachev**. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Goldschmidt, Arthur Jr. **A Brief History of Egypt**. New York: Facts on File, 2008.
- Houghton, David Patrick. **US Foreign Policy and the Iran Hostage Crisis**. New York: Cambridge University Press, 2001.
- Humeyni, Ruhullah. **Velayet-i Fakih**. Tahran: İmam Humeyni'nin Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi-Uluslararası İlişkiler Bürosu, tarih yok.
- Kuniholm, Bruce R. **The Origins of The Cold War in The Near East: Great Power Conflict and Diplomacy in Iran, Turkey and Greece**. New Jersey: Princeton University Press, 1980.
- Mangold, Peter. **Superpower Intervention in the Middle East**. New York: Routledge, 2013.
- Marr, Phebe. **The Modern History of Iraq**. 3.Baskı. Colorado: Westview Press, 2012.
- Miglietta, John P. **American Alliance Policy in the Middle East, 1945-1992:Iran, Israel, and Saudi Arabia**. Maryland: Lexington Books, 2002.
- Morgenthau, Hans J. **Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace**. Beijing: Pekin University Press, 1997.
- Neil, Arthur G. **National Trauma and Collective Memory: Major Events in the American Centruy**. New York: M. E. Sharpe Inc, 1998.

- O'Rourke, Lindsey A. **Covert Regime Change: America's Secret Cold War**. New York: Cornell University Press, 2018.
- Owen IV, John M. **The Clash of Ideas in World Politics: Transnational Networks, States and Regime Change, 1510-2010**. Oxford: Princeton University Press, 2010.
- Reiter, Erich ve Heinz Gartner (Ed.). **Small States and Alliances**, Heidelberg: Physica Verlag, 2001.
- Riker, William H. **The Theory of Political Coalitions**. New Haven: Yale University Press, 1962.
- Shapera, Paul M. **Iran's Religious Leaders**. New York: The Rosen Publishing Group, 2010.
- Skidmore, Thomas E. **The Politics of Military Rule in Brazil 1964-1985**. Oxford University Press, 1988.
- Smolansky, Oles M., Bettie M. SMOLANSKY. **The USSR and Iraq: The Soviet Quest for Influence**. Durham ve Londra: Duke University Press, 1991.
- Sperling, James. "Neo-classical Realism and Alliance Politics", Mark Webber ve Adrian Hyde-Price (Ed.). **Theorising NATO: New Perspectives on the Atlantic Alliance** içinde. New York: Routledge, 2016, 61-92.
- Snyder, Glenn. **Alliance Politics**. Ithaca: Cornell University Press, 2007.
- Tarling, Roger. **Statistical Modelling for Social Researchers: Principles and Practice**. New York: Routledge, 2009.
- Tetlock Philip E. **Expert Political Judgement: How Good Is It? How Can We Know?**. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2005.
- Tetlock, Philip E. "Social Psychology and World Politics", S. Fiske, D. Gibert ve G. Lindzey (Ed.). **Handbook of Social Psychology** içinde. New York: McGraw-Hill, 1998, 868-914.
- Walt, Stephan M. **The Origins of Alliances**. New York: Cornell University Press, 1987.
- Waltz Kenneth N. George H. QUESTER. **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**. Ankara: A.Ü S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi, 1982.
- Witztum, Eliezer, Ruth MALKINSON. "Death of a Leader: The Social Construction of Bereavement", Ellen S. Zinner ve Mary Beth Williams (Ed.). **When Community Weeps: Case Studies in Group Survivorship** içinden. Washington, DC: Taylor & Francis, 1998, 119-197.

Sürekli Yayınlar

- Altfeld, Michael F. "The Decision to Ally: A Theory and Test," **Western Political Quarterly**. Vol. 37, No. 4, December 1984, 523-544.
- Altfeld, Michael F. ve Bruce Bueno de Mesquita. "Choosing Sides in Wars", **International Studies Quarterly**. Vol.23, No. 1, March 1979, 87-112.
- Armstrong, Adrienne. "The Political Consequence of Economic Dependence", **The Journal of Conflict Resolution**. Vol.25, No.3, September 1981, 401-429.
- Balcı Ali ve Tuncay Kardaş. "The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization", **Insight Turkey**. Vol.14, No.2, 2012, 99-120.
- Balcı, Ali. "A Three Level of Analysis of Turkey's Crisis with the U.S.-led Order", **Insight Turkey**. Vol.21, No.4, 2019, 13-24.
- Barbieri, Katherine. "Economic Interdependence: A Path to Peace or a Source of Interstate Conflict?", **Journal of Peace Research**. Vol.33, No.1, February 1996, 29-49.
- Barnett Michael N. ve Jack S. Levy. "Domestic Source of Alliance and Alignments: The Case of Egypt, 1962-73", **International Organization**. Vol.45, No.3, Summer 1991, 369-395.
- Bennett, Alexander J. "Arms Transfers as an Instrument of Soviet Policy in the Middle East". **Middle East Journal**. Vol.39, No.4, Aunum 1985, 745-774.
- Bennett, D. Scott. "Testing Alternative Models of Alliance Duration, 1816-1984", **American Journal of Political Science**. Vol.41, No.3, June 1997, 846-878.
- Berkowitz, Bruce D. "Realignment in International Treaty Organizations", **International Studies Quarterly**. Vol.27, No.1, March 1983, 77- 96.
- Blanga, Yehuda U. "Nasser's Dilemma: EGYPT's Relations with the United States and Israel, 1967-69", **Middle Eastern Studies**. Vol.51, No.2, September 2014, 301-326.
- Cottam, Richard W. "United States, Iran and The Cold War", **Iranian Studies**. Vol.3, No.1, 1970, 2-22.
- Crescenzi, Mark J.C. Jacob D. Kathman, Katja B. Kleinberg, ve Reed M. Wood. "Reliability, Reputation, and Alliance Formation", **International Studies Quarterly**. Vol.56, No.2, June 2012, 1-16.
- David, Steven R. "Explaining Third World Alignment", **World Politics**. Vol.43, No.2 January 1991, 233-256.
- David, Steven R. "Soviet Involvement in Third World Coups", **International Security**. Vol.11, No.1, Summer 1986, 3-36.

- Davidson, Jason. "Heading For The Exits: Democratic Allies And Withdrawal From Iraq And Afghanistan", **Democracy and Security**. Vol. 10, No.3, 2014, 251-286.
- Dawisha, Karen. "The USSR in the Middle East: Superpower in Eclipse?", **Foreign Affairs**. Vol.61, No.2, Winter 1982, 438-452.
- Duncan, George T. ve Randolph Siverson. "Flexibility of Alliance Partner Choice in Multipolar Systems: Models and Tests", **International Studies Quarterly**. Vol.26, No.4, December 1982, 511-538.
- George, Alexander L. "The "Operational Code": A Neglected Approach to the Study of Political Leaders and Decision Making", **International Studies Quarterly**. Vol.13, No.2, June 1969, 190-222.
- Guan-Fu, Gu. "Soviet Aid to the Third World an Analysis of Its Strategy", **Soviet Studies**. Vol. 35, No.1, January 1983, 71-89.
- Hermann, Charles "Changing Course: When Government Choose to Redirect Foreign Policy", **International Studies Quarterly**, Vol.34, No.1, March 1990, 3-21.
- Horvath, W. J. ve G. C. Foster. "Stochastic Models of War Alliances", **Journal of Conflict Resolution**. Vol.7, No. 2, 1963, 110-116.
- Jr, Karl Deroun ve UK HEO. "Reward, Punishment or Inducement? US Economic and Military Aid: 1946-1996", **Defence and Peace Economics**. Vol.15, No.5, 2004, 453-470.
- Keohane, Robert O. ve Joseph S. Nye. "Power and Interdependence", **Survival: Global Politics and Strategy**. Vol.15, No.4, 1973, 158-165.
- Kimball, Anessa L. "Political Survival, Policy Distribution, and Alliance Formation", **Journal of Peace Research**. Vol.47, No.4, 2010, 407-419.
- Laird, Robin F. "Soviet Arms Trade with Non-communist Third World", **Proceedings of the Academy of Political Science**. Vol.35, No.3, 1984, 196-213.
- Leeds Brett Ashley ve Burcu Savun. "Terminating Alliances: Why Do States Abrogate Agreements?", **The Journal of Politics**. Vol.69, No.4, November 2007, 1118-1132.
- Leeds, Brett, Jeffrey Ritter, Sara Mitchell ve Andrew Long. "Alliance Treaty Obligations and Provisions, 1815-1944", **International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Research**. Vol.28, No.3, 2002, 237-260.
- Levy, Jack S. "Domestic Politics and War", **The Journal of Interdisciplinary History**. Vol.18, No.4, Spring 1988, 653-673.

- Li, Richard P. Y. ve W. R. Thompson. "The Stochastic Process of Alliance Formation Behavior", **American Political Science Review**. Vol.72, No.4, December 1978, 1288-1303.
- Machain, Carla Martinez ve T. Clifton Morgan. "The Effect of US Troop Deployment on Host States' Foreign Policy", **Armed Force and Society**. Vol.39, No.1, 2013, 102-123.
- Mesquita, Bruce Bueno de. "Measuring Systemic Polirity", **Journal of Conflict Resolution**. Vol.19, No.2, July 1975, 187-216.
- Morgenthau, Hans. "A Political Theory of Foreign Aid". **The American Political Science Review**. Vol.56, No.2, June 1962, 301-309.
- Morrow, James D. "Alliance and Asymmetry: An Alternative to the Capability Aggregation Model of Alliances", **American Journal of Political Science**. Vol.35, No.4, November 1991, 904-933.
- Pilster, Ulrich, Tobias Böhmelt ve Atsushi Tago, "Political Leadership Changes And The Withdrawal From Military Coalition Operations, 1946–2001", **International Studies Perspectives**. Vol.16, No.4 2015, 463-483.
- Renson, Jonathan. "Stability and Change in Belief System: The Operational Code of George W. Bush", **The Journal of Conflict Resolution**. Vol.52, No.6, December 2008, 820-849.
- Rood, Robert ve Patrick McGowan. "Alliance Behavior in Balance of Power Systems", **American Political Science Review**. Vol.69, No.3, 1975, 859-870.
- Rosati, Jerel A. "The Power of Human Congnition in the Study of World Politics", **International Studies Review**. Vol.2, No.3, Auntumn 2000, 45-75.
- Singer, J. David ve Melvin Small. "Formal Alliances 1815-1939: A Quantitative Description", **Journal of Peace Research**. Vol.3, No.1, 1966, 1-31.
- Sislin, John. "Arms as İnfluence: The Determinants of Successful Influence", **The Journal of Conflict Resolution**. Vol.38, No.4, December 1994, 665-689.
- Siverson Randolph M. ve Juliann Emmons. "Democratic Political System and Alliance Choices in the Twenth Century", **Journal of Conflict Resolution**. Vol.35, No.2, June 1991, 285-306.
- Siverson, Randolph ve Harvey Starr. "Regime Change and the Restructuring of Alliances", **American Journal of Political Science**. Vol.38, No.1, February 1994, 145-161.
- Snyder, Glenn H. "The Security Dilemma in Alliance Politics." **World Politics**. Vol.36, No.4, July 1984, 461-95.

- Taflioğlu, Serkan. İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrutiyyet Kaynağı "Velayet-i Fakih", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. Cilt.68, Nu.3, 2013, 95-112.
- Tago, Atsushi. "When Are Democracies Friends Unreliable? The Unilateral Withdrawal of Troops from the 'Coalition of the Willing'", **The Journal of Peace Research**. Vol.46, No.2, 2009, 219-234.
- Walker, Stephen ve Mark Schafer. "The Political Universe of Lyndon B. Johnson and His Advisors: Diagnostic and Strategic Propensities in Their Operational Codes", **Political Psychology**. Vol.21, No.3, 2000, 529-543.
- Walt, Stephen M. "Alliance Formation and the Balance of World Power", **International Security**. Vol. 9, No. 4, Autumn 1985, 3-43.
- Walt, Stephen M. "Why Alliances Endure or Collapse?", **Survival: Global Politics and Strategy**. Vol.39, No.1, 1997, 156-179.
- Yeğin, Abdullah. "Devrimin 35.Yılında İran Dış Politikası", *SETA Perspektif*. No.31, Şubat 2014.
- Zakaria, Fareed. "Realism and Domestic Politics", **International Security**. Vol. 17, No.1, Summer 1992, p.197.

Raporlar

Williams, Roger. “Limiting Conventional Arms Exports to the Middle East”, **A CBO Study**. The Congress of the United States Congressional Budget Office, 1992.

Sharp, Jeremy M. “Egypt: Background and US Relations”, **CRS Report**. Washington: Congressional Research Service, 2019.

Kane, Tim. Global U.S. Troop Deployment 1950-2005, **A Report of the Heritage Center for Data Analysis**. Washington D.C.: The Heritage Foundation, 2006.

USAID Data Service. **US Overseas Loans and Grants [Greenbook]**. Washington D.C., 2019.

SIPRI, **Arms Trade Database**, 2019,
http://armstrade.sipri.org/armstrade/page/trade_register.php (7 Temmuz 2019)

İnternet Kaynağı

- Baghdad, Iraq Population 1950-2020, <https://www.macrotrends.net/cities/21529/baghdad/population> (7 Mart 2020).
- Görgün, Hilal. “Enver Sedat”, TDV İslam Ansiklopedisi. 11. İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1995. <https://islamansiklopedisi.org.tr/enver-sedat> (13 Aralık 2019).
- Hevesi, Dennis. “Gaafar al- Nimeiry, A Sudan Leader Shifting Politics, Dies at 79”, *The New York Times*, 11 Haziran 2009, <https://www.nytimes.com/2009/06/12/world/africa/12nimeiry.html> (15 Aralık 2019).
- Marcus, Harold G. ve D. Anthony Low. “Eastern Africa” Encyclopedia Britannica, Encyclopedia Britannica Inc., 2019, <https://www.britannica.com/place/eastern-Africa> (9 Ağustos 2019).
- Middle East - UNIEF I. (t.y.). <https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/uneflbackgr2.html> (27 Kasım 2019).
- Partlow, Joshua. “The Soviet Union Fought the Cold War in Nicaragua. Now Putin’s Russia is Back”, *The Washington Post*. 8 Nisan 2017. https://www.washingtonpost.com/world/the_americas/the-soviet-union-fought-the-cold-war-in-nicaragua-now-putins-russia-is-back/2017/04/08/b43039b0-0d8b-11e7-aa57-2ca1b05c41b8_story.html 7 Mayıs 2020.
- Tom O’Conner. “What Is the 1955 treaty of Amity? US and Iran Are Still Friends on Paper, But Donald Trump Just a Stop to That”, *Newsweek*. 3 Ekim 2018. <https://www.newsweek.com/us-iran-still-friends-paper-donald-trump-put-stop-it-1151289> (10 Şubat 2020).
- Yared, Ephrem. Ethiopian – Somali War over the Ogedan Region (1977-1978), 2016. <https://www.blackpast.org/global-african-history/ethiopian-somali-war-over-ogaden-region-1977-1978/> (12 Kasım 2019)

ÖZGEÇMİŞ

Feyza Nur ATABAY, 3 Kasım 1994 yılında Kocaeli’nde doğdu. Lisans eğitimini, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler (İngilizce) bölümünü bitirerek 2017 yılında tamamladı. Aynı yıl, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü’nde yüksek lisans eğitimine başladı.

